

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. ЗАГАЛЬНА ТЕОРЕТИЧНА, ФІЗИЧНА І КОНСТРУКТИВНА ГЕОГРАФІЯ

Льїн Леонід

Озера Волинської області: водні та сапропелеві ресурси 3

Гавриленко Олена

Вплив уранової промисловості на природні ландшафти України 8

Льїна Ольга, Пасічник Михайло

Озерні родовища сапропелю Волинської області: вивченість, ресурси, оцінка
можливостей господарського використання 14

Василюк Людмила

Особливості використання топоніміки у фізичній географії 20

Чижевська Лариса

Сучасний стан і перспективи раціонального використання порушених земель
у Волинській області 26

Громик Оксана, Льїна Ольга

Радіонукліди та важкі метали в ґрунтах і водах території радіоактивного забруднення
Волинської області 30

РОЗДІЛ II. ЕКОНОМІЧНА І СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ

Фесюк Василь, Барський Юрій

Сучасний економічний стан міста Луцька 39

Лажнік Володимир

Політико-географічний аналіз сучасної системи державних кордонів
на Африканському континенті 45

Пугач Сергій, Сосницька Ярослава, Маковецька Лариса

Сучасний стан й трансформації галузевої структури промисловості
Волинської області 52

Потапова Алла, Краснопольська Надія

Сучасна територіальна й функціональна організація системи закладів охорони здоров'я
міста Дубно та Дубенського району 57

Лажнік Володимир, Майстер Андрій

Водогосподарська освоєність території Волинської області 64

Поручинська Ірина Сучасні особливості роботи міського електричного транспорту в Україні	71
---	----

РОЗДІЛ III. РЕКРЕАЦІЙНА ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОГРАФІЯ ТУРИЗМУ

Коцан Наталія Особливості розвитку та функціонування готельного бізнесу в США	76
Мандрик Ірина Туристично-країнознавчі аспекти розвитку туризму в Ізраїлі	81
Патійчук Віктор Італія як міжнародний центр православного релігійно-паломницького туризму	86
Єрко Ірина Аналіз діяльності закладів ресторанного господарства Північно-Західного економічного району України.....	94
Ляшук Микола Готельно-ресторанні комплекси Волинської області: сучасний стан.....	100
Мельнійчук Михайло, Безсмертнюк Тарас Підходи до класифікації туристсько-рекреаційної діяльності в межах природно-заповідного фонду	106
Єрко Андрій Особливості розвитку самодіяльного спортивно-оздоровчого туризму Волинської області.....	111
Копачинська Галина, Агапова Ірина Особливості розвитку зимового відпочинку в межах рекреаційної зони «Байкал».....	118
До ювілею Леоніда Ільїна	123
Наші автори	125

РОЗДІЛ I

Загальна теоретична, фізична і конструктивна географія

УДК 551.481.1 (477.82)

Леонід Ільїн

Озера Волинської області: водні та сапропелеві ресурси

Мета статті – проаналізувати водні та сапропелеві ресурси озер Волинської області. У дослідженні основну увагу зацентовано на оцінку водних, органо-мінеральних і біологічних ресурсів озерного фонду Волинської області. Розкрито роль озер у господарському комплексі регіону – у водопостачанні, функціонуванні меліоративних систем, рибальстві, рекреації, землеробстві тощо. Установлено загальну кількість озер в області й ступінь заозереності досліджуваної території. Виокремлено групи районів із високою часткою озерного потенціалу. Проаналізовано проблеми та перспективи використання озерних ресурсів Волинської області.

Ключові слова: озеро, природні ресурси, донні відклади, сапропель, раціональне використання, Волинська область.

Постановка наукової проблеми та її значення. Озерні водойми, які функціонують в умовах тривалого й різноманітного використання їхніх ресурсів, вимагають особливої уваги. Комплексне дослідження озер, наукове обґрунтування їх раціонального використання необхідні, передусім, для регіонів із підвищеною заозереністю, до яких належить і Волинська область. Тут природні ресурси озер відіграють помітну роль у господарському комплексі – водопостачанні, функціонуванні меліоративних систем, рибальстві, рекреації, землеробстві (забезпечення органічними добривами (сапропель, торф)).

Господарське використання водойм залежить від кількох визначальних чинників: географічного розміщення, фізико-географічних особливостей водойм, рівня й напрямів розвитку господарства на водозборах, запасів і кількості природних ресурсів озер та узбережжя, біотичної продуктивності. Для кожної озерної водойми характерне поєднання певних видів природних ресурсів. Можливість і потреба їх використання повинні бути пов'язані не лише з потенційними запасами, а й водночас і з необхідністю зберігати якість найбільш економічно вигідних природних ресурсів.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Вивчення стану й потреби використання ресурсів природних водойм належить до важливих завдань природокористування та збереження екологічної стійкості природного середовища. Питанням інформаційного забезпечення приділяють особливу увагу, оскільки практичне значення багатьох оптимізаційних й інших схем управління, у тому числі й озерними комплексами, значною мірою визначається наявністю, надійністю та формою вихідної інформації [1; 14]. Окремі аспекти ресурсного оцінювання природних водойм регіону простежуємо в працях [2–11, 13, 15–16]. Проте питання оцінки природно-ресурсного потенціалу озер потребує детальних узагальнень у зв'язку з необхідністю розробки заходів щодо їх раціонального використання й охорони. Це, насамперед, стосується водних і сапропелевих ресурсів.

Мета статті – здійснити оцінювання найважливіших природних ресурсів озер Волинської області. **Головні завдання дослідження** – оцінювання озерного фонду регіону та сапропелевих ресурсів регіону.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Загальна кількість озер на території Волинської області становить 235 (табл. 1). Їх площа оцінюється в 150,9 км², основна маса водойм – озера площею від 1,01 до 5,0 км² (27,5 %). За кількістю переважають озера 1-ї градації, а за площею – 6-ї. Потрібно відзначити, що більшість озер 1–5-ї градацій за площею значно поступаються нечисленним озерам решти градацій.

Таблиця 1

Озерний фонд Волинської області (за градацією площ)

№ з/п	Градації площ, км ²	Кількість	%	км ²	%	млн м ³	%
1	0,05	62	26,8	1,636	1,08	7,705	0,8
2	0,06–0,10	48	20,3	3,839	2,54	16,14	1,7
3	0,11–0,25	54	22,8	9,084	6,01	35,145	3,7
4	0,26–0,50	28	11,9	10,459	6,93	54,91	5,8
5	0,51–1,00	16	6,8	10,821	7,17	28,76	3
6	1,01–5,00	21	8,9	41,56	27,54	173,4	18,5
7	5,01–10,0	3	1,3	17,31	11,31	32,41	3,4
8	10,1–15,0	1	0,4	12,36	8,19	12,4	1,3
9	15,0–20,0	1	0,4	16,4	10,86	124,8	13,2
10	20,1–25,0	0	0	0	0	0	0
11	25,1–30,0	1	0,4	27,5	18,22	457,98	48,6
	Усього	235		150,97		943,65	

Об'єм водної маси становить 943,65 млн м³. Значна його частина належить озерам із площею 1,01–5,0 км² (18,5 %) та 15,1–20 км² (13,2 %). Заслугує на увагу те, що об'єм оз. Світязь становить майже половину від загального об'єму озер області – 457,98 млн м³ (48,6 %). Розподіл озер за басейнами річок досить нерівномірний. Основна їх кількість лежить у басейнах Прип'яті (77 площею 6396,6 га) і Турії (70 площею 1099,9 га), решта – у басейнах Західного Бугу (39; 7069,8 га), Стоходу (30; 398,8 га), Стиру (12; 97,2 га), Вижівки (4; 31,3 га) та Горині (3; 3,3 га). Основна кількість озер – у поліській частині області (табл. 2).

Таблиця 2

**Озерний фонд Волинської області
(за адміністративними районами)**

№ з/п	Назва району	Кількість	%	Площа, га	%	Об'єм водної маси, млн м ³	%	Заозереність території, %
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Володимир-Волинський	5	2,1	111,8	0,7	6,85	0,7	0,1
2	Горохівський	–	–	–	–	–	–	–
3	Іваничівський	2	0,9	28,68	0,2	2,32	0,2	0,04
4	Камінь-Каширський	17	7,2	402,76	2,7	10,05	1,06	0,2
5	Ківерцівський	6	2,6	15,8	0,2	0,68	0,1	0,01
6	Ковельський	27	11,5	420,22	2,8	10,48	1,1	0,2
7	Локачинський	4	1,7	92,56	0,6	0,65	0,1	0,1
8	Луцький	1	0,4	2,88	0,02	0,4	0,04	0,002
9	Любешівський	13	5,5	1363,3	9,0	52,28	5,5	0,9
10	Любомльський	15	6,4	352,18	2,3	31,13	3,3	0,2
11	Маневицький	20	8,5	207,23	1,4	5,61	0,6	0,09
12	Ратнівський	32	13,6	3763,9	24,9	73,89	7,8	2,6

1	2	3	4	5	6	7	8	9
13	Рожищенський	8	3,4	55,81	0,4	2,37	0,3	0,06
14	Старовижівський	24	10,2	1123,22	7,4	51,22	5,4	1,0
15	Турійський	31	13,2	379,94	2,5	55,32	5,9	0,3
16	Шацький	30	12,8	6776,62	44,9	640,4	67,9	8,9
Разом		235		15096,9		943,65		0,7

На дні озер нагромаджуються мінеральні й органічні речовини, із яких утворюються сапропелі, лікувальні грязі, озерне вапно, залізні руди, діатоміти, будівельні матеріали (глини, піски). Сапропель, який утворюється та нагромаджується в сучасних озерах, а також збережений від голоценових палеоозер під сучасними торф'яниками – один із важливих природних ресурсів регіону. Озерні відклади – сапропелі, запаси яких в області оцінюються в 70 млн т, є значним резервом органічних добрив. Сапропель – важливий природний ресурс органіко-мінеральної сировини для різних галузей народного господарства (медицина, тваринництво, хімічна й будівельна галузі промисловості та ін.).

Волинська область має значні прогнозні та балансові запаси озерного сапропелю. Геологорозвідувальні роботи, пов'язані з вивченням запасів сапропелю у Волинській області, здійснені Київською геологорозвідувальною експедицією. Проведено пошуково-оцінювальні роботи й детальну розвідку 191 озера загальною площею 68,024 км². Запаси сапропелю за категорією А+С₂ оцінено в 69987,2 тис. т, із яких балансових – 63621,9 тис. т. Ступінь вивченості родовищ сапропелю – 81 %. Найбільше родовищ озерного сапропелю міститься в північних районах області, зокрема в озерах Ратнівського, Турійського та Старовижівського районів (40,8 % від усіх родовищ), а також у Ковельському (11,0 %), Маневіцькому (10,0 %) і Шацькому (9,4 %). Центральна та південна частини області (Горохівський, Іваничівський, Луцький райони) мають значно менші запаси.

В озерах області переважають сапропелі змішаного типу органіко-вапнякового, вапнякового, органіко-залізного видів (47,7 млн т, або 68,7 %). Доволі значні запаси відкладів кластогенного типу органіко-піщанистого й органіко-глинистого видів – 10,3 млн т (16,2 %). Найменш поширені в озерах сапропелі біогенного типу змішано-водорослевого, торф'янистого, зоогеново-водорослевого та діатомового видів (9,6 млн т, або 15,1 %). Загальні запаси сапропелів становлять 70 млн т. Найбільше їх зосереджено в Ратнівському (15,8 млн т), Шацькому (10,4 млн т), Любешівському (9,1 млн т), Старовижівському (9,1 млн т) і Турійському (6,1) адміністративних районах (табл. 4).

Таблиця 3

Розподіл балансових запасів сапропелю за типами*

Адміністративний район	Усього розвідано, млн т, кат. А, кат. С ₂	Тип сапропелю					
		біогенний		кластогенний		змішаний	
		кількість, млн т, кат. А, кат. С ₂	% до загально-розвіданих запасів	кількість, млн т, кат. А, кат. С ₂	% до загально-розвіданих запасів	кількість, млн т, кат. А, кат. С ₂	% до загально-розвіданих запасів
1	2	3	4	5	6	7	8
Володимир-Волинський	$\frac{1,1}{0,2}$	–	–	–	–	$\frac{1,1}{0,2}$	$\frac{100}{100}$
Горохівський	– 0,04	–	–	–	–	– 0,04	– 100
Іваничівський	$\frac{1,0}{0,6}$	$\frac{0,4}{–}$	$\frac{40}{–}$	–	–	$\frac{0,6}{0,6}$	$\frac{60}{100}$

1	2	3	4	5	6	7	8
Камінь-Каширський	$\frac{1,1}{1,5}$	$\frac{0,5}{0,7}$	$\frac{45}{46}$	$\frac{0,6}{0,4}$	$\frac{55}{27}$	– 0,4	– 27
Ківерцівський	– 0,1	– –	– –	– 0,1	– 100	– –	– –
Ковельський	$\frac{2,6}{0,4}$	$\frac{0,5}{–}$	$\frac{19}{–}$	$\frac{0,3}{–}$	$\frac{12}{–}$	$\frac{1,8}{0,4}$	$\frac{69}{100}$
Локачинський	$\frac{0,9}{1,9}$	–	–	–	–	$\frac{0,9}{1,9}$	$\frac{100}{100}$
Любешівський	$\frac{3,5}{1,6}$	$\frac{2,0}{0,1}$	$\frac{57}{6}$	$\frac{0,1}{1,1}$	$\frac{3}{69}$	$\frac{1,4}{0,4}$	$\frac{40}{25}$
Любомльський	$\frac{6,0}{8,4}$	$\frac{0,6}{1,7}$	$\frac{10}{20}$	$\frac{0,3}{0,2}$	$\frac{5}{2}$	$\frac{5,1}{6,5}$	$\frac{85}{78}$
Маневицький	$\frac{1,1}{1,0}$	$\frac{0,3}{0,5}$	$\frac{27}{50}$	$\frac{0,2}{0,3}$	$\frac{18}{30}$	$\frac{0,6}{0,2}$	$\frac{55}{20}$
Ратнівський	$\frac{13,8}{0,7}$	$\frac{1,0}{0,1}$	$\frac{7}{14}$	$\frac{3,6}{0,5}$	$\frac{26}{73}$	$\frac{9,2}{0,1}$	$\frac{67}{14}$
Рожищенський	$\frac{1,2}{0,1}$	$\frac{0,02}{–}$	$\frac{2}{–}$	$\frac{0,02}{–}$	$\frac{2}{–}$	$\frac{1,1}{0,1}$	$\frac{96}{100}$
Старовижівський	$\frac{4,0}{5,1}$	$\frac{0,5}{0,6}$	$\frac{12}{12}$	$\frac{0,4}{1,7}$	$\frac{10}{33}$	$\frac{3,1}{2,8}$	$\frac{78}{55}$
Турійський	$\frac{3,93}{2,1}$	$\frac{0,03}{0,3}$	$\frac{0,76}{14}$	– 0,2	– 10	$\frac{3,9}{1,6}$	$\frac{92}{76}$

*Складено за: [12].

Таблиця 4

**Озерні родовища сапропелю Волинської області
(узагальнено за фондовими матеріалами Київської геологорозвідувальної експедиції)**

Адміністративний район	Розвідані родовища		Загальні геологічні запаси сапропелю	
	кількість	%	млн т	%
Володимир-Волинський	6	3,1	1,3	1,85
Горохівський	1	0,5	0,04	0,06
Іваничівський	2	1,1	1,6	2,3
Камінь-Каширський	14	7,3	2,5	3,6
Ківерцівський	2	1,1	0,1	1,4
Ковельський	21	11,0	3,0	4,3
Локачинський	3	1,6	2,8	4,0
Луцький	1	0,5	0,04	0,06
Любешівський	12	6,3	9,1	13,0
Любомльський	8	4,2	4,9	7,0
Маневицький	19	10,0	2,1	3,0
Ратнівський	28	14,7	15,8	22,6
Рожищенський	6	3,1	1,2	1,7
Старовижівський	23	12,0	9,1	13,0
Турійський	27	14,1	6,1	8,7
Шацький	18	9,4	10,4	14,8
Разом	191	100	70,0	100

Оптимізація використання озер – це частина загальної проблеми споживання й охорони ресурсів, що потребує постійної уваги та заходів щодо їх рекультивації. В одних випадках – це очищення від донних відкладів, в інших – створення сприятливих окисно-відновних умов за допомогою штучного перемішування в зимовий і літній періоди стагнації. Важливий захід охорони озер від

антропогенного евтрофування – створення водоохоронних зон, які служать перепороною забруднювальним і біогенним речовинам, що надходять із водозбору.

Досить перспективне використання озер із рекреаційною метою. Озера – важливий фактор формування територіальних рекреаційних комплексів. Вони прикрашають ландшафт, створюють сприятливий мікроклімат, дають можливість займатися водними видами спорту, рибалкою тощо. Озера та їх узбережжя в умовах Волині – ключові об'єкти рекреації, що формують так звані озерні рекреаційні території (місця відпочинку, рекреаційні зони).

Різноманітність використання озер породжує ще одну проблему – необхідність створення природоохоронних територій на базі озер, організацію теоретичної й практичної роботи щодо їх охорони від забруднення. У сучасних умовах вилучити озера зі сфери господарського застосування практично неможливо – навпаки, використання озер зростатиме. Проблема полягає в тому, щоб застосовувати їх найбільш раціонально, зберігаючи ресурси та створюючи умови їх охорони від забруднення.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Загальна кількість озер на території Волинської області становить 235, загальна площа оцінюється в 150,9 км², об'єм водної маси – 943,65 млн м³. Заозереність регіону становить 0,7 %, найбільша вона в Шацькому (8,9 %) та Ратнівському (2,6 %) адміністративних районах. Загальні запаси сапропелів у регіоні – 70 млн т. Вони представлені сапропелями змішаного типу (органно-вапнякового, вапнякового, органно-залізного видів), кластогенного типу (органно-піщанистого й органно-глинистого видів) і біогенного типу (змішано-водорослевого, торф'янистого, зоогеново-водорослевого та діатомового видів). Перспективами подальших досліджень озер регіону потрібно вважати глибше пізнання теорії еволюції, функціонування, стійкості й відновлюваності водойм у різних ландшафтних умовах; виявлення механізмів евтрофікації водойм і наукового прогнозування з урахуванням природних та антропогенних чинників; розробку теорії трансформації речовин й енергії в системі «водозбір-водойма».

Джерела та література

1. Бусалаев И. В. Анализ и планирование водохозяйственных систем в условиях неопределенности информации / И. В. Бусалаев // Водные ресурсы. – 1973. – № 5. – С. 170–178.
2. Ильин Л. В. Водоёмы замедленного водообмена Украины: ресурсы и проблемы рационального использования / Л. В. Ильин // Прикладная лимнология. – 2002. – Вып. 3. – С. 265–271.
3. Ильин Л. В. Пространственная дифференциация водоёмов Украины / Л. В. Ильин // Основные направления развития современной географии : сб. науч. трудов. – Владимир : ВГПУ, 2006. – С. 243–249.
4. Ільїн Л. В. Лімнокомплекси Українського Полісся : монографія : у 2-х т. – Т. 1. : Природничео-географічні основи дослідження та регіональні закономірності / Л. В. Ільїн. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 316 с.
5. Ільїн Л. В. Озера України : довідник / Л. В. Ільїн, В. О. Мартинюк. – Львів : РВВ Львів. держ. ун-ту ім. І. Франка, 1998. – 52 с.
6. Ільїн Л. В. Озера Волині: лімнологічно-географічна характеристика / Л. В. Ільїн, Я. О. Мольчак. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. – 140 с.
7. Ільїн Л. В. Озерно-болотні комплекси Волині / Л. В. Ільїн, О. В. Ільїна // Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія. – 2004. – Т. 6. – С. 314–319.
8. Ільїн Л. В. Природні ресурси озер Волинської області / Л. В. Ільїн // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Географічні науки – 1998. – № 5. – С. 47–49.
9. Ільїн Л. В. Сучасний стан, динаміка, конструктивні основи раціонального використання та охорони озер Волинської області : автореф. дис. ... канд. геогр. наук : 11.00.11 / Л. В. Ільїн ; Львів. держ. ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 1996. – 18 с.
10. Мольчак Я. О. Озера Волинської області : каталог / Я. О. Мольчак, Л. В. Ільїн. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1995. – 76 с.
11. Мольчак Я. О. Озерні ресурси Волині / Я. О. Мольчак, Л. В. Ільїн // Український географічний журнал. – 1994. – № 4. – С. 45–50.
12. Справочник ресурсов сапропеля Украины. – Киев : ГГП «Севургеология», 1994. – 194 с.
13. Шевчук М. Й. Сапропелі України: запаси якості та перспективи використання / М. Й. Шевчук. – Луцьк : Надстир'я, 1996. – 384 с.
14. Широков В. М. Система учета использования зарегулированных водных ресурсов СССР / В. М. Широков, А. Г. Гриневич // География и природные ресурсы. – 1983. – № 2. – С. 19–26.

15. Ilyin L.V. The lake-swamp complexes of Volyn Region / L. V. Ilyin, O. V. Ilyina // Lakes and artificial water reservoirs-functioning, revitalization and protection. – Sosnowiec : University of Silesia, 2004. – С. 71–76.
16. Ilyin L. V. The resource appraisal of the pools of slow water exchange of Ukraine / L. V. Ilyin // Limnological Review. – 2001. – Vol. 1. – P. 137–141.

Ильин Леонид. Озера Волынской области: водные и сапропелевые ресурсы. Цель статьи – проанализировать водные и сапропелевые ресурсы озер Волынской области. В исследовании основное внимание акцентируется на оценке водных, органо-минеральных и биологических ресурсов озерного фонда Волынской области. Раскрыта роль озер в хозяйственном комплексе региона – водоснабжении, функционировании мелиоративных систем, рыболовстве, рекреации, земледелии и т. п. Установлены общее количество озер в области и степень заозеренности исследуемой территории. Выделены группы районов с высокой долей озерного потенциала. Проанализированы проблемы и перспективы использования озерных ресурсов Волынской области.

Ключевые слова: озеро, природные ресурсы, донные отложения, сапропель, рациональное использование, Волынская область.

Ilyin Leonid. Lakes of Volyn Region: Water and Sapropelic Resources. The purpose of this article is to analyse water and sapropelic resources of the lakes of Volyn region. The author focuses on the assessment of water, organo-mineral and biological resources of the lake fund in Volyn region. The author reveals the role of the lakes in the economic complex of the region – water supply, functioning of irrigation systems, fisheries, recreation, agriculture, etc. The total number of lakes in the region and the degree of lakes provision of the study area are established. The group of areas with a high percentage of lake capacity are defined. The problems and prospects for the use of lake resources in Volyn region are analyzed.

Key words: lake, natural resources, bottom sediments, sapropel, rational use, Volyn region.

Стаття надійшла до редколегії
11.11.2016 р.

УДК 504.062(075.8)

Олена Гавриленко

Вплив уранової промисловості на природні ландшафти України

Тривалий час дослідженнями впливу уранової промисловості на природне середовище й питаннями оптимізації промислових ландшафтів уранодобувних регіонів України майже ніхто не займався через секретність уранового виробництва. Обґрунтування способів оптимізації промислових ландшафтів у районах добування та переробки уранових руд для мінімізації негативних впливів на природне середовище за допомогою усунення не наслідків, а причин. Мають бути орієнтовані на розгляд сукупності порушень у послідовності «вплив – зміна – наслідок» із наступним аналізом окремого виду впливу і його наслідків щодо кожного компонента природного середовища. Зважаючи на критичний стан ландшафтів у зонах впливу уранодобувних підприємств, потрібні перегляд традиційних принципів господарювання та застосування низки оптимізаційних заходів, зокрема рекультивация забруднених радіонуклідами ділянок і хвостосховищ, упровадження селективної виїмки руди, заповнення порожнеч відсортованою гірничою масою з шахт тощо. Нова стратегія подальшого розвитку уранового виробництва в Україні передбачає пошук оптимальних варіантів поліпшення стану промислових ландшафтів у зонах впливу уранового виробництва, у т. ч. на територіях, звільнених від радіоактивних відходів. Запобігання утворенню радіоактивного пилу є можливим у разі застосування способу підземного вилуговування. Аналіз специфіки впливу уранодобувної промисловості на природні ландшафти у районі дослідження мають практичне значення для обґрунтування способів мінімізації небезпечного впливу видобутку урану на навколишнє середовище й здоров'я населення.

Ключові слова: промислові ландшафти, уранодобувне виробництво, оптимізаційні заходи, радіоактивні відходи, хвостосховища.

Постановка наукової проблеми та її значення. В освоєних промислових регіонах України протягом тривалого періоду домінує екстенсивний тип господарювання; виробництво характеризується високим рівнем енергетичної залежності, відсутністю структурно-інноваційних зрушень, спрямованих на зменшення матеріалоємності, енергоємності продукції, її здешевлення та підвищення конкурентоспроможності. Найбільш негативний вплив притаманний підприємствам добувної промисловості, де відбувається не лише вилучення й порушення земель, а й створення штучних техногенних елементів у ландшафтах, забруднення всіх їхніх компонентів відходами виробництва. Особливо недостатньо вивчений вплив уранової промисловості на природне середовище в межах уранодобувних регіонів України. Перетворення основних компонентів ландшафтів призвело до появи складних стійких антропогенних модифікацій у їхній функціонально-динамічній і навіть морфологічній структурі. Концентрація добувних та переробних підприємств із високим рівнем зношеності основних фондів, низьким рівнем використання новітніх технологій, неефективним використанням інвестиційних ресурсів спричиняє зростання екологічної напруги на уранових копальнях України.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Поштовхом для активного дослідження гірничопромислових ландшафтів України стали теоретичні розробки Ф. М. Мількова, В. І. Федотова, В. М. Двуреченського. Детальні дослідження антропогенних ландшафтів Правобережної України здійснено Г. І. Денисиком [5]. У праці [9] вперше на основі польових досліджень охарактеризовано промислові ландшафти Кривбасу, запропоновано схеми їх класифікації й складено відповідні картосхеми. Аналіз закономірностей розміщення уранових родовищ України здійснено в праці [3]; динаміки та розвитку антропогенних комплексів із позицій впливу на них гірничого виробництва – у [4]. Досліджень стосовно питань зниження екологічного навантаження на ландшафти під час розробки уранових родовищ [7] поки що небагато. Досі не знайдено оптимального способу щодо ліквідації радіоактивних хвостосховищ, окрім передислокації найбільш радіоактивних із них у межах населених пунктів і їхніх околиць в інші сховища. На територіях, звільнених від радіоактивних відходів, нерозв'язаною залишається проблема ліквідації забрудненого верхнього шару ґрунту. Найбільш оптимальним варіантом було б його зняття та поховання вивільнених ділянок під ущільненим шаром глини. Проте потрібно шукати й інші варіанти. Невирішеними досі залишаються питання зменшення потужності доз випромінювання до рівня природного радіоактивного фону хвостосховищ; повної ліквідації відвалів щебенюватих відходів гранітних порід тощо. Серед інших нерозв'язаних проблем – розробка й упровадження низки планувальних і технологічних заходів для покращення стану ландшафтів у зонах впливу уранодобувних підприємств.

Формулювання мети й завдань статті. Головне завдання дослідження обґрунтування способів оптимізації промислових ландшафтів, що передбачає максимально можливе врахування специфічного впливу уранодобувного природокористування на ландшафтну структуру території. Незважаючи на те, що видобуток уранових руд в Україні триває більш ніж півстоліття, методика дослідження промислових ландшафтів зі специфічними особливостями розроблена недостатньо. За цей час в уранодобувному регіоні відкрито понад 20 родовищ урану, окремі з яких уже відпрацьовані; створено низку радіоактивних хвостосховищ, що активно взаємодіють із прилеглими ландшафтами, проте дійсно комплексних, ландшафтознавчих досліджень цих своєрідних ландшафтів не проведено. Це зумовлено тривалим періодом закритості й недоступності будь-яких матеріалів щодо районів видобутку й переробки корисних копалин зі специфічними властивостями, зокрема уранових руд, а також специфікою проведення досліджень радіоактивно забруднених ландшафтів. Сукупність порушень потрібно розглядати в послідовності «вплив – зміна – наслідок» із наступним аналізом кожному виду впливу і його наслідків щодо кожного компонента природного середовища.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Більш ніж півстоліття ландшафтні комплекси Середнього Придніпров'я формуються під безпосереднім впливом процесів видобутку й переробки уранових руд. Різні способи видобутку та переробки сировини сприяли формуванню різноманітних промислових ландшафтів. Наявність у них радіоактивних і токсичних речовин ускладнює процес їх вивчення й розробку оптимізаційних заходів. Основа сировинної бази уранової промисловості України – великі родовища з відносно бідними урановими рудами, проте вони характеризуються високою міцністю руд і рудовмісних порід, що уможливорює проходження гірничих виробок без кріплення й створення очисних блоків великих розмірів.

Епігенетичні уранові родовища в осадовому чохлаї Українського щита є, по суті, комплексними – уміщують низку інших хімічних елементів: молібден, реній, селен, ванадій, скандій, – що підвищує потенційну рентабельність їх розробки. Нині в Україні детально розвідано 12 уранових ендегенних родовищ, найбільші з яких розміщені в межах Кіровоградського рудного району [10]. Руди уранових родовищ країни бідні, уміст урану в них не перевищує 1 %.

Виробничі потужності з видобутку та переробки природного урану зосереджені в Кіровоградській і Дніпропетровській областях на державному підприємстві «Східний гірничо-збагачувальний комбінат» (ДП «СхідГЗК»). До підприємства належать три діючі уранові шахти: Інгульська, Смолінська й Новокостянтинівська. Також до його складу входять ще декілька об'єктів, які негативно впливають на природне середовище: гідрометалургійний завод і сховища відходів переробки уранових руд, діюче хвостосховище в балці «Щербаківська» та хвостосховище на стадії консервації в колишньому кар'єрі бурих залізників. Інгульська шахта розміщена за 8 км на південний схід від м. Кіровограда, а підземні виробки містяться під річкою Інгул (від 200 до 500 м), де щодоби відкачують до 500 м³ вод, насичених радіоактивними речовинами [6]. Погіршення гідрологічних умов у місцях гірничих розробок простежується на площі, що в 10–12 разів більша, ніж порушені кар'єрами й шахтами території.

Смолінська шахта – найбільше підприємство Маловисківського району Кіровоградської області. Ватутінське родовище урану, що опрацьовується шахтою, належить до натрій-уранової формації гідротермально-метасоматичних родовищ [8]. Його запаси становлять близько 30 тис т у перерахунку на збагачену сировину; уміст урану в 1,7 раза вищий, ніж у Мічурінському й Центральному родовищах, але найбільш продуктивна частина родовища виснажена, гірничі роботи з 2010 р. ведуться на глибині 640 м. Виведення з експлуатації діючих шахт передбачено у 2020–2025 рр. Новокостянтинівське родовище, відкрите в 1975 р., є ключовим для України – за запасами урану воно найбільше в Європі та входить до десяти найбільших родовищ світу. Після попереднього сортування й збагачення, видобута уранова руда транспортується в м. Жовті Води на гідрометалургійний завод (ГМЗ), де здійснюється її остаточна переробка та отримання уранового концентрату. На ГМЗ утворюються відходи (хвости) з підвищеним умістом радіонуклідів природного походження, які за допомогою пульпопроводу розміщуються в спеціально обладнаному хвостосховищі «Балка Щербаківська» за 5 км від м. Жовті Води. Хвостосховище відпрацьованого кар'єру бурих залізників нині виведено з експлуатації й перебуває на завершальній стадії рекультивациі.

Негативний вплив уранового виробництва на довколишні ландшафти починається з геолого-розвідувальних робіт. Відведення родючих земель під гірничі відводи (копальні, кар'єри, шахти, відвали, хвостосховища) призводить до порушення гідрогеологічного режиму підземних і поверхневих вод, трансформування або знищення ґрунтового покриву. Зміни інженерно-геологічних умов територій у зонах техногенного впливу гірничих виробок пов'язані з порушенням земної поверхні як основи для інженерних споруд та комунікацій унаслідок деформацій на ділянках інтенсивного просідання земної поверхні. Виймання гірської маси з шахт і її перевідкладення на інші місця спричинює незворотні втрати продуктивних сільськогосподарських угідь. Притік води сприяє активізації процесів просідання земної поверхні, призводить до затоплення шахт, утворення понижень і провалів, що викликає підтоплення й затоплення значних територій. Радіоактивний пил разом із радіоактивними газами потрапляє в атмосферу під час вентиляції шахт. Під час дроблення та розпилювання уранової руди на збагачувальних фабриках у повітря потрапляє не лише радіоактивний пил, а й отруйні речовини – ванадій, арсен, селен тощо [10]. Наслідком вироблення підземного простору, складування розкритих порід у відвалах і хвостосховищах є формування своєрідного техногенного неорельєфу. За видобутку з надр лише урану без вилучення супутніх компонентів близько 80 % гірничої маси стає відходами виробництва, які нагромаджуються у відвалах і хвостосховищах. Більшість їх свого часу були неправильно законсервовані й становлять довгострокову екологічну загрозу. Тільки в межах Дніпродзержинська розміщено сім хвостосховищ, у яких накопичено 42 млн т радіоактивних відходів від попередньої переробки урановмісних концентратів та уранової руди. Загрозу не лише для Дніпродзержинська, а й усього Причорномор'я становить хвостосховище «Дніпровське», розміщене практично в межах міста за 800 м від Дніпра. Русло притоки Дніпра – замуленої й зарослої річки Коноплянки – почало розпливатися та підмивати дамбу найпотужнішого хвостосховища (12 млн т відходів уранового виробництва). Якщо дамба не витримає, радіаційний потік піде далі в Дніпро й ґрунтові води, потече не лише у водопровідну мережу Дніпропетровської області, а й може досягти Чорноморського регіону [2].

Практично всі хвостосховища нині перебувають в аварійному стані. Їхні важливі складові частини – насосні станції та трубопроводи – цілком знищені; подачу води для захисту прилеглих територій від радіоактивного пилу припинено. Унаслідок інфільтрації шахтних вод, що містять велику кількість продуктів розпаду природного урану, крізь днища й борти дамб відбувається забруднення підземних вод, водойм на ділянках розміщення ставків-накопичувачів і хвостосховищ. Поширення радіоактивно й хімічно забруднених вод у водоносних горизонтах скорочує ресурси питного та технічного водопостачання промислових районів, ускладнює використання поверхневих водотоків, геохімічний режим яких значною мірою формується під впливом підземного стоку [1]. Через численні порушення цілісності пульпопроводів і виливи радіоактивної пульпи ґрунти, підґрунтя, рослинність уздовж траси пульпопроводу мають підвищений вміст ізотопів урану, а також ізотопів ^{226}Ra , ^{230}Th , ^{210}Po , ^{210}Pb . Пульпопроводи складаються не лише з трубопроводу, але є системою транспортування хвостів збагачення й зворотного водопостачання (рис. 1). Забруднення простежуємо не тільки на поверхні ґрунтів, а й на глибині до 1 м, при цьому вміст ізотопів із глибиною збільшується [6].

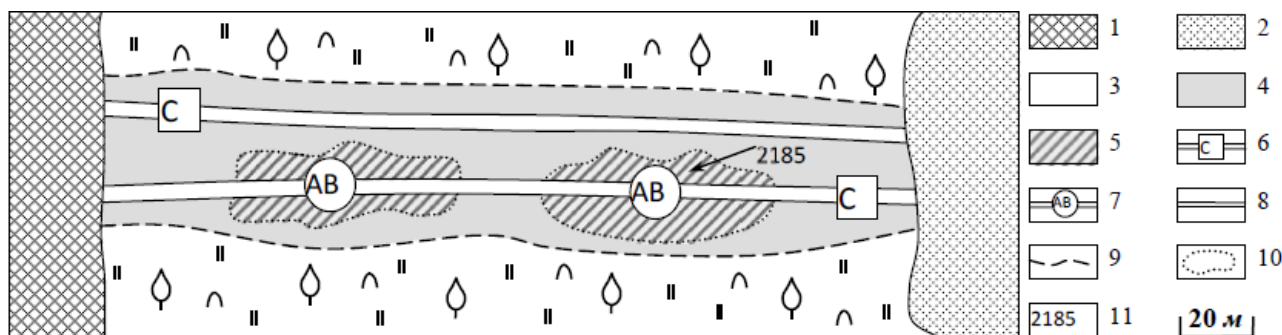

Рис. 1. Пульпопровід на околиці м. Жовті Води (складено за: [6])

Умовні позначення: 1 – ГМЗ; 2 – хвостосховища-пустирі; 3 – зарості клену й злакових бур'янів, засмічені промисловими відходами; 4 – поверхня траси пульпопроводу; 5 – ділянки аварійного випорожнення; 6 – насосні станції; 7 – механізми аварійного випорожнення; 8 – водо- та пульпопроводи. Межі: 9 – урочищ пульпопроводів; 10 – радіоактивно забруднених ділянок; 11 – загальна питома α -активність.

Відходи гідрометалургійної переробки руди у вигляді пульпи транспортуються магістральними трубопроводами у хвостосховище наливного типу «Балка Щербаківська». Тверді відходи ГМЗ складаються на спеціально організованих майданчиках у вигляді металобрухту, забрудненого радіоактивними речовинами, а будівельне й промислове сміття – у межах хвостосховища. Експлуатація підземного та наземного шахтних комплексів і шахтного водовідливу призводить до порушення гідрогеологічного, гідрохімічного й гідродинамічного режимів поверхневих і підземних вод, а також радіаційного забруднення повітряного та водного середовища (табл. 1).

Таблиця 1

Уміст природних радіонуклідів (ПРН) у водах р. Інгул і балки Курнікова *

Компонент ПРН	Уміст ПРН, Бк/м ³			
	р. Інгул		б. Курнікова	
	вище скидання	нижче скидання	вище скидання	нижче скидання
Уран природний, мг/дм ³	0,03	0,05	0,6	0,22
Радій-226	$0,23 \cdot 10^3$	$0,28 \cdot 10^3$	$0,93 \cdot 10^2$	$4,0 \cdot 10^2$
Торій-230	$0,07 \cdot 10^3$	$0,06 \cdot 10^3$	$1,00 \cdot 10^2$	$1,4 \cdot 10^2$
Свинець-210	$0,52 \cdot 10^3$	$0,40 \cdot 10^3$	$2,29 \cdot 10^2$	$3,6 \cdot 10^2$
Полоній-210	$0,08 \cdot 10^3$	$0,07 \cdot 10^3$	$1,30 \cdot 10^2$	$1,5 \cdot 10^2$

* Складено за: [8].

Промайданчики й відвальні поля уранових родовищ не обладнані закритою системою збору та очистки зливових і талих вод. Атмосферні опади лотками автомобільних проїздів та пониженнями рельєфу місцевості потрапляють безпосередньо в гідрографічну мережу. Фільтруючись через породи

відвалів, опади забруднюються природними радіонуклідами та переносять забруднення в поверхневі води. Зважаючи на те, що практично всі технологічні процеси екстракції урану на підприємствах завершуються надходженням радіоактивних елементів (радію, торію, актинію) у відвали, рівні випромінювання й випускання радону з таких відходів дуже значні. Відвали мають бути закриті кількістю ґрунту, достатньою для того, щоб рівні гамма-випромінювання не перевищували природного фону.

Після завершення видобутку уранових руд покинуті порожнини заповнюються тріщинними водами, радіоактивними газами, з'являються натічні форми, активізуються обвальні й осипні процеси. Зафіксовано неодноразові скиди радіоактивних і токсичних вод безпосередньо в гідрографічну мережу (шахта «Інгульська»), а також їх проникнення з хвостосховищ у річки й струмки через горизонти підземних вод. Окультурені поверхні хвостосховищ найчастіше зайняті густими заростями тростини та залишковими від пульпи озерцями. Коли озерця висихають, оголені піщано-глинисті поверхні за наявності вітру «димлять» – і радіоактивний пил розноситься на прилеглі ландшафти, у т. ч. й на найближчі поселення. У зону помірного радіоактивного забруднення часто потрапляють фонові, зокрема сільськогосподарські й лісові, ландшафти.

До недавнього часу питаннями оптимізації промислових ландшафтів уранодобувних регіонів України майже ніхто не займався через секретність уранового виробництва. Рекультивация взагалі не проводилася; промислові ландшафти, зокрема радіоактивні хвостосховища, лише частково окультурювалися. Нині в Дніпропетровському районі ділянки з радіоактивними відходами закриті й недоступні, у м. Жовті Води – частково, а в Кіровоградській області заходи лише планують на майбутнє [6].

Щодо ліквідації радіоактивних хвостосховищ, наразі остаточного розв'язання цієї проблеми немає. Передусім, ідеться про передислокацію найбільш радіоактивних із них у межах м. Дніпро-дзержинська, Жовті Води та їхніх околиць в інші сховища. На територіях, де вже вивезли радіоактивні відходи, залишається проблема ліквідації забрудненого верхнього шару ґрунту. Його потрібно знімати, а звільнену територію ховати під ущільненим шаром глини (т. зв. саркофагом). Зменшити потужність доз випромінювання до рівня природного радіоактивного фону можливо виконанням відповідних рекультиваційних робіт на поверхні хвостосховищ.

Іншим способом є повторна переробка радіоактивних матеріалів хвостосховищ і відвалів із метою вилучення залишків урану й подальшого їх використання для рекультивації відпрацьованих територій. Такий сценарій уже застосовується на хвостосховищі «Балка Тернівська» в м. Жовті Води та на відвалах шахти «Смолінська» в смт Смоліне. Повторна переробка щепенуватих радіоактивних відходів гранітних порід сприятиме повній ліквідації відвалів. Стан ландшафтів у зонах впливу уранодобувних підприємств може бути покращений здійсненням низки планувальних і технологічних заходів, серед яких ефективними є такі:

- організація зливової каналізації для збору поверхневих вод, що фільтруються через відвали, із подачею на установку очищення шахтних вод;
- ізоляція поверхні відвалів ґрунтово-рослинним шаром, що перешкоджає виділенню пилу, міграції радіонуклідів, а також впливу атмосферних опадів;
- рекультивация забруднених радіонуклідами локальних ділянок;
- реконструкція установки очищення шахтних вод і стоків дощової каналізації від природних радіонуклідів;
- застосування багатоступеневого зрошення повітря, що видається на вентиляційних горизонтах;
- реконструкція фільтрів головної вентиляційної установки;
- відновлення систем аспірації в місцях переробки гірської маси;
- застосування технологій селективної виїмки руди для зниження її втрат;
- перенесення невідпрацьованих запасів в умовно-балансові;
- сортування гірничої маси в шахті та її наступне використання для заповнення порожнеч.

Крім забруднення ґрунтів, повітря, підземних і поверхневих вод, недосконалі технології розробки уранових родовищ зумовили активізацію багатьох несприятливих процесів, у т. ч. ерозійних. Зокрема, лінійна ерозія активізується на терасованих схилах дамби, що перегороджує балку хвостосховища «Щербаківське». Утворений яр глибиною 0,7–1,2 м і довжиною близько 7 м призвів

до формування конусу виносу піщано-глинистих порід на прилеглі присадибні ділянки та знищення насаджень лоху вузьколистого й клену польового на схилах дамби [6]. Через слабку задернованість схилів ерозійні процеси можуть активно розвиватися.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Головні чинники негативного впливу уранодобувної промисловості на довкілля – виділення радону із поверхні хвостосховищ і відвалів шахт; перенесення радіонуклідів із пилом на значні відстані від основного джерела; скиди забрудненої шахтної води й змив радіоактивних речовин із забруднених майданчиків у природні води. Головними джерелами небезпечного впливу є, насамперед, викиди рудного пилю, що містить уран і продукти його розпаду; рознесення пилю з поверхонь сухих пляжів хвостосховищ; витік хвостової пульпи на поверхню, прилеглу до пульпопроводу, у разі порушення його цілісності; викиди радону зі свердловин під час відкачування радіоактивного розчину тощо. Стан радіоактивного забруднення уранодобувних регіонів залежить не лише від природного фону, а й від технологічних особливостей видобутку й переробки уранових руд. У зв'язку з цим чітко виокремлюються райони локального радіоактивного забруднення в Кіровоградській області, майже повністю забруднено радіоактивними речовинами правобережну частину Дніпропетровської області. Переважно підземне забруднення радіонуклідами отримали в спадок північно-східні райони Миколаївської й південні райони Дніпропетровської областей.

Подальший розвиток уранового виробництва в Україні повинен відбуватися за допомогою продовження експлуатації діючих та освоєння нових уранових родовищ, застосування кучного й блокового вилуговування для переробки бідних і забалансових руд, підземного вилуговування для освоєння пісковикових родовищ тощо. Під час розробки уранових родовищ методом підземного вилуговування не утворюється радіоактивний пилю, що дасть змогу в десятки разів зменшити викиди радіоактивних речовин в атмосферу, порівняно з традиційними способами – кар'єрним і шахтним.

Джерела та література

1. Аналіз розвитку урановидобувної галузі та пов'язаних з нею проблем екологічної безпеки / Т. В. Дудар, Ю. В. Маслова, М. А. Савицька та ін.] // Наукоємні технології. – 2011. – № 3–4. – С. 87–92.
2. Біловицька Н. Таємниці уранових сховищ / Н. Біловицька // Урядовий кур'єр. – 2011. – № 35. – С. 19.
3. Генетические типы и закономерности размещения урановых месторождений Украины / Я. Н. Белевцев, В. Б. Коваль, А. Х. Бакаржиев и др.]. – Киев : Наук. думка, 1995. – 396 с.
4. Гудзевич А.В. Роль гірничопромислових ландшафтів Поділля у пізнанні динаміки і розвитку антропогенних комплексів / А. В. Гудзевич // Антропогенні географія й ландшафтознавство в XX і XXI століттях. – 2003. – С. 126–129.
5. Денисик Г. І. Антропогенні ландшафти Правобережної України : монографія / Г. І. Денисик. – Вінниця : Арбат, 1998. – 292 с.
6. Денисик Г. І. Промислові ландшафти регіону видобутку уранових руд в Україні / Г. І. Денисик, І. П. Козинська. – Вінниця : Вінницька обл. друк., 2015. – 244 с.
7. До питання зниження екологічного навантаження на територію при розробці уранових родовищ / Н. С. Остапенко, О. К. Тяпкін, В. А. Кириченко та ін.] // Екологія і природокористування. – 2010. – №13. – С. 118–131.
8. ДП «Східний гірничо-збагачувальний комбінат» [Електронний ресурс] // Офіційний сайт – Режим доступу до ресурсу : <http://vostgok.com.ua/structure>.
9. Тютюнник Ю. Г. Промышленный ландшафт / Ю. Г. Тютюнник // География и природные ресурсы. – 1991. – № 2. – С. 135–141.
10. Уранові руди України: геологія, використання, поводження з відходами виробництва / Г. В. Лисиченко, Ю. П. Мельник, О. Ю. Лисенко та ін.]. – Київ : Наук. думка, 2010. – 221 с.

Гавриленко Елена. Влияние урановой промышленности на природные ландшафты Украины. *Актуальность темы.* Длительное время исследования влияния урановой промышленности на природную среду и вопросами оптимизации промышленных ландшафтов уранодобывающих регионов Украины почти никто не занимался из-за секретности уранового производства. Обоснование путей оптимизации промышленных ландшафтов в районах добычи и переработки урановых руд с целью минимизации негативного влияния на природную среду путем ликвидации не последствий, а причин. Нужно ориентироваться на рассмотрение совокупности нарушений в последовательности «влияние – изменение – последствие» с последующим анализом каждого вида влияния и его последствий относительно каждого компонента природной среды. Исходя из критического состояния

ландшафтов в зонах впливання уранодобуваючих підприємств, необхідні перегляд традиційних принципів господарювання і застосування ряду оптимізаційних заходів, зокрема рекультивация забруднених радіонуклідами ділянок і хвостохранилищ, впровадження селективної виїмки руди, заповнення порожнеч отсортированої гірної масою із шахт і т. п. Нова стратегія подальшого розвитку уранового виробництва в Україні передбачає пошук оптимальних варіантів покращення стану промислових ландшафтів в зонах впливання уранового виробництва, зокрема на територіях, звільнених від радіоактивних відходів. Предотвращення утворення радіоактивної пилки стане можливо в разі застосування способу підземного вичищення. Аналіз специфіки впливання уранодобуваючої промисловості на природні ландшафти в районі дослідження має практичне значення для обґрунтування шляхів мінімізації шкідливого впливання видобутку урану на навколишнє середовище і здоров'я населення.

Ключевые слова: промислові ландшафти, уранодобуваюче виробництво, оптимізаційні заходи, радіоактивні відходи, хвостохранилища.

Gavrylenko Olena. The Uranium Industry Impact on Ukraine Natural Landscapes. Topic relevance. Impact of the uranium industry on the environment and optimization of the industrial landscapes in Ukrainian mining regions have not been researched for a long time due to uranium production privacy. Purpose. Justification of the ways to optimize the industrial landscape in the areas of uranium ore mining and processing in order to minimize negative environmental impacts by eliminating their causes instead of consequences. Research Methods. Should be oriented to consideration of the offences in complex and in «effect – change – consequence» order, followed by the analysis of each type of impact and its effects on each component of the environment. Results. Taking into account critical condition of the landscape in areas of influence of the uranium-mining companies, there is a need of the revision of traditional economic principles and the use of a number of optimization measures, including reclamation of contaminated sites and tailings, introduction of selective extraction of ore, filling voids sorted mining weight from the mines etc. Scientific novelty. The new strategy for further development of uranium production in Ukraine assumes the search of the optimal ways to improve the industrial landscape in the areas of impact of uranium production including the areas liberated from radioactive wastes. Preventing the formation of radioactive dust is possible with underground leaching method. Practical significance. Research of the specifics of uranium-mining industry impact on natural landscapes in the research area has a practical significance for justifying ways of minimizing the harmful effects of uranium mining on the environment and population health.

Key words: industrial landscapes, uranium production, optimization measures, radioactive wastes, tailings.

Стаття надійшла до редколегії
25.11.2016 р.

УДК 911.2 : 556.55 (477.82)

**Ольга Ільїна,
Михайло Пасічник**

Озерні родовища сапропелю Волинської області: вивченість, ресурси, оцінка можливостей господарського використання

Розглянуто поширеність, ресурси та структуру запасів сапропелевих покладів в озерах Волинської області. У регіоні зосереджено 63621,9 тис. т сапропелю (поміж них – 68,7 % змішаного, 16,2 % – кластогенного та 15,1 % – біогенного типів). На основі аналізу фондових матеріалів і власних багаторічних досліджень виявлено озерні родовища сапропелів, які за критеріями та якістю сировини підлягають першочерговому освоєнню. Сапропелі – цінний природний ресурс органічної сировини для сучасного й перспективного використання. Кожне родовище характеризується специфічною будовою та властивостями сапропелевих покладів, лімнологічними й іншими особливостями, тому завдання видобутку, раціонального використання та охорони мають бути індивідуальні. Запропоновано перспективні напрями господарського використання сапропелевих ресурсів регіону.

Ключові слова: озеро, сапропель, ресурси, родовище сапропелю, Волинська область.

Постановка наукової проблеми та її значення. Озерні водойми й сапропелеві поклади поширені на території Волинської області. У багатьох озерах заповненість улоговини донними відкладами іноді сягає 80–90 %, а процеси евтрофікації набули незворотного характеру. Комплексне освоєння родовищ сапропелю пов'язане не лише з дефіцитом джерел органо-мінеральної сировини, але й із необхідністю відновлення дистрофних озер для господарських та рекреаційних цілей. Залежно від фізичних властивостей і вмісту мінеральних речовин та хімічних сполук озерні сапропелі мають широкий спектр застосування. Основними напрямками господарського використання сапропелів є сільське господарство (землеробство, тваринництво), виробництво будівельних матеріалів (деревинно-волокнисті плити, теплоізоляційні матеріали), медицина (лікувальні грязі, косметичні препарати), геологія (бурові розчини) тощо [6]. У сучасних умовах існує потреба використання місцевої органо-мінеральної сировини в рекреаційній діяльності. Важливі також питання охорони та покращення екологічного стану озер. Розробка сапропелевих родовищ й оптимізація їх раціонального використання має важливе господарське та наукове значення й належить до актуальних завдань сучасного природокористування.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Пошукові роботи, пов'язані з вивченням запасів сапропелю, проводила Київська геологорозвідувальна експедиція [12]. Результати дослідження сапропелю в поліській зоні простежуємо в працях А. Л. Жуховицької, В. А. Генералової [1], Л. В. Ільїна [2–5; 14–17], М. Й. Шевчука [13] та ін. Зокрема, геохімічні особливості донних відкладів розглянуто в [3; 9–10], їх ресурсну оцінку [6; 8; 11; 13], наявність забруднювальних речовин у покладах [6; 13–14], перспективи використання [11] тощо. Оцінювання ресурсів, розробка рекомендацій комплексного розв'язання проблеми добування сировини з одночасним відновленням екосистеми озер особливо актуальні для Волинської області.

Мета й завдання дослідження. Мета роботи – оцінка ресурсів озерного сапропелю Волинської області та з'ясування найперспективніших родовищ для господарського використання. Для досягнення мети ставили такі **завдання**: оцінити ресурсну базу сапропелю й особливості поширення його озерних родовищ; визначити першочергові для освоєння озерні родовища сапропелю.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Сапропель (грец. *sapros* – гнилий і *pelos* – мул) – органо-мінеральні колоїдні донні відклади озера, уміст органічної речовини не менше ніж 15 % (за іншими даними – 30 %), а також неорганічні компоненти біогенного, хемогенного й теригенного характеру [7]. Сапропелі як цінний природний ресурс органічної сировини для сучасного та перспективного використання в господарстві. В Українському Поліссі нараховується велика кількість озер, у яких процеси утворення сапропелю стали незворотними. У таких умовах видобуток сапропелів зумовлений необхідністю збереження озер.

Регіон розміщений у природно-кліматичній зоні, сприятливій для формування озерних відкладів. Він має високий показник заболоченості (5,7 %), заторфованості (6,8 %) та заозереності (0,7 %). У межах Волинської області зосереджено 235 озер. Їх загальна площа становить 150,9 км². Основна кількість водойм – озера площею до 0,05 км² (25,6 %). Загальний об'єм зарезервованої в озерах водної маси – 943,6 млн м³. Розміщення озер у регіоні нерівномірне. Найбільша їх кількість – у Ратнівському районі (32), Турійському (31), Шацькому (30) та Ковельському (27) адміністративних районах [5].

У Волинській області проведено пошуково-оцінювальні роботи й детальну розвідку на 191 озері (загальна площа – 68,024 км²). На цих озерах промислових запасів сапропелю згідно з фондovими матеріалами Київської геологорозвідувальної експедиції за категорією А+С₂ виявлено 69987,2 тис. т, із яких балансових – 63621,9 тис. т. Пошуково-оцінювальні роботи проведено на 115 озерах (запаси за категорією С₂ становлять 27876,8 тис. т, із них 23580,8 тис. т віднесено до балансових). Детальну розвідку проведено на 76 озерах (за категорією А розвідано 42110,4 тис. т, балансові запаси – 40041,1 тис. т) [12]. Ступінь вивченості озерних родовищ сапропелю по Волинській області становить 81 % (табл. 1). Детальною розвідкою охоплено близько 32 % озерних родовищ сапропелю.

Найбільше розвіданих родовищ сапропелю розміщено в північних районах області, зокрема в озерах Ратнівського, Турійського й Старовижівського районів (40,8 % від усіх родовищ), а також у Ковельському (11,0 %), Маневицькому (10,0 %) і Шацькому (9,4 %). Центральна та південна частини області (Горохівський, Іваничівський, Луцький райони) мають значно менше озер – і запаси сапропелю в них незначні.

Вивченість озерних родовищ сапропелю у Волинській області*

Адміністративні райони	Розвідані родовища		Загальні геологічні запаси	
	кількість	%	млн т	%
Володимир-Волинський	6	3,1	1,3	1,85
Горохівський	1	0,5	0,04	0,06
Іваничівський	2	1,1	1,6	2,3
Камінь-Каширський	14	7,3	2,5	3,6
Ківерцівський	2	1,1	0,1	1,4
Ковельський	21	11,0	3,0	4,3
Локачинський	3	1,6	2,8	4,0
Луцький	1	0,5	0,04	0,06
Любешівський	12	6,3	9,1	13,0
Любомльський	8	4,2	4,9	7,0
Маневіцький	19	10,0	2,1	3,0
Ратнівський	28	14,7	15,8	22,6
Рожищенський	6	3,1	1,2	1,7
Старовижівський	23	12,0	9,1	13,0
Турійський	27	14,1	6,1	8,7
Шацький	18	9,4	10,4	14,8
Разом	191	100	70,0	100

* Узагальнено за фондовими матеріалами Київської геологорозвідувальної експедиції.

В озерах Волинської області найбільше сапропелів переважно змішаних видів: органо-вапнякового (15344,0 тис. т), вапнякового (12040,4 тис. т), органо-залізного (7811,7 тис. т) і вапняково-залізного (231,0 тис. т). Загальну кількість балансових запасів такого виду розвідано 43,7 млн. т, або 68,7 % від усіх балансових запасів. Сапропелів кластогенного типу, органо-піщаних (3766,9 тис. т) й органо-глинистих (5097,9 тис. т) розвідано 10,3 млн т (16,2 %). Найменше поширення в озерах має сапропель біогенного типу. Усього в області розвідано 9,6 млн т, або 15,1 % сапропелю змішано-водоростевого (1741,1 тис. т), торф'янистого (756,2 тис. т), зоогеново-водоростевого (5148,0 тис. т) й діатомового (1030,8 тис. т) видів (табл. 2).

Таблиця 2

Ресурси сапропелю у Волинській області, тис. т*

Адміністративний район	Вид сапропелю								
	змішано-водоростевий	торф'янистий	зоогенно-водоростевий	діатомовий	органопіщанистий	органоглинистий	органовапняковий	вапняковий	органозалізистий
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Володимир-Волинський	–	–	–	–	–	–	25,0	1231,0	–
Горохівський	–	–	–	–	–	–	–	38,0	–
Іваничівський	427,0	–	–	–	–	–	–	1193,0	–
Камінь-Каширський	1820,0	208,0	88,8	560,3	430,6	620,9	–	110,8	346,2
Ківерцівський	–	–	–	–	119,0	–	–	–	–
Ковельський	154,6	345,0	–	11,5	–	358,5	1501,6	639,8	19,0
Локачинський	–	–	–	–	–	–	–	2513,0	242,0
Луцький	–	–	–	–	37,0	–	–	–	–

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Любомльський	332,8	127,2	1732,0	16,0	–	521,1	6505,5	2571,0	2541,7
Любешівський	42,0	28,0	1948,5	–	1192,6	72,0	1299,8	–	482,9
Маневицький	456,6	–	333,0	–	311,0	143,0	581,0	–	192,0
Ратнівський	700,9	–	–	443,0	4068,9	–	412,0	102,8	8750,8
Рожищенський	–	22,0	–	–	–	22,0	1110,0	69,5	6,0
Старовижівський	573,2	–	512,8	–	1714,3	440,6	3575,2	2223,2	20,0
Турійський	335,0	26,0	–	–	226,0	–	5407,5	–	60,0
Разом	1741,1	756,2	5148,0	1030,8	3766,9	5097,9	15344,0	12070,4	7811,7

* Складено за: [6].

Основну кількість розвіданих сапропелів зосереджено в Ратнівському (14788,4 тис. т), Старовижівському (9059,3 тис. т), Шацькому (8484,0 тис. т), Турійському (6054,4 тис. т) та Любомльському адміністративних районах (5065,8 тис. т). У південних районах області розвідано незначні запаси сапропелю. Перспективними для проведення детальних розвідок сапропелевої сировини є Маневицький, Ратнівський, Старовижівський і Турійський адміністративні райони. Найбільші поклади сапропелю (понад 1 млн т) зосереджені в озерах Турське (6518 тис. т), Горіхове (1228 тис. т) та Волянське (1373 тис. т) Ратнівського; Люб'язь (4040 тис. т) і Біле (1193 тис. т) Любешівського; Луки (3078 тис. т) та Люцимир (2025 тис. т) Шацького; Синове (1639 тис. т) й Піщане (1134 тис. т) Старовижівського; Ягодинське (1932 тис. т) та Острів'янське (1128 тис. т) Любомльського; Окорське (1507 тис. т) Локачинського адміністративних районів. Добування озерних сапропелів – найперспективніший напрям господарського використання водойм в умовах Українського Полісся. Рентабельними для промислового освоєння є водойми з площею до 0,5 км², глибиною води до 4 м та середньою товщею сапропелю понад 1,5 м. Перелік озерних родовищ сапропелю, які за критеріями і якістю органо-мінеральної сировини підлягають першочерговому освоєнню, наведено в табл. 3. Більшість із досліджених родовищ мають запаси, які перевищують 150 тис. т, та площу до 0,5 км². Глибина залягання відкладів (глибина води – до 3,6 м, товщина сапропелю – від 3,4 м) в озерах цілком достатня для промислової екскавації, а площа прийнятна для використання гідромеханізованої техніки.

Таблиця 3

Перспективні для освоєння озерні родовища сапропелю*

Озерне родовище	Площа озера, км ²	Глибина, м		Запаси: тис. м ³ тис. т (при 60 % вологості)	Вид сапропелю	Клас (індекс)	Перспективні напрями використання
		води	сапропелю				
1	2	3	4	5	6	7	8
Охнич (Маневицький район)	0,40	1,3	5,1	$\frac{2429,0}{333,0}$	зоогеново- водоростевий	O ₂	добрива, кормові добавки, лікувальні грязі, будівництво, геологія
Тросне (Маневицький район)	0,22	1,3	3,6	$\frac{767,0}{148,0}$	органоглинистий	Kp ₃	добрива, лікувальні грязі
Велике Піщанське (Шацький район)	0,80	1,2	3,9	$\frac{1159,0}{221,0}$	органоглинистий	Kp ₁	добрива, лікувальні грязі
				$\frac{1113,0}{189,0}$	зоогеново- водоростевий	O ₂	добрива, кормові добавки, лікувальні грязі, будівництво, геологія

1	2	3	4	5	6	7	8
Мале Згоранське (Шацький район)	0,31	3,6	3,4	574,0 104,0	органо-глинистий	Kp ₁	добрива, лікувальні гязі
				94,0 16,0	діатомовий	O ₄	добрива
Скомор'є (К.-Каширський район)	0,21	1,6	4,9	760,0 208,0	торф'янистий	O ₁	добрива, лікувальні гязі, геологія
Гривенське (Маневецький район)	0,37	0,7	5,0	1659,0 581,0	органо-вапняковий	K ₂	добрива
Туричанське (Турійський район)	0,17	2,9	4,1	132,0	органо-вапняковий	K ₂	добрива
				26,0	торф'янистий	O ₁	добрива, лікувальні гязі, геологія
				26,0	вапняковий	K ₁	вапнування ґрунтів
Прибич (Шацький район)	0,31	1,7	4,4	1593,0 212,0	зоогеново-водоростевий	O ₂	добрива, кормові добавки, лікувальні гязі, будівництво, геологія

* Складено за: [12].

У природному стані сапропелі мають желеподібну консистенцію. Їх колір чорний, коричневий, сірий, темно-маслиновий. Він засвідчує присутність певних органічних і неорганічних складників. Реакція середовища сапропелів – від кислої (оз. Мале Згоранське – 5,6 рН) до лужної (оз. Гривенське – 7,2 рН). Природна вологість змінюється в широких межах, від 84,8 % (оз. Туричанське) до 94,7 % (оз. Прибич). Зольність змінюється від 18,0 % в оз. Прибич до 44,0 % в оз. Гривенське. Сапропелі вміщують на суху речовину до 22,3 % оксиду кальція (оз. Туричанське), до 5,79 % оксиду заліза (оз. Туричанське), до 0,93 % оксиду фосфору (оз. Туричанське), до 4,3 % загального азоту (оз. Скомор'є), до 2,3 % загальної сірки (оз. Скомор'є), до 0,4 % оксиду калію (оз. Тросне) (табл. 4). Уміст оксидів – одна з видових ознак сапропелю, він складає для CaO – 1,35–22,36 %, Fe₂O₃ – 1,42–5,69 %, P₂O₅ – 0,113–0,933 %, N_{заг.} – 2,10–4,28 %, S_{заг.} – 1,02–2,33 %, K₂O – 0,05–0,38 %.

Таблиця 4

Геохімічна характеристика сапропелю, % на суху речовину*

Озерне родовище	Вологість, %	Зольність, %	У % на суху речовину						
			CaO	Fe ₂ O ₃	P ₂ O ₅	N _{заг.}	S _{заг.}	K ₂ O	pH
Охнич	94,57	27,0	1,35	1,72	0,172	3,35	1,02	0,22	5,74
Тросне	92,49	39,5	2,22	2,40	0,153	2,64	1,41	0,38	6,05
Велике Піщанське	93,04	32,8	2,61	2,67	0,385	2,86	1,42	0,33	6,23
Мале Згоранське	93,15	36,5	2,02	2,26	0,328	2,92	1,28	0,27	5,62
Скомор'є	89,69	28,0	3,53	2,22	0,150	4,28	2,33	0,14	6,26
Гривенське	86,99	44,0	17,25	4,64	0,113	2,48	1,57	0,08	7,22
Туричанське	84,81	40,3	22,36	5,69	0,933	2,10	1,52	0,05	6,67
Прибич	94,72	18,0	2,08	1,42	0,143	3,16	1,38	0,21	5,85

Складено за: [12].

У регіоні здійснюється видобуток сапропелю в родовищах оз. Прибич (Шацький адміністративний район) й оз. Синове (Старовижівський). Раніше видобуток проводили в оз. Бурків (Любешівський), оз. Ковпино, оз. Оріхівське (Ратнівський район) та оз. Охотин (Ковельський).

Донні відклади озер мають широкий спектр застосування [6; 13], що залежить від фізичних властивостей, умісту мінеральних речовин і хімічних сполук. У загальній проблемі освоєння сапропелевих ресурсів для різних видів використання найважливішим, визначальним є застосування раціональної технології, на вибір якої впливає, насамперед, фізичний стан сапропелевих покладів, геологічні умови родовища, а також екологічність способу розробки. Добування сапропелю визна-

чається не лише потребою в екологічно чистих будівельних матеріалах чи органічних добривах, а й необхідністю очищення улоговин озер із відновленням їх гідрологічних режимів, що забезпечить використання водойм та прилеглих територій у рекреаційних і господарських цілях.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Природні особливості Волинської області – основні чинники, що забезпечують високу біотичну продуктивність озерних систем і накопичення різних за видовим складом відкладів. У Волинській області зосереджено 63621,9 тис. т. сапропелю (поміж них – сапропелі змішаних видів: 43,7 млн т, кластогенних – 10,3 млн т, біогенних – 9,6 млн т). Найперспективнішими, згідно з нашими оцінками, для першочергового промислового освоєння родовищ озерного сапропелю є озера Охнич (242,0 тис. т), Тросне (193,0 тис. т) та Гривенське (467,0 тис. т), Велике Піщанське (410,0 тис. т) і Прибич (210,0 тис. т), Скомор'є (208,0 тис. т), Туричанське (184,0 тис. т) та Мале Згоранське (120,0 тис. т).

Джерела та література

1. Жуховицкая А. Л. Геохимия озер Белоруссии / А. Л. Жуховицкая, В. А. Генералова. – Минск : Наука и техника, 1991. – 204 с.
2. Ильин Л. В. Голоценовые озерные отложения Украинского Полесья / Л. В. Ильин // Третье Всероссийское совещание по изучению четвертичного периода : в 2 т. : сб. материалов. – Смоленск : Ойкумена, 2002. – Т. 1. – С. 91–94.
3. Ильин Л. В. Геохимический анализ донных отложений озера Прибич, Украинское Полесье / Л. В. Ильин, М. П. Пасичник // Геология, геоэкология, эволюционная география : труды Междунар. семинара. – Санкт-Петербург : Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2016. – Т. XV. – С. 74–78.
4. Ільїн Л. В. Ландшафтно-геохімічні дослідження лімносистем / Л. В. Ільїн // Вісник Львівського університету. – Серія географічна. – 2006. – Вип. 33. – С. 130–136.
5. Ільїн Л. В. Лімнокомплекси Українського Полісся : у 2-х т. – Т. 1: Природничо-географічні основи дослідження та регіональні закономірності / Л. В. Ільїн. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 316 с.
6. Ільїн Л. В. Лімнокомплекси Українського Полісся : у 2-х т. – Т. 2 : Регіональні особливості та оптимізація / Л. В. Ільїн. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 400 с.
7. Ільїн Л. В. Озерознавство : укр.-рос. сл. «Поняття і терміни» / Л. В. Ільїн. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2001. – 112 с.
8. Ільїн Л. В. Озерні відклади / Л. В. Ільїн // Екологічна енциклопедія : у 3 т / редкол. : А. В. Толстоухов (голов. ред.) та ін. – Киев : ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2008. – Т. 3 : О–Я. – С. 17.
9. Ільїна О. В. Геохімія донних відкладів озера Мале Згоранське (Волинське Полісся) / О. В. Ільїна, М. П. Пасичник // Географія та туризм : наук. зб. – 2015. – Вип. 33. – С. 251–259.
10. Ільїна О. В. Ландшафтно-геохімічний аналіз оз. Скомор'є / О. В. Ільїна, М. П. Пасичник // Фізична географія та геоморфологія. – 2015. – Вип. 4 (80), ч. 1. – С. 66–70.
11. Ільїна О. В. Озерний сапропель Волинської області: ресурси та перспективи використання у рекреаційно-курортній діяльності / О. В. Ільїна, М. П. Пасичник, Н. В. Пасичник // Географія та туризм : наук. зб. – 2016. – Вип. 35. – С. 115–124.
12. Справочник ресурсов сапропеля Украины по состоянию на 1.01.1993 г. – Кн. 1 : Волинская область. – Киев : ГГП «Севукргеология», 1994. – 194 с.
13. Шевчук М. Й. Сапропелі України: запаси якості та перспективи використання / М. Й. Шевчук. – Луцьк : Надстир'я, 1996. – 384 с.
14. Ilyin Leonid. Geochemical peculiarities of bottom sediments in polytypic lakes of Ukrainian Polissya / Leonid Ilyin // Limnological Review. – 2002. – Vol. 2. – P. 155–163.
15. Ilyin Leonid. The lake-swamp complexes of Volyn Region / Leonid Ilyin, Olga Ilyina // Lakes and artificial water reservoirs-functioning, revitalization and protection / ed by A. Jankowski, M. Rzetala. – Sosnowiec : University of Silesia, 2004. – С. 71–76.
16. Ilyin Leonid. The hydrochemical characteristics of the lakes of the Shatsk National Nature Reserve, Ukrainian Polissia / Leonid Ilyin // Limnological Review. – 2007. – Vol. 7, № 3. – P. 147–152.
17. Ilyin Leonid. Właściwości geochemiczne osadów dennych różnych typów jezior Polesia Ukraińskiego / Leonid Ilyin // Naturalne i antropogeniczne przekształcenia jezior : VI Konferencja limnologiczna, 16–18 wrzes. 2002 r. / Departament of hydrology, Institute of earth sciences. – Lublin : Okuninka : Maria Curie-Skłodowska University, 2002. – P. 21–22.

Ильина Ольга, Пасичник Михаил. Озерные месторождения сапропеля Волинской области: изученность, ресурсы, оценка возможностей хозяйственного использования. Рассмотрены распространенность, ресурсы, структура запасов сапропелевых отложений озер в озерах Волинской области. В регионе сосредоточено

63621,9 тыс. т (среди них – 68,7 % относится к смешанному, 16,2 % – к кластогенному и 15,1 % – к биогенному типам). На основе анализа фондовых материалов и собственных многолетних исследований определены озерные месторождения сапропеля, которые по критериям и качеству сапропеля подлежат первоочередному освоению. Сапропель – ценный природный ресурс органического сырья для современного и перспективного использования. Каждое месторождение характеризуется специфическим строением и свойствами сапропелевых отложений, лимнологическими и другими особенностями, поэтому задачи выработки, рационального использования и охраны должны быть индивидуальными. Предлагаются перспективные направления хозяйственного использования сапропелевых ресурсов региона.

Ключевые слова: озеро, сапропель, ресурсы, месторождение сапропеля, Волынская область.

Pyina Olga, Pasichnyk Mykhailo. Deposits of Lake Sapropel in Volyn Region: Scrutiny, Resources, Assessment of the Possibilities of Economic Utilization. The prevalence, resources and reserves' structure of sapropel deposits in the lakes of Volyn region is examined. 63621,9 thousand tons of sapropel is concentrated in the region (68,7 % of combined sapropel, 16,2 % of clastogenic, and 15,1 % of nutrient type). Based on analysis of source material and personal long-term studies, deposits of lake sapropel are revealed. These deposits are subjected to propriety dissimilation according to the criteria and quality of raw materials. Sapropel is a valuable natural resource of organic raw materials for current and potential future use. Each deposit is characterized by a specific structure and properties, limnological and other features. Thus, the task of production, rational usage and its protection must be individual. Promising direction of economic use of regional sapropel resources is suggested.

Key words: lake, sapropel, resources, deposits of sapropel, Volyn region.

Стаття надійшла до редколегії
20.11.2016 р.

УДК 911.2: 413.11

Людмила Василюк

Особливості використання топоніміки у фізичній географії

Розглянуто особливості використання топонімічного методу в географічних дослідженнях. Визначено основні зв'язки природного ландшафту з ландшафтом топонімічним, який являє собою цінне інформаційне джерело про природні об'єкти минулого. Розкрито головні напрями використання топоніміки в плані виявлення змін у природних комплексах протягом досить тривалого періоду. Досліджено специфіку використання зниклих географічних назв, які збереглися лише в старовинних документах або в легендах та переказах місцевого населення. Показано основні недоліки під час використання ненаукового тлумачення географічних назв у фізико-географічних дослідженнях та вказано на недопустимість використання народної (вульгарної) етимології назв.

Ключові слова: топоніміка, топонімічний ландшафт, топонімічний метод, географічна назва, топонім, ономастика.

Постановка наукової проблеми та її значення. Географи, відповідно до свого фаху, постійно мають справу з великою кількістю географічних назв (топонімів), інакше – географічною номенклатурою. Назви, смисл яких незрозумілий, гірше запам'ятовуються й ними важко користуватися. Проте вивчення топонімів потрібне географічній науці не лише з педагогічною метою, надто важливо це в дослідницькому плані, оскільки найменування іноді проливають світло на такі процеси і явища, про які не збереглося інших свідчень. «Будь-яке народження топоніма зумовлюється історичними умовами, географічним середовищем і здійснюється засобами мови; через топоніміку можна виявити деякі фізико-географічні особливості території, характер розселення, специфіку формування населених пунктів тощо», – писав Е. М. Мурзаєв [6, с. 80].

Топоніміка тісно пов'язана з географією вже тому, що низку географічних дисциплін неможливо уявити без наявності в них географічних назв. Географічну номенклатуру будь-якої території інакше називають топонімією цього регіону. Вивчення найменувань – настільки ж звична справа для

географів, як і для лінгвістів та істориків. Особливо важлива топоніміка для таких дисциплін, як історична географія, топографія, фізична географія, економічна й соціальна географія, картографія та ін., оскільки географічні назви – це мова карти, її важлива словесна інформація. Вона повинна бути максимально наближеною до народної вимови та разом із тим відповідати загальноприйнятим нормам. Особливо це стосується перекладу іноземних назв, які нерідко спотворені вже на іноземних мапах. Часто один і той самий об'єкт у різних країнах називається по-іншому. Для розв'язання цих проблем Організацією Об'єднаних націй створено Групу експертів із географічних назв із метою стандартизації географічних назв на національних та міжнародних рівнях.

Велике значення мають топонімічні дослідження для фізичної географії й нині. Топонім – це реальна частинка тієї епохи, у яку він виник. Назви ніколи не створювалися штучно, вони були влучною характеристикою об'єкта. Ця особливість географічних назв використовується в географічних дослідженнях для реконструкції ландшафтів минулого, вивчення особливостей освоєння території, виявлення зниклих ареалів рослин і тварин, давніх етнічних та міграційних процесів тощо. Але таку поглиблену інформацію можна отримати не монографічним вивченням окремих назв, а досліджуючи їх сукупність, сформовану під впливом конкретних географічних або історичних умов: географічні назви на кожній історично або географічно зумовленій території утворюють відповідну систему – топонімічний ландшафт [4].

Аналіз досліджень цієї проблеми. Білоруський ономаст В. Жучкевич наголошував, що географічні назви – це не випадковий набір (як іноді їх сприймають), що поява й подальше використання географічного найменування підпорядковується дії загальних закономірностей, інколи досить складних і суперечливих [4]. Географічні назви акумулюють та зберігають протягом віків важливу інформацію, цінну для дослідників різних галузей знань, особливо мовознавців, географів, істориків, археологів та ін. Крім того, географи та мандрівники самі нерідко виступали творцями топонімії, даючи назви континентам, островам, гірським вершинам тощо. Тому цілком зрозумілий істотний внесок у топоніміку географів, починаючи від землепрохідців і до таких видатних учених, як О. Гумбольдт, В. П. Семенов-Тянь-Шанський, Л. С. Берг, П. А. Тутковський та ін. Із кінця XIX ст. значно зростає інтерес географії до топоніміки, викликаний розвитком картографії. У США, Англії, Франції, Німеччині й інших країнах організовувалися комісії та товариства з вивчення географічних назв. У 1904 р. створено Картографічну комісію при Російському географічному товаристві, яка здійснювала передачу іноземних назв російською мовою, розробила словник географічних термінів тощо.

Проблеми топоніміки постійно перебували в колі інтересів як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Деякі з них, такі як М. Ломоносов, І. Бодуен-де-Куртене, О. Потебня, а також сучасні українські вчені В. Шульгач, О. Стрижак, О. Знойко, Г. Аркушин, у своїх мовознавчих дослідженнях спиралися на топонімічний матеріал; інші розглядали назви як історичні пам'ятки та використовували їх в історичних й археологічних дослідженнях. Але фактом свого виокремлення як окремої галузі науки топоніміка зобов'язана практичним потребам географії.

Першим дослідником географічних назв і народної ландшафтної термінології в Україні був П. Тутковський. Він створив словник геологічної термінології, до якого увійшло понад 5000 українських наукових термінів. Народну мову він уважав «живим організмом» і зазначав: «Природнича термінологія існує в народній мові, у ній є дуже гарні і яскраві вирази, необхідно лише не полінуватися – ознайомитися з цими скарбами і по-науковому критично вивчити їх» [12]. Для дослідників-топонімістів кожна з праць ученого містить важливу інформацію щодо місцевих географічних назв. Вивчення топонімії як закономірно організованої системи простежуємо в працях дослідників Е. М. Мурзаєва, В. А. Жучкевича, А. В. Суперанської, Е. М. Поспелова, О. І. Попова, Б. Ф. Лящука, Д. Г. Бучка, О. А. Купчинського та ін. Закономірності західнослов'янської топонімії (для території Польщі, Чехії, Словаччини) вивчилися Й. Сташевським, С. Роспондом, Я. Розвадовським, А. Профоузом, Я. Свободою, В. Шмілауером; слов'янську топонімію Балканського півострова розглядали В. Георгієв, Ф. Безлай, П. Скок та інші.

Мета статті – вивчення особливостей використання топоніміки як методу в сучасних фізико-географічних дослідженнях. Основні **завдання публікації** – вертикальне (хронологічне, стратиграфічне) й горизонтальне (просторове) дослідження топонімів, яке дає змогу з'ясувати межі різних ареалів, визначати способи просування топонімічної моделі протягом віків, а також установлювати зв'язки та взаємозалежність динаміки із соціально-історичними й природно-географічними умовами території.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Поява топонімів зумовлювалася необхідністю розрізнити географічні об'єкти в процесі трудової діяльності людей та з метою орієнтації щодо них. Народ, помічаючи одиничне, індивідуальне серед масового й типового, дає назву географічному об'єктові за найхарактернішою ознакою, яка виділяє його серед інших подібних об'єктів. Отже, топонім – це соціальне явище, яке не просто відображає властивості об'єкта, а подає їх крізь призму людського уявлення про цей об'єкт, розкриваючи реалії колишньої матеріальної й духовної культури населення. Саме тому, крім мовознавства, топонімію вивчає ще низка наук: історія археологія географія народознавство, етнографія, палеогеографія, ботаніка, зоологія тощо. Та все ж топонім не є чимось сталим і незмінним: один і той самий об'єкт може отримувати нові назви залежно від інших спектрів його використання. Із приводу цього В. Никонов зауважив, що місцевість, яку вчора називали Верблюжими Колючками, або Одиною Моголою, завтра може стати Долиною Нафти [7]. Чимало давніх українських топонімів замінено назвами Аеродром, Кар'єр, Торфовисько, Колгоспне Поле, Пустир тощо. Із цієї причини виявлення колишніх назв, які ще зберігаються в пам'яті людей та історичних джерелах, є надзвичайно важливим для топонімічних досліджень. «Назви, які вийшли з активного вжитку, – підкреслює А. Суперанська, – становлять значний інтерес для історичної географії, що вивчає стан території в минулому, для цілого комплексу історичних наук, а також для історії культури окремих народів, особливо тих, чие минуле не знайшло достатньо повного відображення в історичних пам'ятках писемності та інших джерелах» [10]. Зазвичай, смисл найдавніших назв розкривається лише в процесі спеціальних досліджень. Це стосується переважно тих із них, які виникли на мовах давніх, нині не існуючих народів. Такі топоніми являють собою своєрідні знаки, символи, що залишаються незрозумілими до тих пір, доки не буде з'ясоване їхнє початкове значення.

Щоб правильно пояснити суть топоніма, потрібно знати словниковий набуток і лексику кожної епохи, яка залишила свій слід у місцевій топонімії. У наш час лексика поновлюється дуже швидко; уже зараз волиняни не пам'ятають, що таке ляда, гале, забрід, мосир, биндюги. Зовсім в іншому значенні сприймаються назви сіл: Волошки, Красне, Вікна, Звіринець, Майдан. Лише за небагатьма пам'ятками можна встановити значення слів: осова, лють, шать. Без глибокого вивчення давньої народної географічної термінології топонімічні пошуки можуть перетворитися в голослівні домисли. Географічні назви зазнають неодмінних змін (трансформації) у процесі тривалого використання, наприклад Лучеськ – Луцьк, Берестя – Брест, Ковалі – Ковель, Тиверці – Ківерці, які потрібно враховувати під час пояснення етимології назви. Отже, використовуючи дані науки топоніміки в географічних дослідженнях, отримуємо відомості про колишню природу, економіку краю, міграційні рухи населення, назви давніх племен і народів, які тут проживали, їхній побут, світогляд, міфологію. Тобто в тому, наприклад, що на низовинах Українського Полісся виникають назви, які пов'язані з підвищеннями в рельєфі – горбами й пасмами, проявляються не винятки топонімії, а дія конкретних топонімічних закономірностей, вивчення яких має надзвичайно важливе значення для історико-географічних досліджень на основі топонімії.

На думку Л. С. Берга, «назви народжуються з властивостей об'єкта та відображаються у свідомості людей відповідно до суспільних умов, але не обов'язково тільки економічних або політичних причин, але й багатьох інших – естетичних, релігійних тощо, у тому числі й географічних» [3].

Географічні назви – це особливі слова, які, навіть не беручи активної участі в сучасній лексиці, є невід'ємною складовою частиною історії та культури народу. Виходячи з потреб географічної науки, перші топонімісти були географами-мандрівниками, землепрохідцями, першовідкривачами, котрі здійснювали збір місцевих географічних назв, їх первинну систематизацію, картографування тощо. Але для з'ясування семантики й лінгвістичних особливостей топонімів не вистачало наукового підґрунтя. У зв'язку з цим на географічні мапи світу потрапило чимало спотворених назв або місцевих слів, які не мали нічого спільного з найменуваннями та мовою аборигенів означали: «не знаю», «не розумію». Такими були слова «юкатан», «алеут», «арувімі», «текеніка» й ін., які дали життя багатьом топонімам. Подібну етимологію має також слово «кенгуру», яке англійський мандрівник Джеймс Кук сприйняв як назву тварини. Минуло багато десятиків років, доки європейці вивчили мову корінних австралійців і зрозуміли, що слово «кенгуру» означає «я вас не розумію» [8, с. 339]. Під час розв'язання цих та інших проблем стосовно географічних назв постала наука топоніміка, яка, проводячи лінгвістичне дослідження топоніма, обов'язково спирається на дані інших наук – історії, географії, археології та ін.

Топонім – грецьке слово, що складається з двох термінів: *topos* – місце, місцевість й *onoma* – ім'я, назва, тобто ім'я місцевості – найменування географічного об'єкта – географічна назва. Під топонімом розуміють власне ім'я, яке у відповідному контексті з урахуванням місця, часу, мови та писемності служить для вирізнення якогось одного географічного об'єкта з-поміж інших географічних об'єктів [10]. Перші спроби пояснити деякі географічні назви знаходимо вже в глибокій давнині, причому не лише в працях мислителів, але й навіть у давніх релігійних книгах. Однак топоніміка як наука зародилася лише декілька десятиліть тому. У 1920-х рр. виник сам термін «топоніміка», який використовували для позначення розділу ономастики – науки про власні назви взагалі. Оскільки топоніми існують тривалий час й у своїй основі часто зберігають слова давніх мов і говірок, топонімія несе в собі цілу систему понять, які сформувались у різні історичні епохи. Така інформативність топонімів дає підставу застосовувати їх під час історико-ландшафтних досліджень. Але використання топоніміки в наукових дослідженнях без урахування її загальних закономірностей нерідко призводить до хибних висновків. Подібні помилки найчастіше трапляються у випадках, коли дослідженню піддається не вся система топонімії певної місцевості, а одна окремо взята назва, яка може мати випадкову співзвучність із поняттям, від якого її намагаються вивести. Уникнути подібних огріхів дає змогу формантний і статистичний аналіз топонімії, урахування трансформації назв, виявлення впливу на топонімію природних та соціальних умов, вивчення особливостей заселення й освоєння території [18].

Географічні та топонімічні особливості будь-якої території тісно пов'язані між собою й утворюють спільні ландшафтно-топонімічні комплекси. Тому предметом дослідження топоніміки є закономірності виникнення, формування й розвитку як окремих географічних назв, так і топонімічних систем (ландшафтів). Під топонімічним ландшафтом розуміють закономірно складений на цій території комплекс назв водних об'єктів, форм рельєфу, населених пунктів, угідь тощо. Вивчення топонімічного ландшафту не виключає дослідження окремо взятої назви, але вимагає врахування тих тісних зв'язків, у яких перебуває кожна назва як складовий елемент природно-топонімічного комплексу. Найважливішими з-поміж цих зв'язків є: 1) зв'язок між географічними об'єктами і їх вербальним вираженням; 2) зв'язки між природними елементами всередині ПТК; 3) взаємозв'язки всередині топонімічного ландшафту (між апелятивами та антропонімами; між народною ландшафтною термінологією й топонімією; між топонімією та науковою географічною термінологією; між загальними й одиничними поняттями тощо); 4) взаємовплив топонімічних систем різних епох тощо. Отже, топоніміка – це наукова дисципліна, яка поруч із вивченням власне географічних назв (топонімів), їх смислового значення, походження, функціонування, вивчає й природні та соціальні умови минулого, за яких вони виникли.

Основними напрямками використання топонімічних досліджень є:

- 1) реконструкція давніх природних ландшафтів, ареалів поширення рослин та тварин;
- 2) вивчення природних багатств й економіки краю в минулому;
- 3) виявлення за допомогою географічних назв регіонів проживання давніх народів і племен, шляхів їх розселення;
- 4) установлення торгових, культурних й інших зв'язків давнього населення з іншими регіонами;
- 5) визначення відносного віку поселень;
- 6) розкриття давньої духовної культури народу;
- 7) виховання національної гідності та бережного ставлення до пам'яток минувшини й ін.

Географічні назви, у яких відбито реальні картини минулого (рослинний і тваринний світ, ґрунти, рельєф, болота тощо), є джерелом інформації для історичної географії, що вивчає природні ландшафти минулого та їх зміни за історичний час. Наприклад, досить поширеними назвами боліт на Волинському Поліссі є Грабинник, Дуброва, Крушина, Дуб'є; Грабець, Дубрівка тощо [11]. Лісу тут не пам'ятають навіть старожили: «завжди були болота».

Головна причина стійкості топонімів полягає в тому, що слово, яке стало географічною назвою, продовжує існувати й тоді, коли ознаки об'єкта змінилися (утрата ознаки), даючи інформацію про його первинний стан [5]. В основі багатьох назв лежать народні географічні терміни, які відображають різноманітність місцевої природи. Великий внесок у дослідження народної ландшафтної термінології зробив П. А. Тутковський. Для дослідників-топонімістів кожна з праць Тутковського містить важливу інформацію щодо місцевих географічних назв [16, с. 194]. Етимологію багатьох із них автор пояснює. Наприклад, у його праці «Побережжя реки Львы» знаходимо не лише детальний

опис дикої поліської природи, а й висновки про те, що «деякі назви вказують на поширення боліт (наприклад, Брід, Волока, Гало, Гать, Гнійниця, Гребельки, Груд, Загалом, Зарудав'є, Мижиричі, Мокре, Мостица, Мох, Острів, Перебріддя, Тухле тощо) і лісів (Береста, Борове, Дубина, Діброва, Єльно, Костри й ін.); іноді назви походять від місцевих тварин (як-от: Борсуки, Вовчі Переходи, Медведовичі, Козовиця, Мошки) і геологічних або географічних особливостей (а саме: Каменаха, Камінь, Гряда, Гора, Верхи тощо) [14, с. 14–15].

У книзі П. А. Тутковського «Месторождения сторонительных камней в Луцком уезде Волынской губернии» (1912 р.) знаходимо відомості про те, як географічні назви, які походять від слів «гора», «камінь», надавали вченому інформацію про місцезнаходження кам'яних валунів-морен, принесених колись льодовиком: «У більшості випадків кінцеві морени дуже чітко виражені в рельєфі, – стрімко піднімаються над навколишньою місцевістю й тому часто називаються в народі «горами»». Далі він конкретизує: «Село Каменуха (Гора Кам'яна) отримало свою назву від кінцевої морени, яка тут міститься» [13, с. 38]. Назву населеного пункту Оконськ та річки Окінка П. А. Тутковський виводить від народних географічних термінів «вікно» й «око»: «Річка Окінка бере початок із джерела, яке помісцевому називається “окно” або “око”». Таку ж етимологію цієї назви подає також О. Цинкаловський: «Власне, від джерела, яке тут називають «вікном» село отримало назву Оконськ» [19, с. 256].

Географія пов'язана з топонімікою ще й тим, що, подібно до того, як народні географічні терміни стають топонімами, так і топоніми іноді стають географічними термінами. Наприклад, плато Карст (пн.-зах. Балканського п-ва), складене вапняками, дало життя географічному термінові «карстові явища»; гори Альпи – термінам «альпінізм», «альпійська складчастість», «альпійський пояс», «альпійський тип рельєфу»; Юрські гори, де були вперше вивчені морські відклади другого мезозойського періоду, дали назву цьому відрізкові історії Землі тощо. Чимало топонімів лежать в основі найменувань мінералів, наприклад: австраліт, андезіт, амазоніт, везувіт, кавказит, лабрадорит, тасманіт тощо [2].

Усе частіше в географічній літературі піднімається питання про необхідність використання топонімічних досліджень у навчальній роботі з учнями та студентами. С. Д. Бабишин зазначає: «Часто учні, які закінчили школу, знають, що Памір – “Дах світу”, Америка – названа за іменем італійського мореплавця Америго Веспуччі, але коли запитати їх, чому вершину Карпат названо Говерлою, як розшифрувати такі назви, як Україна, Галичина, Полісся, як пояснити походження назви обласного центру, вони виявляють цілковиту неспроможність» [1, с. 36]. На його думку, використання елементів топоніміки на уроках географії, історії й у позакласній роботі посилює інтерес учнів до цих предметів, ілюструє та конкретизує навчальний матеріал, полегшує розкриття специфіки географічних об'єктів й особливостей природи та економіки окремих країн, регіонів. Часто в топонімії трапляються імена-прізвиська, які походять від апелятивів: Дуб, Гора, Бугай, Вовк, Груша, Козел, Бубен та ін. На відантропонімне походження таких назв вказують присвійні суфікси: -ів, -івка, -ин, -ичі тощо, наприклад: Грушів, Квасів, Кисилин, Щурин, Горичів, Козлиничі й ін. Нерідко подібні назви констатувалися дослідниками-антропонімістами як відапелятивні. На основі історичних документів встановлено велику кількість особових імен, що позбавлені типових антропонімічних форм [17].

З'ясовуючи етимологію топонімів типу Березне, Ведмеже, Калинове, Бортники тощо, за допомогою історичних документів потрібно визначити, від чого походить назва: 1) від апелятиву – береза, ведмідь, калина, бортник, тобто від найменування природного об'єкта або ремесла; 2) від антропоніма Береза, Ведмідь, Калина (Каленик), Бортник – від прізвищ або прізвищ людей.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, збір і вивчення географічних назв – це невідкладна справа вітчизняної науки, оскільки вони є важливими пам'ятками природи та матеріальної й духовної культури народу, а також цінними історико-географічними джерелами дослідження свого краю.

Джерела та література

1. Бабишин С. Д. Топоніміка в позакласній роботі з географії / С. Д. Бабишин – Київ : Рад. школа, 1968. – 93 с.
2. Басик С. Н. Общая топонимика / С. Н. Басик. – Минск : БГУ, 2006. – 200 с.
3. Берг С. Л. Критические заметки о топонимических взглядах В. А. Никонова / С. Л. Берг // Географическая среда и географические названия : сб. ст. – Ленинград, 1974. – С. 5–10.

4. Жучкевич В. А. Общая топонимика / В. А. Жучкевич. – Минск : Выш. шк., 1980. – 287 с.
5. Коваль А. П. Знайомі незнайомці: походження назв поселень України : наук.-поп. вид. / А. П. Коваль. – Київ : Либідь, 2001. – 304 с.
6. Мурзаев Э. М. Топонимика и география / Э. М. Мурзаев. – Москва : Наука, 1995. – 304 с.
7. Никонов В. А. Введение в топонимику / В. А. Никонов. – Москва : Изд-во ЛКИ, 2011. – 184 с.
8. Скарлато Г. Захоплююча географія : навч. посіб. / Г. Скарлато. – Київ : Альтерпрес, 1998. – 414 с.
9. Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель. – Т. I. / упоряд. Г. Л. Аркушин. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. – 408 с.
10. Суперанская А. В. Что такое топонимика / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1985. – 176 с.
11. Теодорович М. І. Волинь в описі міст, містечок і селищ в церковно-історичному, етнографічному, археологічному й ін. відношеннях. Історико-статистичний опис церков і приходів Волинської Єпархії. – Том V : Ковельський повіт [репринт. вид. кн. 1903 р.] / М. І. Теодорович. – Луцьк, 2008. – 508 с.
12. Тутковський П. А. Словник геологічної термінології (проект) / П. А. Тутковський. – Київ : Держвидав УРСР, 1923. – 201 с.
13. Тутковский П. А. Месторождения строительных камней в Луцком уезде Волынской губернии / П. А. Тутковский // Труды общества исследователей Волыни / П. А. Тутковский. – Житомир, 1912. – Т. 9. – С. 1–335.
14. Тутковский П. А. Побережье реки Лъвы (географическое и геологическое описание) / П. А. Тутковский // Труды общества исследователей Волыни / П. А. Тутковский. – Киев, 1915. – Т. 13. – Вып. 1. – С. 13–77.
15. Тутковский П. А. Полесские «окна» / П. А. Тутковский // Землеведение. – 1899. – Кн. 4. – С. 29–83.
16. Шкляева Н. В. Топонімічна народна проза Західного Полісся: історія і сучасність / Н. В. Шкляева. – Луцьк : ЛДТУ, 2006. – 264 с.
17. Шульгач В. П. Нариси з праслов'янської антропонімії. – Ч. II / В. П. Шульгач. – Київ, 2015. – 504 с.
18. Шульгач В. П. Ойконімія Волині : етимологічний словник-довідник / В. П. Шульгач. – Київ : Кий, 2001. – 189 с.
19. Цинкаловський Олександр. Стара Волинь і Волинське Полісся (Краєзнавчий словник від найдавніших часів до 1914 р.) / О. Цинкаловський. – Вінніпег : [б. в.], 1984–1986. – Т. 1–2.

Василюк Людмила. Особенности использования топонимики в физической географии. Рассмотрены особенности использования топонимического метода в географических исследованиях. Определены основные связи природного ландшафта с ландшафтом топонимическим, который представляет собой ценное информационный источник о природных объектах прошлого. Раскрыты главные направления использования топонимики в плане выявления изменений в природных комплексах в течение достаточно длительного периода. Исследована специфика использования пропавших географических названий, которые сохранились только в старинных документах или в легендах и преданиях местного населения. Показаны основные недостатки при использовании ненаучного толкования географических названий в физико-географических исследованиях и указывается на недопустимость использования народной (вульгарной) этимологии названий.

Ключевые слова: топонимика, топонимический ландшафт, топонимический метод, географическое название, топоним, ономастика.

Vasylyuk Liudmyla. The use of Place Names in Physical Geography. The features of toponymic method in geographical research is examined. The author defines the basic connection of the natural landscape with the toponym landscape, which is a valuable source of information about natural objects of the past. The main directions of the use of place names to identify changes in the natural complexes over a sufficiently long period are revealed. The specific use of disappeared geographical names, preserved only in old documents or in the legends and traditions of the local population is investigated. The main disadvantages of using a non-scientific interpretation of geographical names in the physico-geographical research is shown and the inadmissibility of the use of popular (vulgar) etymology of names is indicate.

Key words: toponymy, toponymic landscape, toponymic method, geographical name, place name, onomastics.

Стаття надійшла до редколегії
17.11.2016 р.

Сучасний стан і перспективи раціонального використання порушених земель у Волинській області

Визначено передумови формування порушених земель у межах об'єкта дослідження; охарактеризовано найбільш поширені способи добування мінеральної сировини з погляду їх впливу на земельні ресурси та навколишнє природне середовище загалом; проаналізовано особливості найбільш поширених техногенних ландшафтів; досліджено їх сучасний стан; обґрунтовано перспективи проведення в умовах Волині рекультиваційних робіт з урахуванням досвіду зарубіжних країн; проаналізовано особливості рекреаційної рекультивації порушених земель як найбільш оптимальної в умовах сучасності.

Ключові слова: мінеральні ресурси, раціональне природокористування, добувні роботи, техногенні ландшафти, порушені землі, рекультивація земель, етапи та напрями рекультивації.

Постановка наукової проблеми та її значення. Останнім часом у зв'язку з ускладненням екологічної ситуації та загостренням економічної кризи в Україні, як ніколи, гостро постало питання оптимізації природокористування в різних сферах діяльності людини. Раціональне використання земельних ресурсів зумовлюється не лише підтриманням їх родючості з метою отримання економічного ефекту, а й повноцінним залученням усіх без винятку угідь у суспільно корисне використання, незважаючи на їх сучасний стан. Ідеться про так звані порушені землі, що тривалий час перебували в промисловому використанні, зокрема в гірничодобуванні, галузі, яку небезпідставно можна назвати «антропогенним орогенезом» та порівняти із загальнопланетарними геологічними процесами [3].

В Україні в другій половині минулого століття під промислове використання відведено близько 150 тис. га земель, переважно під добувні роботи й хвостосховища. Землі зазнавали техногенних змін унаслідок застосування різних способів вилучення корисних копалин. Добування кам'яного вугілля шахтним способом призвело до утворення териконів і шахтних прогинів, переважно на Донбасі та в межах Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну. Повсюдно в Україні поширені кар'єри та відвали пустих порід як наслідок добування бурого вугілля, хімічної сировини й будівельних матеріалів відкритим способом, що є найбільш руйнівним для ландшафтів. У Східному басейні, у Причорномор'ї, у Прикарпатті та на Волині добувають нафту й газ свердловинним способом, що призводить до забруднення значних площ земель промивальними водами та нафтовими плямами. Також простежуємо підвищений рівень забруднення повітря на цих територіях. Загалом родовища корисних копалин на цих землях здебільшого вироблені й перебувають у непридатному для використання стані, завдають збитків еколого-економічного характеру [4].

Аналіз досліджень проблеми. Проблему вивчення наслідків добувних робіт, що виявляється у формуванні порушених земель, і питання рекультивації останніх розглядають у працях відомих учених, а саме: Л. В. Єстеревської, Л. В. Моториної, В. А. Овчинникова, Р. В. Панаса. На сьогодні рекультивація земель є самостійною теоретичною дисципліною й виробничою галуззю, визначено її сутність, порядок і послідовність проведення основних етапів відновлювальних робіт. Детально розроблені та впроваджуються в практику різноманітні напрями рекультивації. Незважаючи на істотні досягнення в цій галузі, низка питань теоретичного та практичного характеру, зокрема стосовно сучасного стану й рекультивації земель в умовах Волині, залишається відкритою. Усе це зумовлює потребу проведення подальших досліджень у цьому напрямі.

Мета публікації. Мета статті – дослідження еколого-економічних передумов проведення рекультиваційних робіт у Волинській області з урахуванням досвіду зарубіжних країн. Для досягнення мети виконано низку завдань, а саме: досліджено сучасний стан порушених земель на Волині, встановлено причини їх формування, розглянуто вплив різних способів вилучення корисних копалин на прилеглі території, проаналізовано досвід сусідніх країн у напрямі рекультивації порушених земель, запропоновано оптимальні для умов області напрями рекультивації, у тому числі й новітні.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. В економіці Волинської області чільне місце займає гірничодобувна промисловість, що спрямована на

вилучення з надр різноманітних корисних копалин. Волинь багата на кам'яне вугілля (10 родовищ), торф (416 родовищ), будівельну сировину (23 родовища), природний газ (одне родовище). Більш детальну інформацію подано в табл. 1. В області відомі всі можливі способи добування мінеральних ресурсів, що призвело до появи порушених земель які поширені по всій території області, загалом, на площі, що становить 11 559,8 га.

Таблиця 1

Мінерально-сировинна база Волинської області*

Вид корисних копалин	Загальна кількість родовищ	Родовища, що розробляються	Одиниця виміру	Балансові запаси	Район поширення
Вугілля	10	4	млн т	74,681	Іваничівський
Газ природний	1	1	млрд м куб	7,655	Локачинський
Гелій	1	0	млрд м куб	15,616	Локачинський
Торф	416	5	млн т	241,820	Усі райони
Сапропель	190	0	млн т	65,419	Усі райони
Германій	1	0	т	218,3	Іваничівський
Крейда	27	3	млн т	27,321	12 районів
Сировина для виробництва цегли	46	7	млн м куб	39,513	Усі райони
Пісок	57	7	млн м куб	68,707	12 районів
Камінь будівельний	1	0	млн м куб	17,96	Маневецький
Води мінеральні	9	4	тис м куб за добу	0,240	7 районів

* Складено за даними Інституту охорони ґрунтів.

У результаті порушуються біоценотичні зв'язки, руйнується рельєф та літологічна основа, знищується ґрунтовий покрив і рослинність. На місці полів та лісів з'являються так звані техногенні ландшафти з різноманітними формами рельєфу. Прилеглі території зазнають непрямого впливу, що виявляється в порушенні гідрологічного режиму, погіршенні санітарно-гігієнічних умов проживання [3]. У межах області виділено три типи порушених ландшафтів. Найбільш поширеними з них є кар'єрні виями, що утворились у результаті промислової розробки торфу, глини та піску відкритим способом. Кар'єри простягаються значними масивами й дрібноконтурними площами по всій території Волині, загалом на площі 10506,9 га, переважно в Горохівському, Маневецькому та Ковельському районах. Денудаційні техногенні комплекси характеризуються траншейно-грядовим рельєфом, у межах якого заглиблені ділянки чергуються з непорушеними територіями [4].

У районі Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну через добування ресурсу шахтним способом на площі 9698 га сформувалися западинні прогини з подальшим їх заболоченням. Крім того, поблизу шахт на площі 83,9 га утворилися конічні відвали – терикони, висотою понад 30 м.

Останнім часом значно погіршилась екологічна ситуація в межах Локачинського району, де триває видобуток природного газу [3]. Спостерігається різке погіршення стану здоров'я населення, зокрема дітей. Частими стали випадки бронхітів, астми, погіршення загального самопочуття. Мешканці прилеглих населених пунктів пов'язують це з надходженням в атмосферне повітря надлишкової кількості газових викидів, доволі відчутним є специфічний запах. Потрібно зауважити, що моніторинг ситуації від початку добувних робіт і до сьогодні не організовано [6].

Загалом на території Волинської області можна виділити шість зон за ступенем порушення земель. До першої належить територія Ратнівського району, у межах якого порушені землі відсутні. Друга зона характеризується поширенням техногенних ландшафтів на площі від 300 до 500 га. Це стосується, насамперед, Луцького, Локачинського, Володимир-Волинського та Любешівського районів. До третьої зони увійшли Старовижівський, Камінь-Каширський, Турійський і Ківерцівський райони, у яких нараховується від 500 до 800 га земель. У межах четвертої зони, а саме в Рожищенському та Любомльському районах, площі порушених земель коливаються від 800 до 1100 га. Найбільшого промислового навантаження зазнали землі Ковельського й Горохівського (п'ята зона), а

також Маневицького та Іваничівського районів (шоста зона), де порушено, відповідно, 1100–1400 га та 1400–1600 га земель.

Потрібно зазначити, що всі види порушених земель надовго вилучаються з господарського використання. Це є передумовою обмеження експлуатації цінних угідь області в сільському господарстві. Крім того, порушено гідрологічний режим території, знижується родючість ґрунтів на прилеглих ділянках. Вплив порушених земель на місцевих мешканців виявляється в погіршенні санітарно-гігієнічних, естетичних і рекреаційних умов життя.

Природне заростання техногенних ландшафтів в області простежено на окремих, давно вирублених ділянках і супроводжується появою бур'янів, невибагливих чагарників і поодиноких дерев. До того ж процес триває десятки років, а тому не сприяє покращенню ситуації [2]. Найбільш ефективним заходом щодо ліквідації негативного впливу техногенних ландшафтів на навколишнє середовище є їх планомірна, науково обґрунтована рекультивация, що забезпечить оптимізацію екологічної ситуації, дасть змогу перетворити порушені землі на продуктивні угіддя й тим самим підвищити економічну ефективність їх використання. Удосконалювати землекористування в межах порушених ландшафтів доцільно було б детальним вивченням та глибоким аналізом здобутків сусідніх країн у відповідній сфері.

У країнах Європи завжди надавали важливого значення раціональному землекористуванню, насамперед із метою охорони земельних ресурсів, отримання економічного ефекту від їх використання та, що найважливіше, зменшення впливу на довкілля токсичних порід, що опиняються на поверхні в результаті вилучення корисних копалин. Реалізація програм рекультивации порушених земель здійснюється ще від початку ХХ ст більшістю країн Європи і їхній досвід є цінним для України [3].

Першопрхідцем у сфері відтворення промислових земель була Німеччина. Причина поширення техноземів – розробка родовищ кам'яного вугілля. Ще в середині ХІХ ст. там зроблено перші спроби відновлення продуктивності та озеленення порушених промисловою діяльністю ділянок. Роботи приурочені до старого Рейнсько-Рурського вугільного басейну. Розробки вугілля тут становлять 200 кв. км, порушено 16 тис. га земель. Їх рекультивация проводиться відразу безпосередньо після вироблення родовищ згідно з планами, які складаються водночас із розробкою проектів гірничодобувних робіт. Широко запроваджуються технології повернення порушених розробками ділянок у суспільно корисне використання, насамперед із метою їх подальшого використання в лісовому господарстві (50 % порушених земель). На порушених землях створюються ландшафти, що наближені до природних з урахуванням їх подальшого використання й розвитку. Сьогодні набув популярності рекреаційний напрям рекультивации, що передбачає перетворення техногенних пустищ у зони відпочинку, в основі яких перебуває аквально-ландшафтний комплекс із прилеглими зеленими зонами. Таке використання земель доцільне в умовах густої заселеності території, сприяє підвищенню її екологічної привабливості та дає змогу отримати економічний ефект безпосередньо від використання території з рекреаційною метою, а також через підвищення якості життя й здоров'я населення.

У Великобританії рекультивация земель проводиться з початку ХХ ст. Близько 40 % земель у районах добування вугілля й залізної руди, будівельних матеріалів порушені та становлять площу 2 тис. га. Вони рекультивуються для потреб сільського господарства, рекреаційної сфери. Пусті породи териконів переробляються в будівельні матеріали, а на місці техноземів після їх відновлення будують житлові райони.

У США порушено близько 2 млн га земель, причому 40 % утворились унаслідок добування кам'яного вугілля, понад 50 % є результатом вилучення на поверхню будматеріалів і золота. Близько 48 % можуть відтворитися природним способом, решта потребує рекультивации, яка проводиться в напрямі розвитку сільського й лісового господарства, створюються рекреаційні паркові зони, зокрема для розвитку спорту.

У Чехії техногенні ландшафти історично сформувалися в зонах добування кам'яного вугілля, а саме на території Північно-Чеського, Соколовського й Остравсько-Карвінського басейнів, де порушено близько 50 тис. га земель. Відповідно до законодавства, підприємства, що змінюють поверхню, зобов'язані повернути її в стані, що придатний до подальшого використання. Держава ставить конкретні вимоги до гірничодобувних підприємств щодо збереження ґрунтового покриву,

формування поверхні, регулювання водного режиму промислових територій. Особливої популярності в Чехії набув сільськогосподарський напрям рекультивації, зокрема під плодові сади. У Польщі нині гірничодобувною промисловістю охоплено 30 тис. га земель. На площі 250 тис. га порушено водний режим унаслідок проведення добувних робіт, а 1 млн га забруднені відходами промислового виробництва. Ситуація зумовлена добуванням вугілля, руд кольорових і чорних металів, сірки, солі та є найбільш небезпечною в межах Верхньо-Сілезького промислового басейну. Потрібно зауважити, що в наш час проведення рекультивації земель гірничодобувними підприємствами є обов'язковою, насамперед під сільське господарство, хоча в шістдесяті роки минулого століття здійснювали переважно заводнення кар'єрів та заліснення схилів відвалів. Орієнтовно із шістдесятих років минулого століття рекультивація земель як виробнича галузь і теоретична дисципліна розвивалась і на теренах колишнього СРСР, де через різноманітність природних умов та мінеральних ресурсів у цьому була велика потреба [2]. Запроваджувалися різні напрями відновлення земель, велику увагу приділяли питанню охорони гумусованих шарів ґрунту й лесових порід, а також перспектив їх використання. Розроблялися теоретичні засади рекультивації земель, упроваджувалися нові як на той час технології. Зокрема, в Україні в другій половині минулого століття рекультивація частково проводилась у сільсько-, лісо- та водогосподарському напрямках. Однак у вісімдесятих роках через розпад СРСР зруйновано економіко-правовий механізм відновлення земель і значні їх площі залишилися після вироблення родовищ корисних копалин без використання, у занедбаному стані, перетворились у так звані «індустріальні пустелі» й становлять небезпеку для навколишнього середовища [1].

Висновки й перспективи подальших досліджень. Спираючись на міжнародний досвід у сфері охорони земель, на Волині потрібно провести детальне дослідження сучасного стану порушених земель задля подальшого їх ефективного використання. Відновити функціонування сфери рекультивації земель допоможе запровадження загальнодержавної науково обґрунтованої програми, яка на сучасному етапі повинна розглядати як традиційні, так і новітні напрями відтворення трансформованих ландшафтів. Залежно від виду техногенних ландшафтів, наявності родючого шару, геометричної форми, фізико-хімічних властивостей порід, порушені землі можуть бути рекультивовані за такими напрямками: сільськогосподарський у складі ріллі та кормових угідь (11 540,2 га), лісогосподарський зі створенням промислових, протиерозійних насаджень (1080,5 га), водогосподарський зі створенням водойм для розведення риби та водоплавної птиці, а також із протипожежною й меліоративною метою (3133,2 га), рекреаційний у складі зелених зон (18,7 га), решта земель придатна під забудову. Серед рекомендованих напрямів рекультивації кар'єрних виямин, що утворились у результаті використання відкритого способу добування мінеральної сировини – сільсько- та водогосподарський. Однак відсутність на поверхні більшості порушених ділянок родючого шару ґрунту зумовлює вибір лісогосподарського напрямку їх відновлення. Для рекультивації шахтних прогинів, що утворилися внаслідок добування кам'яного вугілля доцільно обирати сільськогосподарський напрям з урахуванням наявності на цих територіях доволі родючих земель зі збереженими гумусовими горизонтами та відповідних потреб населення. Складніша ситуація з відтворенням териконів, що містять у своєму складі строкатий перелік хімічних сполук й елементів, що поширюються на прилеглі території, принаймні за допомогою вітру та води, і є небезпечними для живих організмів. Старі, вигорілі терикони можливо перетворити хіба що в рекреаційні зони, про що свідчить досвід зарубіжних країн [1]. Рекультиваційні роботи проводилися в області з 1970 р. Відновлено 8122 га земель, у тому числі під рілля – 866 га, під кормові угіддя – 4499 га, під лісонасадження – 1778 га, під водогосподарські потреби – 471 га, інші потреби – 508 га. Із загальної кількості рекультивованих земель 93,6 % припадає на кар'єри, 5,9 % – на западинні прогини, 0,5 % – на конічні відвали. Із 1985 р. державна рекультивація майже не проводиться, переважають відновлювальні роботи на замовлення приватних підприємств та організацій. Бажає бути кращою якістю рекультивації, оскільки відновлені землі часто непридатні до використання за призначенням [6]. Проблема ускладнюється ще й юридичною й економічною неузгодженістю. Як правило, більшість площ порушених земель з'явилася ще за часів планової економіки СРСР, тому зараз складно зобов'язати нових власників гірничодобувних підприємств проводити рекультивацію давно вироблених ділянок. Отже, в Україні потрібно розробляти й запроваджувати в дію загальнодержавну науково обґрунтовану програму рекультивації земель.

Література та джерела

1. Єстеревська Л. В. Рекультивация земель / Л. В. Єстеревська. – Київ : Урожай, 1977. – 128 с.
2. Моторина Л. В. Промышленная рекультивация земель / Л. В. Моторина, В. А. Овчинников. – Москва : Мысль, 1975. – 252 с.
3. Носовський Т. А. Основи промислової екології / Т. А. Носовський. – Київ : ІСДО, 1996. – 80 с.
4. Панас Р. В. Рекультивация земель / Р. В. Панас. – Київ : Вища шк., 2005. – 247 с.
5. Руденко В. П. Природно-ресурсный потенциал территории. Географический анализ и синтез / В. П. Руденко, Н. Г. Игнатенко. – Киев : Выща шк., 1986. – 164 с.
6. Офіційний сайт Луцької міської ради / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vizitlutsk.com/>

Чижевская Лариса. Современное состояние и перспективы рационального использования нарушенных земель в Волынской области. Определены предпосылки формирования нарушенных земель в пределах объекта исследования; дается характеристика наиболее распространенных способов добычи минерального сырья с точки зрения их влияния на земельные ресурсы; проанализированы особенности наиболее распространенных техногенных ландшафтов; исследуется их современное состояние; обоснованы перспективы проведения в условиях Волыни рекультивационных работ с учетом опыта зарубежных стран; исследованы особенности рекреационной рекультивации нарушенных земель как наиболее оптимальной в условиях современности.

Ключевые слова: минеральные ресурсы, рациональное природопользование, добыча, техногенные ландшафты, нарушенные земли, рекультивация земель, этапы и направления рекультивации.

Czyzewska Larisa. Modern State and Prospects of Rational Use of Disturbed Land in the Volyn Region. The prerequisites for the formation of disturbed lands within the boundaries of the object of study are determined; the characteristics of the most common ways of obtaining mineral raw materials from the point of view of their impact on land resources and the environment in general is given; the features of the most common man-made landscapes are analyzed; their current state is investigated; the prospects of carrying out reclamation works in the conditions of Volyn taking into account the experience of foreign countries is justified; peculiarities of recreation reclamation of disturbed lands as the most optimal in terms of modernity are investigated.

Key words: mineral resources, environmental management, mining works, industrial landscapes, disturbed lands, recultivation of lands, stages and directions of recultivation.

Стаття надійшла до редколегії
14.11.2016 р.

УДК 551.481.1 (477.82)

**Оксана Громик,
Ольга Ільїна**

Радіонукліди та важкі метали в ґрунтах і водах території радіоактивного забруднення Волинської області

Важлива проблема охорони навколишнього середовища – необхідність розробки ефективних та економічно доцільних заходів зменшення забруднення ґрунтів і вод важкими металами й радіоактивними речовинами. Ґрунти та води інтенсивно використовуються в сільськогосподарському виробництві й потребують аналізу їх стану у зв'язку з небезпекою надходження забруднювачів до харчових продуктів. Здійснено оцінку вмісту радіонуклідів і важких металів у ґрунтовому покриві та водах території радіоактивного забруднення в межах Волинської області засвідчує, що тут заакумульовано значний уміст ^{137}Cs , ^{90}Sr , виявлено перевищення гранично-допустимих концентрацій важких металів. Досліджувана територія потребує тривалого процесу соціально-економічної реабілітації, яка передбачає відновлення природно-ресурсного потенціалу й безпечних умов життя людей, упровадження прогресивних технологій виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції

Ключові слова: радіонукліди, важкі метали, вода, ґрунт, гранично допустима концентрація, радіоекологічний аналіз, радіоактивне забруднення.

© Громик О., Ільїна О., 2016

Постановка наукової проблеми та її значення. Інтенсифікація й різні форми антропогенного впливу на природне середовище ставлять перед географічною наукою різноманітні та досить складні проблеми, які потребують вивчення й розв'язання. Це стосується завдань з охорони довкілля й оптимізації заходів щодо використання природних ресурсів. У цьому аспекті на значну увагу заслуговують ґрунти та водойми як нагромаджувачі забруднювальних речовин у ландшафті. У результаті чорнобильської катастрофи територія Волинської області зазнала радіонуклідного забруднення (цезієм, стронцієм й ін.), зокрема Маневицький, Любешівський і Камінь-Каширський адміністративні райони. Негативний вплив чорнобильської катастрофи відобразився на всіх сферах життєдіяльності регіону. Найбільших збитків зазнав агропромисловий комплекс. Крім того, продукція сільськогосподарського виробництва, отримана в зоні радіоактивного забруднення, є джерелом опромінення населення. Не менш актуальне також забруднення ґрунтів і водойм важкими металами.

Проблема безпеки проживання населення на таких територіях у повному обсязі не розв'язана. Ураховуючи великі площі й високі рівні забруднення сільськогосподарських угідь радіонуклідами та важкими металами й високі коефіцієнти переходу забруднювальних речовин із ґрунтів і води до продуктів харчування, існує потреба в з'ясуванні особливостей їх поширення та концентрації в ґрунтах і водах.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Проблему забруднення території дослідження токсичними речовинами розкрито в значній кількості робіт. На особливу увагу заслуговують праці В. М. Самойленка, який запропонував комплексне районування радіоактивно забруднених територій та можливі радіоекологічні наслідки ресурсокористування [11–12], Ю. С. Таврова, який визначив найбільш екологічно небезпечні локальні комплекси й види користування водними, біологічними та земельними ресурсами геосистем водойм Полісся й півночі Лісостепу [13], Л. В. Ільїна, який вивчив природні водойми як середовища осадоагромадження та акумуляції донних відкладів і встановив геохімічні індикатори станів озерних екосистем, дослідив техногенні трансформаційні процеси й джерела надходження та види токсичних речовин у них [4–10; 14] й ін. Однак важливі просторово-часові аспекти поширення та акумуляції забруднювачів, особливо поблизу населених пунктів, потребують детальних досліджень.

Мета статті – оцінка вмісту радіонуклідів і важких металів у водних об'єктах, ґрунтах зони радіоактивного забруднення в межах Волинської області. Для досягнення цієї мети ставили такі **завдання**: проаналізувати просторову диференціацію радіонуклідів ^{137}Cs , ^{90}Sr ; установити рівень забруднення важкими металами (свинець, цинк, мідь, кадмій).

Виклад основного матеріалу та обговорення отриманих результатів. Накопичення інформації, необхідної для ухвалення рішень щодо управління й регулювання радіоактивного забруднення природного середовища та розробка заходів для зниження поглинання доз населенням – важливе прикладне завдання для досліджуваної території. Розподіл радіонуклідів у ґрунтах і водах, їх здатність мігрувати екологічними ланцюгами й концентруватися в окремих ланках харчових ланцюгів зумовлюють необхідність аналізу радіоактивного забруднення сільськогосподарських угідь, ґрунтів, рослинницької продукції, що зумовлює необхідність організації цілеспрямованого моніторингу агропромислового комплексу. Під час організації радіаційного контролю потрібно звертати увагу на об'єкти й ланки екологічних зв'язків, які мають вирішальне значення для поглинутої дози населення. Тому одним із найважливіших об'єктів радіаційного аналізу є галузь сільськогосподарського виробництва, особливо продукція рослинництва та тваринництва. У цьому випадку головне джерело надходження радіонуклідів у харчові ланцюги – це ґрунт. Радіонукліди акумулюються в ґрунті, залучаються в біогеохімічні цикли міграції й стають новими компонентами ґрунту. Залежно від стабільності сорбції радіонуклідів ґрунтом і швидкості міграції визначається їх поширення в харчовому ланцюзі. Під час поглинання рослинами радіонукліди надходять до продукції рослинництва, а за її споживання – в організм людини.

У процесі дослідження опрацьовано фондові матеріали Волинського обласного державного проектно-технологічного центру охорони родючості ґрунтів і якості продукції «Облдержродючість». Польові та лабораторні дослідження здійснювались із застосуванням стандартних способів відбору й вимірювання проб згідно з чинними методиками радіохімічного, радіоспектриметричного,

гідрохімічного, статистичного аналізів [1–3]. У результаті аналізу забруднення ґрунтів ^{137}Cs , ^{90}Sr у населених пунктах встановлено, що максимальний уміст ^{137}Cs та ^{90}Sr наявний у Любешівському адміністративному районі (^{137}Cs с. Березна Воля (2,83 $\text{Кі}/\text{км}^2$) та ^{90}Sr с. Лахвичі (0,04 $\text{Кі}/\text{км}^2$) (табл. 1; рис. 1).

Таблиця 1

**Уміст ^{137}Cs , ^{90}Sr у ґрунтах населених пунктів забруднених територій
Волинської області***

№ з/п	Населений пункт	^{137}Cs ($\text{Кі}/\text{км}^2$, Бк/л)	^{90}Sr ($\text{Кі}/\text{км}^2$, Бк/л)
Камінь-Каширський район			
1994 р.			
1	с. Личини	1,398	0,028
2	с. Бузаки	0,794	0,026
3	с. Черче	0,968	0,022
4	с. Ставище	1,404	0,014
5	с. Нуйне	0,614	0,024
1995 р.			
6	с. Карасин	0,656	0,048
7	с. Видерта	1,114	0,038
8	с. Качин	1,41	0,042
9	с. Ольшани	0,244	0,022
Любешівський район			
1994 р.			
1	с. Мала Глуша	0,344	0,032
2	с. Мукошин	0,384	0,026
3	с. Лахвичі	0,652	0,04
4	с. Березна Воля	2,826	0,04
1995 р.			
5	с. Лобна	0,868	0,028
6	с. Люботин	0,44	0,042
7	с. Ветли	0,464	0,024
8	с. Пожіг	0,612	0,034
Маневицький район			
1994 р.			
1	с. Галузія	1,236	0,038
2	с. Куликовичі	0,466	0,012
3	с. Чорниж	0,81	0,024
1995 р.			
4	с. Галузія	1,368	0,032
5	с. Комарово	0,486	0,024
6	с. Прилісне	1,182	0,03

*Узагальнено за фондовими матеріалами Волинського обласного державного проектно-технологічного центру охорони родючості ґрунтів і якості продукції «Облдержеродючість».

У результаті проведених досліджень встановлено перевищення гранично допустимої концентрації (ГДК) умісту солей важких металів (Hg, Cd, Pb, Cu, Zn) у ґрунтах та водах. Зокрема, перевищення виявлено для кадмію у ґрунті с. Мала Глуша (0,54 мг/кг) в 1,1 раза, с. Мукошин (0,64 мг/кг) – в 1,3 раза, Любешівський район) та с. Галузія (1,25 мг/кг) – у 2,5 раза (Маневицький район). У воді вміст свинцю перевищує ГДК у 1,7 раза (с. Нуйне Камінь-Каширського району, 0,05 мг/л). Найбільша акумуляція цинку, згідно з нашими оцінюванням, у ґрунтах у с. Березна Воля (110 мг/кг) Любешівського району (перевищення ГДК удвічі). Наведені дані засвідчують забруднення важкими металами ґрунту та води поблизу населених пунктів (табл. 2).

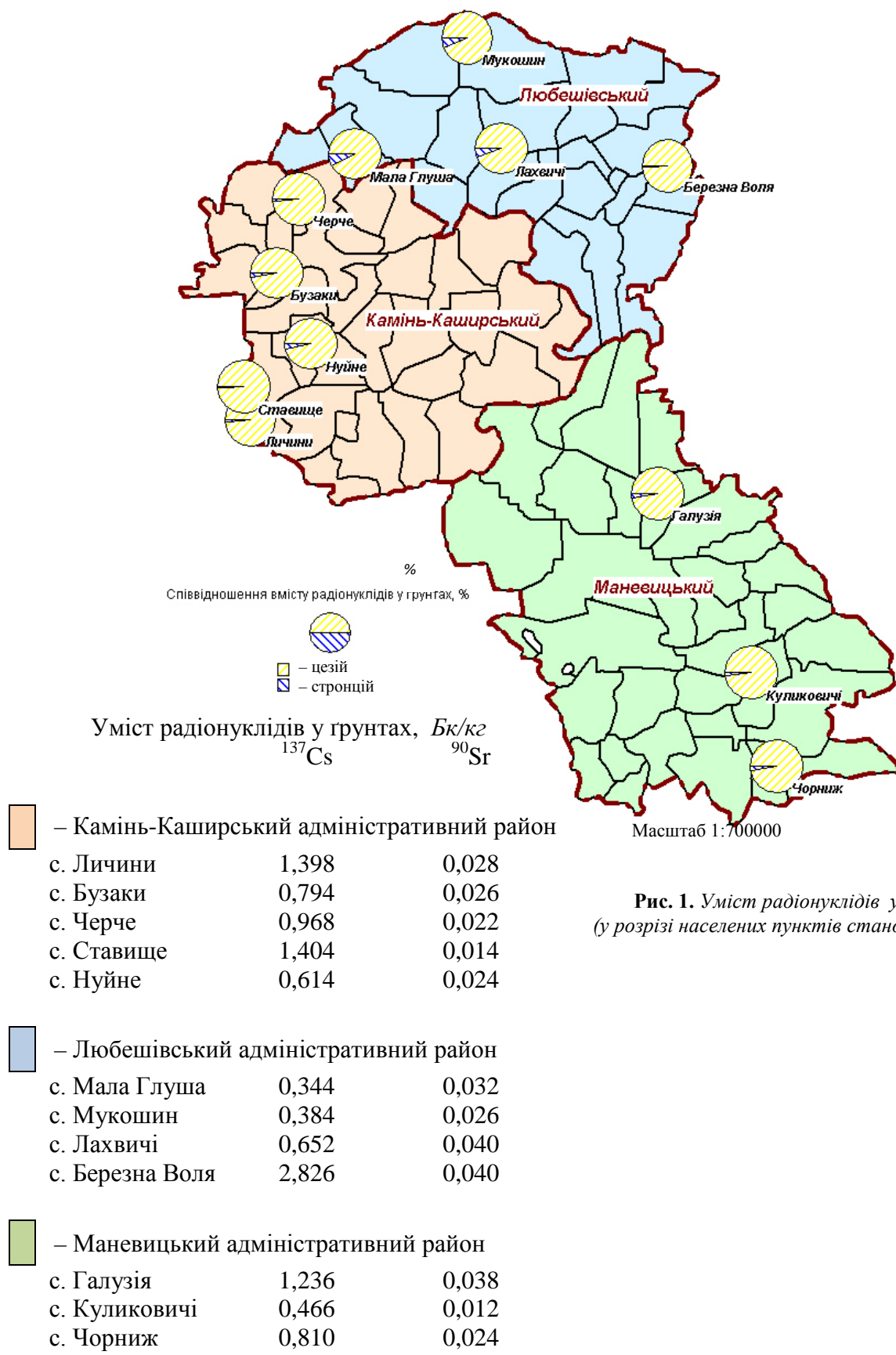

Рис. 1. Уміст радіонуклідів у ґрунтах (у розрізі населених пунктів станом на 1994 р.)

Згідно з радіоекологічними дослідженнями ґрунтів у населених пунктах Камінь-Каширського, Любешівського й Маневицького адміністративних районів встановлено, що забруднення ґрунту ^{137}Cs коливається від 0,24 (с. Ольшани) до 1,41 $\text{Кі}/\text{км}^2$ (с. Качин), максимальний уміст ^{90}Sr зафіксовано в с. Карасин (0,048 $\text{Кі}/\text{км}^2$) Камінь-Каширського адміністративного району (рис. 2).

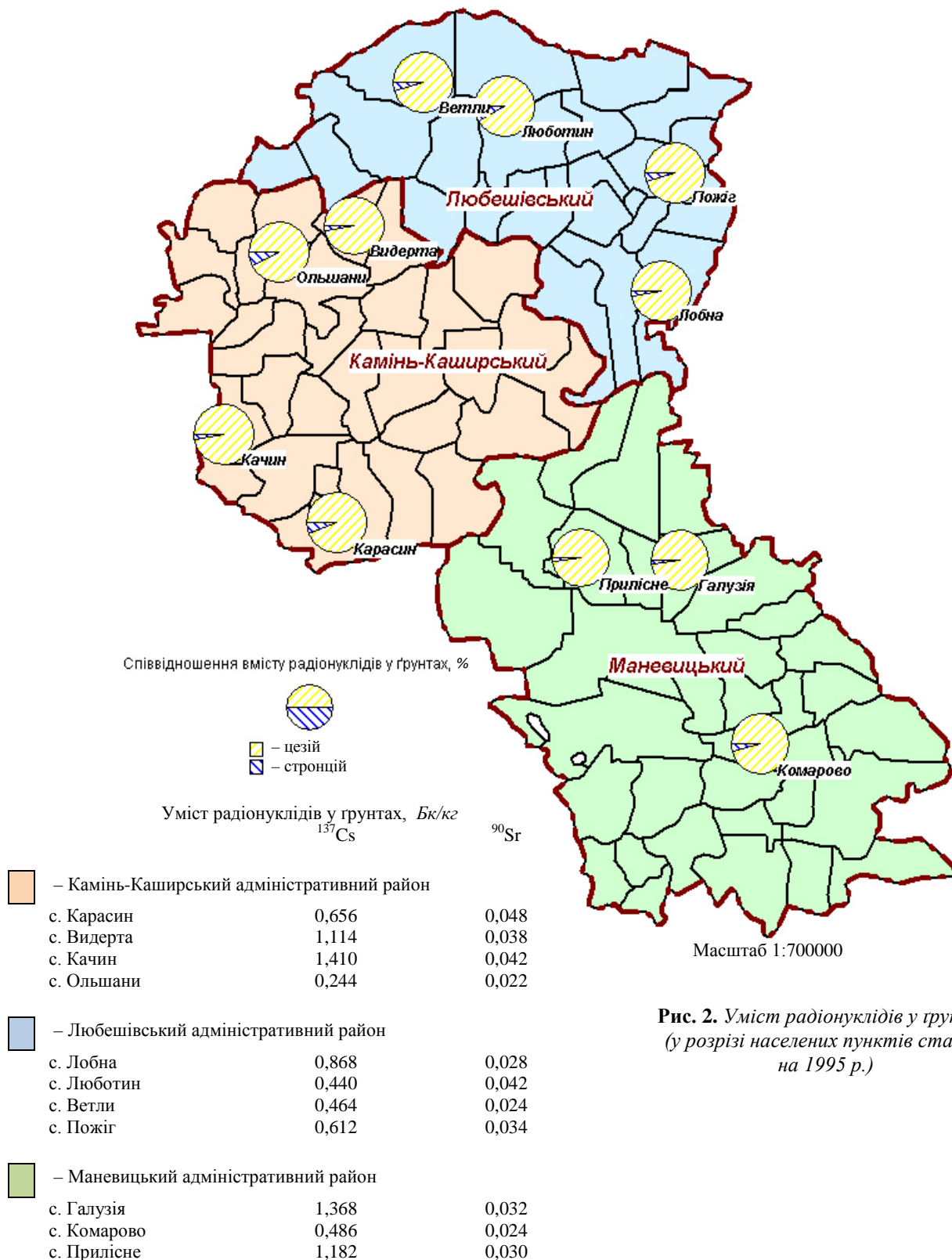

Рис. 2. Уміст радіонуклідів у ґрунтах (у розрізі населених пунктів станом на 1995 р.)

Як видно з табл. 2, уміст Cu, Zn, Ng у водах і ґрунтах загалом не перевищує ГДК. Однак уміст Pb у воді с. Карасин (0,0468 мг/л) та с. Качин (0,0435 мг/л) Камінь-Каширського адміністративного району перевищує встановлені нормативи в 1,6 і 1,4 раза, відповідно. Кадмій у максимальній кількості виявлено у водах с. Ветли (0,0076 мг/л) Любешівського адміністративного району (0,0013 мг/дм³, перевищення в 5,8 раза).

Таблиця 2

Уміст важких металів у воді та ґрунті населених пунктів*

№ з/п	Населений пункт	Ланка екосистеми	Уміст солей важких металів (мг/л, мг/кг)				
			Cu	Zn	Pb	Cd	Hg
1	2	3	4	5	6	7	8
Камінь-Каширський район							
1994 р.							
1	с. Личини	ґрунт	0,234	0,226	2,426	3,26	13,22
		вода	–	–	–	–	–
2	с. Бузаки	ґрунт	0,256	0,282	3,69	4,34	26,38
		вода	–	–	0,03	0,001	0,04
3	с. Черче	ґрунт	0,202	0,286	4,022	2,24	10,72
		вода	–	–	0,008	0,005	0,04
4	с. Ставище	ґрунт	0,208	0,314	5,088	1,94	8,44
		вода	–	–	0,01	0,003	0,05
5	с. Нуйне	ґрунт	0,0262	0,356	6,216	3,28	4,82
		вода	–	0,001	0,05	0,002	0,003
1995 р.							
1	с. Карасин	ґрунт	3,38	23,66	2,516	0,0468	0,0516
		вода	0,024	0,0378	0,0468	0,0005	–
2	с. Видерга	ґрунт	5,62	23,56	2,55	0,0566	0,126
		вода	0,0326	0,0594	0,0045	0,0009	–
3	с. Качин	ґрунт	3,72	16,22	2,816	0,0712	0,0676
		вода	0,0162	0,0616	0,0435	0,0003	–
4	с. Ольшани	ґрунт	2,82	9,94	3,55	0,058	0,1258
		вода	0,009	0,068	0,0041	0,0008	–
Любешівський район							
1994 р.							
1	с. Мала Глуша	ґрунт	0,22	0,544	6,496	2,4	17,12
		вода	–	–	0,01	0,006	0,08
2	с. Мукошин	ґрунт	0,316	0,64	5,312	2,52	24,76
		вода	–	0,001	0,007	0,006	0,07
3	с. Лахвичі	ґрунт	0,204	0,212	4,996	3,42	10,18
		вода	–	–	0,02	0,006	0,07
4	с. Березна Воля	ґрунт	0,172	0,47	9,388	28,12	110
		вода	–	0,001	0,006	0,004	0,05
1995 р.							
5	с. Лобна	ґрунт	2,14	13,18	3,024	0,0894	0,0744
		вода	0,017	0,069	0,0041	0,0010	–
6	с. Люботин	ґрунт	2,14	17,22	1,416	0,055	0,0515
		вода	0,0157	0,0825	0,0073	0,0008	–
7	с. Ветли	ґрунт	2,7	21,12	3,76	0,057	0,1902
		вода	0,0027	0,069	0,0043	0,0076	–
8	с. Пожіг	ґрунт	2,82	31,24	5,966	0,0868	0,05
		вода	0,0019	0,2166	0,0032	0,0014	–

1	2	3	4	5	6	7	8
Маневицький район							
1994 р.							
1	с. Галузія	грунт	0,25	1,25	6,05	4,96	33,98
		вода	–	–	0,01	0,003	0,04
2	с. Куликовичі	грунт	0,394	0,5	11,872	4,28	45,76
		вода	–	0,001	0,006	0,005	0,06
3	с. Чорниж	грунт	0,232	0,29	6,488	4,08	35,06
		вода	–	–	0,005	0,003	0,07
1995 р.							
4	с. Галузія	грунт	4,68	36,96	4,382	0,0514	0,1008
		вода	0,0294	0,0432	0,032	0,0004	0,001
5	с. Комарово	грунт	3,82	27,4	5,01	0,0572	0,0948
		вода	0,0243	0,033	0,0045	0,0004	–
6	с. Прилісне	грунт	3,54	29,22	2,336	0,057	0,124
		вода	0,022	0,038	0,0566	0,0005	–

*Узагальнено за фондовими матеріалами Волинського обласного державного проектно-технологічного центру охорони родючості ґрунтів і якості продукції «Облдержродючість».

Ураховуючи, що найбільшу небезпеку для життя людини становлять у ґрунті ^{90}Sr і ^{137}Cs , завдання полягає у створенні передумов для максимального зниження міграції вищезазначених радіонуклідів у рослинну продукцію та оптимізація стану ґрунтів. Одне з важливих завдань радіологічного захисту – мінімізація дозових навантажень на населення. Виконання цього завдання можливе за рахунок зниження надходження радіонуклідів із продуктами харчування. Ураховуючи, що питома вага продукції приватного сектору зросла й раціон місцевого населення складається, переважно з продуктів, вирощених у приватних господарствах, потрібно вживати заходи, які б запобігали виробництву та споживанню забруднених продуктів. Для збереження природно-ресурсного потенціалу зони радіоактивного забруднення слід проводити комплекс агротехнічних й агрохімічних заходів, які спрямовані на зниження радіоактивного забруднення. Головні заходи – обробіток ґрунту та вапнування кислих ґрунтів. Унесення добрив і сорбентів з обов'язковим вапнуванням – один з основних способів, який найбільш дієво може впливати на блокування радіонуклідів ґрунтовим вбирним комплексом. Унесення органічних добрив збільшує ємність поглинання ґрунту, нормалізує кислотність, знижує доступність радіонуклідів рослинами за рахунок утворення комплексних органо-мінеральних сполук. Для отримання сільськогосподарської продукції з допустимим умістом радіонуклідів і забезпечення радіаційної безпеки осіб на забруднених територіях потрібні захисні заходи (організаційні, агротехнічні, агрохімічні, зооветеринарні, технологічні, санітарно-гігієнічні, інформаційні).

Система управління використанням сільськогосподарських земель на радіаційно забруднених територіях повинна включати такі складники: аналіз і кількісна оцінка наслідків радіаційного забруднення навколишнього середовища; формування інформаційно-аналітичної бази даних еколого-економічних показників забезпечення сталого розвитку території, розробка державних і регіональних програм щодо залучення інвестицій та ін.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз засвідчує, що на території зони радіоактивного забруднення Волинської області в ґрунтах і водах зосереджено значний уміст радіоактивних елементів і важких металів. З'ясування особливостей просторової диференціації радіонуклідів, установлення рівнів забруднення радіоактивними елементами ^{137}Cs , ^{90}Sr , важкими металами води й ґрунтів дослідженої території та визначення перевищення ГДК в екосистемах потребує подальшого вивчення їх міграції та акумуляції. Проблема забруднення радіонуклідами та важкими металами має й серйозні соціально-економічні наслідки. Територія потребує тривалого процесу соціально-економічної реабілітації, яка передбачає відновлення втраченого природно-ресурсного потенціалу та безпечних умов життя людей і впровадження прогресивних технологій виробництва екологічно чистої продукції.

Джерела та література

1. Громик О. М. Важкі метали у лімносистемах Західного Полісся (на прикладі зони радіоактивного забруднення Волинської області) / О. М. Громик / Географія та туризм : наук. зб., 2011. – Вип. 15. – С. 268–277.
2. Громик О. М. Радиационное состояние загрязненных почв и растительности на территории Волинской области Украины / О. М. Громик, О. В. Ильина // Актуальные вопросы современной науки : сб. науч. трудов / под. общ. ред. С. С. Чернова. – Новосибирск : Изд-во ЦРНС, 2013. – Вип. 29. – С. 50–60.
3. Державні гігієнічні нормативи «Допустимі рівні вмісту радіонуклідів ^{137}Cs і ^{90}Sr у продуктах харчування та питній воді». – Київ : Наказ МОЗ України 03.05.2006 N 256, 2006. – 11 с.
4. Ильин Л. В. Тяжелые металлы и радионуклиды донных обложений разнотипных озер Полесья Украины / Л. В. Ильин, О. В. Ильина // Геоэкологические проблемы современности : доклады 3-й Междунар. науч. конф. (Владимир, 23–25 сентября 2010 г.). – Владимир : ВГГУ, 2010. – С. 10–13.
5. Ільїн Л. В. Вертикальний розподіл і концентрація важких металів у донних відкладах різнотипних озер Західного Полісся / Л. В. Ільїн, В. Є. Коваль // Природа Західного Полісся та прилеглих територій : зб. наук. праць. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. – № 3. – С. 90–94.
6. Ільїн Л. В. Ландшафтно-геохімічні аспекти дослідження лімносистем / Л. В. Ільїн // Вісник Львівського університету. – Серія географічна. – 2006. – Вип. 33. – С. 130–136.
7. Ільїн Л. В. Лімнок комплекси Українського Полісся : у 2-х т. – Т. 1 : Природничо-географічні основи дослідження та регіональні закономірності / Л. В. Ільїн. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 316 с.
8. Ільїн Л. В. Лімнок комплекси Українського Полісся : у 2-х т. – Т. 2 : Регіональні особливості та оптимізація / Л. В. Ільїн. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 400 с.
9. Ільїн Л. В. Радіаційні дослідження озерних комплексів Волинської області / Л. В. Ільїн, О. М. Громик // Сучасні екологічні проблеми Українського Полісся та суміжних територій (до 30-ї річниці аварії на ЧАЕС) : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Ніжин, 20–22 квітня 2016 р.). – Ніжин, 2016. – С. 180–182.
10. Ільїн Л. В. Уміст радіонуклідів у лімносистемах Західного Полісся (на прикладі водойм зони радіоактивного забруднення Волинської області) / Л. В. Ільїн, О. М. Громик // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Географічні науки. – 2012. – № 18 (243). – С. 4–10.
11. Самойленко В. М. Кадастр радіоактивного забруднення водних об'єктів України місцевого водокористування. – Т. 1 : Радіогідроекологічний стан і використання водойм та загальнометодологічні проблеми / В. М. Самойленко. – Київ : Ніка-Центр, 1998. – 192 с.
12. Самойленко В. М. Комплексне районування радіоактивно забруднених територій Полісся і півночі Лісостепу за гідрологічно-ландшафтними умовами та можливими радіоекологічними наслідками місцевого водо- і ресурсокористування / В. М. Самойленко. – Київ : Ніка-Центр, 1999. – 280 с.
13. Тавров Ю. С. Мінливість розподілу і співвідношення радіоактивної забрудненості між ланками екосистем Полісся та півночі Лісостепу / Ю. С. Тавров // Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія. – Київ : Ніка-Центр, 2001. – Том 2. – С. 689–695.
14. Pyin L. Geochemical peculiarities of bottom sediments in polytypic lakes of Ukrainian Polissya / L. V. Pyin // Limnological review. – 2002. – № 2. – P. 155–163.

Громик Оксана, Ильина Ольга. Радионуклиды и тяжелые металлы в почвах и водах территории радиоактивного загрязнения Волинской области. Важной проблемой охраны окружающей среды является необходимость разработки эффективных и экономически целесообразных мероприятий снижения загрязнения почв и вод тяжелыми металлами и радиоактивными веществами. Почвы и воды интенсивно используются в сельскохозяйственном производстве и требуют анализа их состояния в связи с опасностью поступления загрязнителей в пищевые продукты. Осуществлена оценка содержания радиоактивных элементов и тяжелых металлов в почвенном покрове и водах территории радиоактивного загрязнения в пределах Волинской области свидетельствует, что здесь аккумулировано значительное содержание ^{137}Cs , ^{90}Sr , обнаружено превышение предельно допустимых концентраций тяжелых металлов. Территория исследования нуждается в длительном процессе социально-экономической реабилитации, которая предусматривает восстановление природно-ресурсного потенциала и безопасных условий жизни людей, внедрение прогрессивных технологий производства экологически чистой сельскохозяйственной продукции.

Ключевые слова: радионуклиды, тяжелые металлы, вода, почва, предельно допустимая концентрация, радиоэкологический анализ, радиоактивное загрязнение.

Gromyk Oksana, Pyina Olga. Radionuclides and Heavy Metals in Soils and Waters on the Territory of Radioactive Contamination in Volyn Region. An important environmental issue is the need to develop cost-effective

measures to reduce contamination of soil and water with heavy metals and radioactive substances. Soil and water are intensively used in agricultural production and require analysis of their condition due to the risk of flow of food contaminants. The estimation of radionuclides and heavy metals in the soil and surface waters on the territory of radioactive contamination in the Volyn region was conducted. It shows that the proportion of ^{137}Cs , ^{90}Sr exceeds the maximum permissible concentration of heavy metals. The study area requires a long process of social and economic rehabilitation, which involves restoration of natural resources and safe living conditions, the introduction of advanced technologies for the production of environmentally friendly agricultural products.

Key words: radionuclides, heavy metals, water, soil, maximum permissible concentration, radiological analysis, radioactive contamination.

Стаття надійшла до редколегії
19.11.2016 р.

РОЗДІЛ II

Економічна і соціальна географія

УДК 332.145

Василь Фесюк,
Юрій Барський

Сучасний економічний стан міста Луцька

Завдання статті – комплексна оцінка сучасного економічного стану м. Луцька, визначення тенденцій розвитку та перспектив економічної ситуації. У статті проаналізовано динаміку економічного розвитку міста, індекси його економічних показників, структуру міського бюджету. Установлено основні тенденції динаміки інвестицій в економіку міста. У ній найбільш інтенсивно розвиваються транспорт і торгівля, промисловість перебуває в стадії стагнації, будівельний комплекс демонструє певні ознаки оживлення. Бюджет міста продовжує залишатися дотаційним (на субвенції й дотації в дохідній частині бюджету міста припадає близько половини), причому майже всі кошти витратної частини спрямовуються виключно на соціальні статті видатків. Оцінено зміни та структурні зрушення в територіальній спеціалізації міста, товарній структурі експорту та імпорту.

Ключові слова: економічний стан міста, економічні показники розвитку міста, динаміка інвестицій в економіку міста, структурні зрушення в територіальній спеціалізації міста.

Постановка наукової проблеми та її значення. Реалії сучасної соціально-економічної ситуації в нашій державі вимагають переосмислення та переоцінки економічного стану, потенціалу й перспектив господарства держави. З одного боку, Україна перебуває в стані гібридної війни на тлі перманентної економічної кризи та катастрофічно низького рівня доходів громадян; з іншого – у державі зріє загроза соціального вибуху, зумовлена можливою нереалізованістю євроінтеграційних прагнень та устремлінь українців. Тому критичний і конструктивний аналіз сучасного економічного стану міст – надзвичайно актуальна наукова й господарська проблема. Його результати потрібні для підвищення рівня економічної безпеки регіону, а отже, і національної безпеки теж.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Проблеми забезпечення сталого розвитку м. Луцька досліджено в працях З. В. Герасимчук, О. В. Середи [2–3]. У них, зокрема, обґрунтовано стратегію управління сталим розвитком міста. У монографії А. Ф. Кривицького, В. І. Павлова [5] відслідковано в історичному аспекті основні етапи становлення та розвитку територіально-виробничого комплексу м. Луцька. У монографії І. В. Кривов'язюка, Т. В. Балик [4] розкрито організаційно-економічні механізми містобудування, у т. ч. й на прикладі м. Луцька. У роботі К. І. Оксенюк [6] на фоні Волинської області проаналізовано динаміку інвестицій у господарський комплекс м. Луцька.

Як видно зі сказаного вище, питання сучасного економічного стану м. Луцька в науковій літературі вивчено недостатньо. Так, зокрема, розкрито або окремі питання, пов'язані з економічним розвитком міста [4, 6], або він розкривається як проміжна категорія в прикладному аспекті, наприклад для розробки стратегії сталого розвитку міста [2–3]. Деякі матеріали вже застаріли й не відповідають дійсності [5].

Формулювання мети та завдання дослідження. Мета роботи – комплексна оцінка сучасного економічного стану м. Луцька, а **завдання** – визначення тенденцій розвитку та перспектив економічної ситуації.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Луцьк – адміністративний, економічний і культурний центр Волинської області. Місто лежить на обох

берегах р. Стир (притоки Прип'яті). Луцьк – залізничний вузол, вузол автомобільних доріг. Окрім того, тут містяться річкова пристань та аеропорт.

Основними галузями промисловості міста Луцька є електротехнічна (ВАТ «Енко», ВАТ «Електротермометрія»), текстильна (ВАТ ЛВТШП «Волинь», ЗАТ «Світязь», КП «Лучанка»), машинобудівна (ВАТ «SKF», Луцький автозавод корпорації «Богдан»), хімічна (ВАТ «Луцькпластмас», СП «Луцькхім»), СП ЗАТ «Теріхем-Луцьк»), харчова (Луцький СГК, ВАТ «Гнідавський цукровий завод», ВАТ «Боніта»), промисловість будівельних матеріалів (ВКТ «Луцький цегельний завод», ВАТ «Волиньзалізобетон», ВАТ «Завод великопанельного домобудування») тощо.

Стабільний розвиток господарства забезпечується розвинутою інфраструктурною мережею, що включає потужну й розгалужену систему перевезення як у середині, так і за межами міста, налагодження торговельних зв'язків між вітчизняними виробниками та іноземними компаніями, використання останніх досягнень науки й техніки, розвиток складського господарства, банківських, страхових, інформаційних рекламних та інших послуг, що орієнтуються на провідні західні аналоги.

У 2014 р. підприємствами міста реалізовано промислової продукції на 3,5 млрд грн, що становить 27,2 % загальнообласних обсягів. У структурі реалізації близько 93 % припадало на продукцію переробної промисловості, у тому числі машинобудування – 50,1 %, виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої продукції – 17,3 %, виготовлення виробів із деревини, виробництво паперу та поліграфічну діяльність – 16,5 % і виробництво харчових продуктів та напоїв – 4,1 %. У розрахунку на одного жителя міста реалізовано промислової продукції на 16,4 тис. грн (по області – 12,5 тис. грн). За результатами 2014 р. збереглася позитивна динаміка приросту обсягів реалізованої промислової продукції (2000 р. – 402,9 млн грн; 2009 р. – 1365,6 млн грн; 2010 р. – 1939,1 млн грн; 2011 р. – 2242,6 млн грн; 2012 р. – 2530,3 млн грн; 2013 р. – 2597,2 млн грн, 2014 р. – 3536,3 млн грн, що становить 27,2 % загальнообласних обсягів).

Вагомий внесок у розвиток промисловості роблять публічні акціонерні товариства «СКФ Україна», «Волиньголовпостач», ПрАТ Спільне українсько-словацьке підприємство «Теріхем-Луцьк», державне підприємство «Луцький ремонтний завод «Мотор», дочірнє підприємство «Автоскладальний завод №1» ПАТ «Автомобільна компанія «Богдан Моторс», ТзОВ «Луцька картонно-паперова фабрика», їм належить понад 70 % загальноміського обсягу реалізованої промислової продукції.

Структуру промислового виробництва міста представлено на рис. 1. Як видно з діаграми, найбільша частка в промисловій спеціалізації припадає на машинобудування (43 %), доволі велика частка також видавничої діяльності – 17 %, тепло-, газо-, водопостачання – 12 % і хімічної та нафтохімічної промисловості – 11 %.

Аналізуючи структурні зрушення в промисловості міста, потрібно відзначити збільшення частки добувної промисловості (у 2005 р. в статистичній звітності вона не фігурувала зовсім, у 2008 р. – 0,8 %, у 2014 р. – 4 %), видавничої діяльності (із 2005 р. до 2014 р. – із 0,6 до 16,4 %), хімічної й нафтохімічної (із 8,4 до 11 %), тепло-, газо-, водопостачання (із 4,4 до 12 %). Натомість зменшилася частка виробництва харчових продуктів і напоїв (із 13,8 % у 2005 р. до 6,4 % у 2014 р.), металургійного виробництва (із 2,3 до 1,8 %), машинобудування (із 62,6 до 42,2 %) [8].

Якщо аналізувати структурні зрушення не за галузями, а в розрізі виробництва окремих груп продукції, то зростання намітилося щодо виробництва деревини розпиленої (за аналогічний період із 1,8 до 12 тис. м³), етикеток і ярликів із паперу й картону (із 145 до 268 т), плівки та стрічок пластмасових неармованих (із 5909 до 7524 т), мішків і пакетів із полімерів етилену (із 259 до 1014 т), бруківки з бетону або штучного каменю (із 16,8 до 55,3 тис. м²), товарного бетону (із 56,4 до 142,3 тис. т), підшипників (6300 до 7060 т). Водночас зменшилося виробництво товарів шкільних і канцелярських (із 109 до 97 т), цегли будівельної (з 41 до 19 млн шт.), низьковольтних пристроїв керування (із 1433 до 930 шт.), приладів (із 788 до 341 тис. шт.), лічильників для рідин (із 662 до 413 тис. шт.), автомобілів (із 30620 до 185 шт.), меблів конторських (із 56,9 до 1,5 тис. шт.).

Загальний обсяг прямих іноземних інвестицій в економіку міста на 1 жовтня 2014 р. становив 128,1 млн дол. США (44 % загальнообласного обсягу), або 603,4 дол. США в розрахунку на одного жителя міста. Починаючи з жовтня 2010 р., їх обсяги з початку інвестування зростали. Так, на 01.01.2011 р. іноземні інвестиції склали 85 млн дол. США, на 01.01.2012 р. – 135,2 млн дол. США,

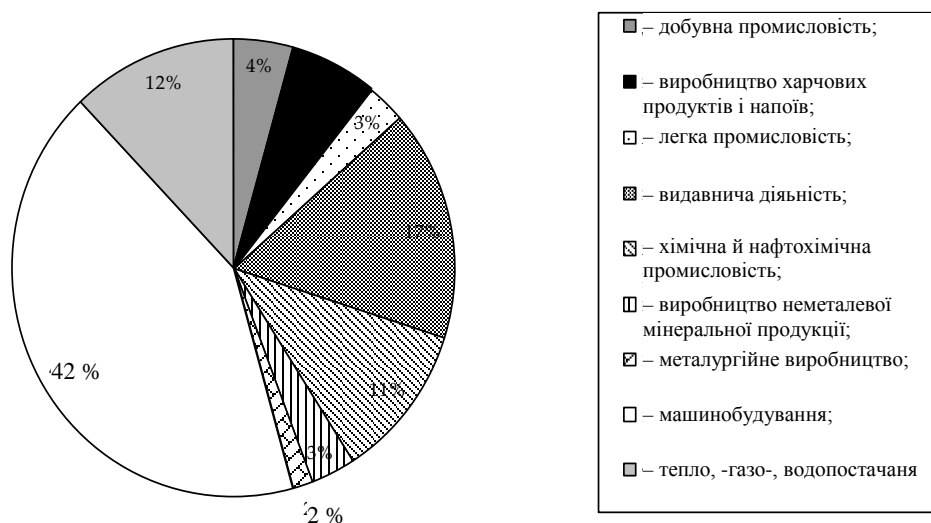

Рис. 1. Структура виробництва промислової продукції м. Луцька в 2015 р. [10]

на 01.01.2013 р. – 217,2 млн дол. США, на 01.01.2014 р. – 164 млн дол. США. Деяке зменшення відбулося за рахунок курсової різниці. Іноземні інвестиції здійснювали партнери з 28 країн світу. Основними інвесторами економіки міста є нерезиденти з Віргінських Островів, Кіпру, Німеччини, Великої Британії, Словаччини. На ці країни припадало близько 60 % іноземних інвестицій [6].

Від економічного розвитку міста залежить наповнення міської казни. Структуру бюджету міста продемонстровано на табл. 1 та рис. 2.

Таблиця 1

Структура міського бюджету м. Луцька, млн грн [9]

Дохідна частина		Витратна частина	
Податкові надходження	271,8	Державне управління	24
Збори за спеціальне використання природних ресурсів	38,7	Освіта	212,3
Місцеві податки та збори	2,5	Охорона здоров'я	100
Неподаткові надходження	7,9	Соціальний захист населення	191
Дотації	114,9	Культура, мистецтво, ЗМІ, спорт	22,6
Субвенції	198,9	ЖКГ	13

Як видно з табл. 1, у структурі дохідної частини міського бюджету близько 49 % припадає на субвенції та дотації, 44 % – на податкові надходження й лише 7 % – на інші джерела доходів. У витратній частині найбільша частка припадає на освіту, охорону здоров'я й соціальний захист – 90 %.

У 2014 р., порівняно з 2013 р., дохідна частина міського бюджету збільшилася на 25 %, а витратна – на 15 %, що дало змогу уникнути дефіциту бюджету. Доходи бюджету міста за 2014 р. – 1094986,3 тис. грн. Доходи бюджету на одну особу – 5043,7 грн. Видатки міста за 2014 р. – 1085304,1 тис. грн. Обсяг видатків на душу населення у 2014 р. – 4999,1 грн. Видаткову частину бюджету міста за 2014 р. виконано на 99,1 %.

Не краща ситуація й у будівельному комплексі. Як видно з рис. 3, економічна криза відчутно відобразилася й на ньому. У структурі введення в експлуатацію нового житла зростає частка житла, побудованого для індивідуальних замовників (наприклад, у 2005 р. вона досягала лише 22 %. а у 2011 р. – уже 54 %, у 2014 р. – 70 %). Натомість зменшується частка житла, спорудженого за кошти державного та місцевих бюджетів. Хоча, незважаючи на кризу в державі, обсяги будівництва у 2014–2015 рр. збільшуються. Це є позитивною тенденцією.

Дохідна частина

Витратна частина

Рис. 2. Дохідна й витратна частини бюджету м. Луцька [7; 8]

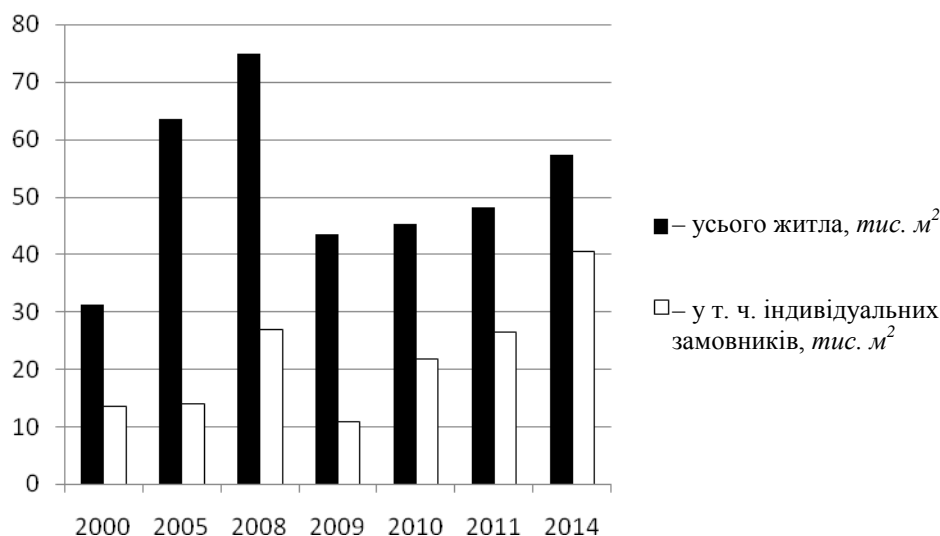

Рис. 3. Уведення в експлуатацію нового житла [9]

У транспорті тенденції розвитку більш оптимістичні, хоча теж відчула економічна криза. Автотранспортні підприємства Луцька за 2015 р. перевезли 1,4 млн т вантажів, що становило 73,4 % вантажних перевезень області. Усі категорії перевізників (крім залізниці) перевезли 50,6 млн пасажирів (проти 61,7 млн 2013 р.). Автотранспортом підприємств міста перевезено 21,5 млн осіб, що становить 81,3 % пасажирських перевезень області. Автотранспортом суб'єктів підприємництва – фізичних осіб, за розрахунковими даними, перевезено 14,7 млн осіб, що становить більше чверті всіх пасажирських перевезень. Міським електричним транспортом здійснено 64,8 млн пас. км і користувалося 14,4 млн громадян [1].

Суттєве погіршення умов зовнішньої торгівлі, загострення ситуації на сході України призвело до скорочення експорту товарів за минулий рік на 10,2 %, порівняно з попереднім періодом, він склав 239,5 млн дол. США, імпорту товарів знизився на 42,9 % і становив 349,8 млн дол. США. Негативне сальдо зовнішньої торгівлі товарами – 110,3 млн дол. США, тобто простежуємо скорочення проти відповідного періоду на 193,9 млн дол. США (304,2 млн дол. США). На формування негативного сальдо вплинули засоби наземного транспорту, крім залізничного, нафта й продукти її перегонки, чорні метали та вироби з них [8].

Зовнішньоторговельні операції здійснювались із партнерами 78 країн світу (експортували товари в 41 країну, імпорту отримували з 71 держави). Підприємствами міста сформовано 33 % загальнообласного обсягу експорту товарів та 46 % імпорту (у 2013 р. – відповідно, 43 і 59 %).

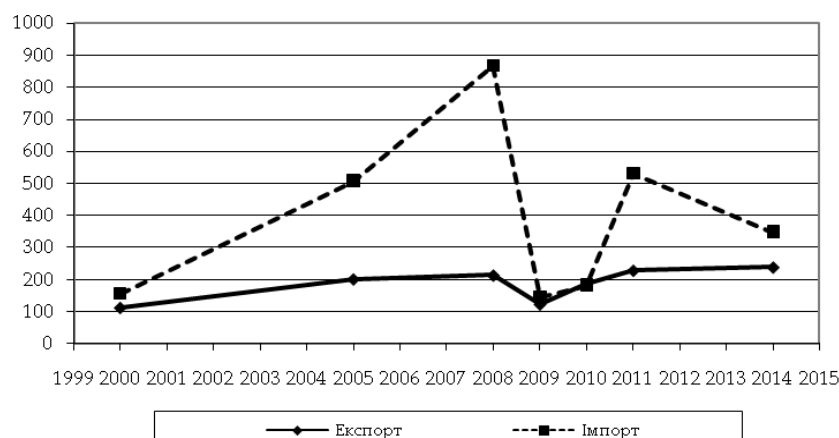

Рис. 4. Динаміка обсягів експорту та імпорту міста [9]

У країни Європейського Союзу експортовано товарів на 85 млн дол. США (60 % загального обсягу), що майже на 5 % більше, ніж у 2013 р. Вагомі експортні поставки товарів серед країн-членів ЄС здійснювалися до Німеччини, Польщі, Словаччини, Литви, Чехії та Румунії. Найбільші експортні поставки здійснено в Німеччину, що на 5 % більше, ніж у 2013 р. (за рахунок механічних пристроїв), у Польщу – в 1,5 раза більше (зернових культур, жирів та олій, механічних пристроїв), у Білорусь – на 47 % більше (молочних продуктів, паперу й картону, пластмас, полімерних матеріалів). Порівняно з 2013 р., скоротилися поставки в Російську Федерацію – у 2,8 раза та в Казахстан – на 14 %. Із країн Європейського Союзу імпортовано товарів на суму 175 млн дол. США (77 % загального обсягу), що у 2,1 раза менше, ніж у 2013 р. Найвагоміші імпортні поставки товарів серед країн-членів ЄС здійснювалися з Німеччини, Франції, Польщі, Словаччини та Нідерландів. Збільшився імпорт товарів із Литви в 4,4 раза (за рахунок нафти й продуктів її перегонки) та Болгарії – на 29,3 % (механічних пристроїв). Зменшилися поставки з Італії у 2,6 раза, із Бельгії, Чехії, Нідерландів – на 46–38 %, Туреччини та Китаю – відповідно, на 26 та 23,6 %.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, можна зробити висновки: під час аналізу будь-якого аспекту економічної сфери міста відчуваються наслідки економічної кризи, котра почалась у 2008 р. У 2014–2015 р. перманентна економічна криза поглибилася, що зумовлено катастрофічним падінням національної валюти, а отже, і доходів населення, а також гібридною війною. В економіці міста найбільш інтенсивно розвиваються транспорт і торгівля. Промисловість перебуває в стадії стагнації, будівельний комплекс демонструє певні ознаки оживлення (зумовлені, на жаль, не позитивними зрушеннями в економіці держави, а ситуативним попитом на житло); бюджет міста продовжує залишатися дотаційним (на субвенції й дотації в дохідній частині бюджету міста припадає близько половини), причому майже всі кошти витратної частини спрямовано виключно на соціальні статті видатків; розмір інвестицій (603,4 дол. США в розрахунку на одного жителя міста) є недостатнім для ефективного розвитку економіки міста й не підкріплюється зростанням внутрішнього споживання товарів і послуг.

Література та джерела

1. Програма економічного і соціального розвитку міста Луцька на 2014–2015 роки. Затверджена рішенням Луцької міської ради № 51/19 від 25.12.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lutskrada.gov.ua/prescription/pro-programu-ekonomichnogo-i-socialnogo-rozvytku-mista-lucka-na-2014-2015-roku>
2. Герасимчук З. В. Стратегічне управління сталим розвитком м. Луцька: проблеми та перспективи / З. В. Герасимчук, О. В. Серeda // Економічні науки. – Серія «Регіональна економіка»: зб. наук. праць. – Вип. 11 (43). – 2014. – С. 60–74.
3. Герасимчук З. В. Стратегічне управління сталим розвитком міст: теорія, методологія, практика / З. В. Герасимчук, О. В. Серeda. – Луцьк : Вежа-Друк, 2014. – 276 с.
4. Кривов'язюк І. В. Організаційно-економічні механізми розвитку містобудування. За матеріалами міста Луцька / І. В. Кривов'язюк, Т. В. Балик. – Луцьк : Надстир'я, 2005. – 146 с.
5. Кривицький А. Ф. Формування і розвиток територіально-виробничого комплексу міста (за матеріалами м. Луцька) / А. Ф. Кривицький, В. І. Павлов; під ред. Долішнього М. І. – Луцьк : Надстир'я, 1997. – 151 с.
6. Оксенюк К. І. Інвестиційний розвиток Волинської області / К. І. Оксенюк // Ефективна економіка : електронне наук. фах. вид. – № 6. – 2012.
7. Паспорт м. Луцька [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lutskrada.gov.ua/sites/default/files/pasport_mista_2015.pdf
8. Статистика // Головне управління статистики у Волинській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lutsk.ukrstat.gov.ua>
9. Стратегічний план економічного розвитку м. Луцьк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lutsk.ua>
10. Стратегія розвитку м. Луцька до 2020 року [Електронний ресурс]. – <http://www.lutskrada.gov.ua/strategichniy-plan-ekonomichnogo-rozvitku-m-lucka-do-2020-roku>

Фесюк Василек, Юрій, Барський. Современное экономическое состояние города Луцка. Задачей статьи является комплексная оценка современного экономического состояния г. Луцка, определение тенденций развития и перспектив экономической ситуации. В статье проанализированы динамика экономического развития города, индексы экономических показателей развития, структура городского бюджета. Установлены основные тенденции динамики инвестиций в экономику города. В экономике города наиболее интенсивно

развиваются транспорт и торговля, промышленность находится в стадии стагнации, строительный комплекс демонстрирует определенные признаки оживления. Бюджет города продолжает оставаться дотационным (на субвенции и дотации в доходной части бюджета города приходится почти половина), причем почти все средства расходной части расходуются исключительно на социальные статьи. Оценены изменения и структурные сдвиги в территориальной специализации города, товарной структуре экспорта и импорта.

Ключевые слова: экономическое состояние города, экономические показатели развития города, динамика инвестиций в экономику города, структурные сдвиги в территориальной специализации города.

Fesyuk Vasyl, Barsky Yriy. The Current Economic Situation in Lutsk. The objective of the article is a comprehensive assessment of the current economic condition of the city of Lutsk, the definition of trends and prospects of development of the economic situation. The article analyzes the dynamics of economic development of the city, indexes of economic indicators of development, the structure of the city budget. The main trends of investment in the economy of the city are determined. In the economy of the city the most rapidly developing transport and trade, industry is in a stage of stagnation, the construction sector is showing some signs of recovery. The city budget continues to be subsidized (grants and subsidies in budget revenues the city accounts for nearly half), with nearly all funds of the expenditure side are used exclusively for social expenditure. The changes and structural shifts in the territorial specialization of the city, the commodity structure of exports and imports are estimated.

Key words: economic situation of the city, economic indicators of city development, the dynamics of investment in the city's economy, structural changes in the territorial specialization of the city.

Стаття надійшла до редколегії
30.10.2016 р.

УДК 911.3:35.071.51(6)

Володимир Лажнік

Політико-географічний аналіз сучасної системи державних кордонів на Африканському континенті

Розглянуто просторові особливості й структуру сучасної системи державних кордонів в Африці. Установлено ступінь контактності території кожної країни, виявлено найбільш і найменш протяжні ділянки міждержавних кордонів. Проаналізовано протяжність сухопутних кордонів африканських країн та виділено шість груп держав за протяжністю цих кордонів. Розраховано загальну протяжність державних кордонів кожної країни з урахуванням довжини берегової лінії. Установлено ступінь звивистості державних кордонів країн і виявлено пряму кореляційну залежність між площею державної території й довжиною сухопутних і загальних кордонів країн Африки.

Ключові слова: Африка, державний кордон, країна, протяжність кордону, сухопутні кордони, берегова лінія, коефіцієнт звивистості.

Постановка наукової проблеми та її значення. На сучасному етапі розвитку політичної географії через посилення уваги до вивчення системи державних кордонів у світі відбулося формування й становлення такого наукового напрямку, як політична лімологія, яка вивчає політичні кордони, межі й границі. Важливого значення набуло опанування морфології та структури світової й континентальних систем державних кордонів у зв'язку зі змінами на політичній карті світу в кінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. в контексті теорії світових систем. Нові підходи до вивчення державних кордонів відмінні від традиційних тим, що кордони в сучасному взаємозалежному та інтегрованому світі відіграють значну роль у формуванні регіональної самосвідомості населення й вони значно змінили свої функції, а тому їх потрібно вивчати не лише на рівні окремої країни, а й на інших просторових рівнях (локальному, регіональному, континентальному та світовому). Державні кордони будь-якої держави є частиною світової чи континентальної системи кордонів. Тому одним із завдань політичної лімології є вивчення морфологічних особливостей, поряд з іншими, систем кордонів різних континентів, оскільки кордони сучасних держав відмінні за своїм генезисом, історією виникнення, протяжністю, ступенем звивистості та іншими ознаками. Важливого значення

набуває вивчення кордонів країн Азії й Африки, на які припадає близько 2/3 протяжності всіх державних кордонів у світі. У країнах цих континентів під час установа кордонів надії та сподівання народів були проігноровані й нині не збігаються з етнічними, економічними й соціальними рубежами. Так, в Африці близько 42 % усієї довжини сухопутних кордонів проведені за паралелями та меридіанами (астрономічні кордони) або по прямих лініях (геометричні кордони), тобто вони проводилися без будь-якої відповідності соціальним реаліям [1, с. 374]. Тому актуальним питанням постає виявлення морфологічних особливостей сучасних кордонів африканських країн, оскільки цій проблемі у вітчизняній політико-географічній науці не приділено достатньо уваги. Ця обставина зумовила й вибір теми дослідження.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Питанню політико-географічного аналізу системи державних кордонів у світі приділено певну увагу в працях таких учених, як Е. Андерсон, В. О. Колосов, Дж. Прескотт, М. Фуше та ін. Зокрема, В. О. Колосов розглядає державні кордони як частину світової їх системи, аналізує зміни функцій державних кордонів у сучасних умовах і розкриває сценарії еволюції світової системи кордонів, однак мало уваги приділяє аналізу континентальних систем кордонів [1]. Французький політико-географ Мішель Фуше проаналізував системи державних кордонів у світі загалом і, зокрема, в Африці, яка склалася наприкінці ХХ ст. [5], проте за останні 25 років відбулися зміни на політичній карті Африки, що зумовили й трансформаційні процеси в африканській континентальній системі кордонів, які потребують вивчення. Потрібно також зауважити, що в українській політико-географічній науці цим питанням не приділено належної уваги й відсутні наукові розвідки щодо виявлення різноманітних особливостей функціонування сучасної системи кордонів на цьому континенті. Тому постає потреба в детальному аналізі системи сучасних кордонів в Африці.

Мета статті – проаналізувати морфологічні особливості та структуру сучасної системи державних кордонів на Африканському континенті.

Основні завдання дослідження:

- установити кількість пар міждержавних кордонів між країнами-сусідами й ступінь контактності території кожної держави;
- виявити найбільш і найменш протяжні ділянки міждержавних кордонів;
- проаналізувати протяжність сухопутних кордонів країн континенту та провести групування держав за цією ознакою;
- установити ступінь звивистості державних кордонів країн Африки.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. На країни Африки, за підрахунками французького географа М. Фуше, у 1991 р. припадало 36 % протяжності міждержавних кордонів у світі (80 423 км) [5]. Сучасні африканські держави отримали в спадок колоніальні кордони внаслідок повного ігнорування сформованого на час колоніального переділу континенту етнічного, економічного й соціально-культурного простору континенту. Державні кордони сучасних країн Африки були нав'язані колоніальною владою під час розподілу сфер впливу на континенті між європейськими країнами-метрополіями в ХІХ–ХХ ст. Зокрема, М. Фуше зауважує, що близько 20 % нинішніх сухопутних кордонів проведено британською колоніальною адміністрацією й близько 17 % – французькою [5]. Після здобуття незалежності молоді африканські держави визнали мудрість прийнятого в 1964 р. рішення Організації Африканської Єдності про непорушність постколоніальних кордонів. Це певним чином сприяло зменшенню кількості міждержавних територіальних конфліктів і суперечок на континенті. Проте багато ділянок кордонів донині залишаються недемаркованими на місцевості, а окремі ділянки навіть чітко неделімітовані на картах. Така ситуація зумовлює територіальні претензії й конфлікти між країнами, дестабілізує політичну ситуацію в окремих регіонах Африки.

Нами для виявлення особливостей африканської континентальної системи кордонів розглянуто систему кордонів між усіма країнами континенту (54 суверенними, чотирма залежними країнами, двома ексклавами Іспанії – Сеута й Мелілья та Західною Сахарою, територія якої окупована Марокко) і європейськими й азіатськими країнами, із котрими межують на суходолі й морських просторах країни Африки. Отже, на континенті нині загалом нараховується 146 пар кордонів між сусідніми країнами. Проте частина з цих держав є острівними територіями, серед яких – Кабо-Верде, Коморські Острови, Сейшельські Острови, Сан-Томе і Принсіпі, Маврикій і Мадагаскар – це суверенні держави, а Реюньон, Майотта, Острови Святої Єлени, Вознесіння і Тристан-да-Кунья та Французькі Південні й Антарктичні території – залежні країни. Ці острівні держави не мають сухопутних

кордонів, а лише морські. Ураховано також наявність ліній розмежування суверенітету в Середземному морі з європейськими та азійськими країнами (Кіпр, Італія, Іспанія), у Червоному морі й Аденській затоці – з азійськими країнами (Саудівська Аравія, Йорданія, Ізраїль і Ємен) та в Атлантичному океані – із територіями, які входять до складу Іспанії й Португалії (Канарські острови, острів Мадейра). Також острівні країни Африки мають морські кордони з державами, розміщеними безпосередньо на континенті. Тому країни, які розміщені на континенті, утворюють загалом 107 пар міждержавних сухопутних кордонів [7]. Загальна протяжність сухопутних кордонів в Африці, розрахованих за даними довідника ЦРУ США по країнах світу «The World Factbook» [4], становить 88 811 км, що на 8388 км більше, ніж за даними М. Фуше (80 423 км) [5]. Це розходження зумовлене тим, що з 1991 р. до сьогодні в Африці збільшилася кількість суверенних держав до 54 і відбулось уточнення довжини міждержавних кордонів між окремими країнами. Тому нині кількість пар держав-сусідів із врахуванням морських кордонів збільшилася до 146.

Для африканських країн характерний середній ступінь контактності їхніх державних територій. Найбільшу кількість держав-сусідів з урахуванням морських кордонів і, відповідно, пар міждержавних кордонів мають країни з великою площею території, такі як Танзанія й Мозамбік (по 10), Демократична Республіка Конго (ДРК), Алжир, Єгипет і Лівія (по дев'ять), Замбія й Судан (по вісім) та Малі, Нігер і Нігерія (по сім сусідів) [7]. Найменшу кількість сусідів мають такі малі держави, як Гамбія, Гвінея-Бісау й Свазіленд (по дві країни-сусіди), Лесото (один сусід – ПАР) та дві острівні залежні території (Майотта й Реюньйон мають по два морські сусіди) (табл. 1). Британська заморська територія Острови Святої Єлени, Вознесіння і Тристан-да-Кунья, розміщена в центральній частині Атлантичного океану в оточенні вод відкритого моря, узагалі не має морських сусідів.

Багато ділянок кордонів між африканськими країнами є дуже протяжними. На континенті існує 35 ділянок сухопутних кордонів між сусідніми країнами з протяжністю понад 1000 км. Найпротяжнішими є кордони між Демократичною Республікою Конго (ДРК) й Анголою (2646 км), Республікою Конго й Габонем (2567 км), ДРК та Замбією (2332 км), Мавританією й Малі (2236 км), Суданом і Південним Суданом (2158 км), Нігерією та Камеруном (1975 км) й інші ділянки кордонів [4]. Найкоротшим міждержавним кордоном в Африці є кордон між Ботсваною та Замбією, який, за даними Довідника ЦРУ «The World Factbook», становить усього 150 м [4]. За іншими даними, наведеними в різних літературних джерелах, він становить близько 700 м, або 1,6 км, або навіть 2 км [3; 6]. Він установлений у кінці XIX ст. по річці Замбезі при впадінні в неї р. Чобе, коли Великобританія й Німеччина розділяли сфери впливу в Південній Африці. Тоді британському протекторату Бечуаналенд надано доступ до водних ресурсів р. Замбезі на невеликій протяжності. Проте до сьогодні він не має чіткої демаркації й проходить по середині р. Замбезі.

Також невелику протяжність мають сухопутні кордони Марокко з іспанськими напівексклавами містами Сеута та Мелілья, де кордони мають довжину, відповідно, 8,4 км і 10,5 км. Потрібно зауважити, що на Середземноморському узбережжі є ще один іспанський напівексклав на півострові Пеньон-де-Велес-де-ла-Гомера. Кордон між ним і Марокко має довжину 85 м, що є найкоротшою у світі ділянкою міждержавних сухопутних кордонів між окремими країнами [8]. Цей сухопутний кордон виник у 1934 р., коли ураган завалив піском вузьку протоку між островом Пеньон-де-Велес-де-ла-Гомера, що належав Іспанії, і територією Марокко. Отже, загальна протяжність сухопутних кордонів між Марокко й іспанськими ексклавами становить близько 20 км.

Таблиця 1

Морфометричні показники системи державних кордонів країн Африки

Країна	Кількість держав-сусідів	Довжина сухопутних кордонів, км*	Довжина берегової лінії, км*	Довжина берегової лінії, км**	Коефіцієнт звивистості всіх кордонів*	Коефіцієнт звивистості всіх кордонів**
1	2	3	4	5	6	7
Алжир	9	6734	998	1557	1,412	1,464
Ангола	4	5369	1600	2252	1,760	1,842
Бенін	5	2123	121	153	1,885	1,899
Ботсвана	4	4347,15	0	0	1,607	1,607

1	2	3	4	5	6	7
Буркіна-Фасо	6	3611	0	0	1,944	1,944
Бурунді	3	1140	0	0	1,927	1,927
Габон	4	3261	885	2019	2,259	2,568
Гамбія	2	749	80	503	2,199	2,760
Гана	5	2420	539	758	1,708	1,771
Гвінея	6	4046	320	1615	2,482	2,851
Гвінея-Бісау	2	762	350	3176	1,649	3,745
Джибуті	4	528	314	443	1,559	1,678
Екваторіальна Гвінея	4	528	296	603	1,387	1,645
Еритрея	5	1840	2234	3446	3,349	3,848
Ефіопія	6	5925	0	0	1,590	1,590
Єгипет	9	2612	2450	5898	1,426	1,912
Замбія	8	6043,15	0	0	1,964	1,964
Зімбабве	4	3229	0	0	1,456	1,456
Кабо-Верде	3	0	965	1121	4,284	4,630
Камерун	6	5018	402	1799	2,216	2,502
Кенія	5	3457	536	1586	1,478	1,672
Республіка Конго	5	5008	169	205	2,496	2,504
Демократична Республіка Конго	9	10481	37	177	1,936	1,949
Коморські Острови	6	0	340	469	2,028	2,412
Кот-д'Івуар	5	3458	515	797	1,973	2,043
Лесото	1	1106	0	0	1,790	1,790
Ліберія	3	1667	579	842	1,897	2,009
Лівія	9	4339	1770	2025	1,298	1,326
Маврикій	3	0	177	496	1,105	2,100
Мавританія	5	5002	754	1268	1,598	1,670
Мадагаскар	6	0	4828	9935	1,777	2,716
Малаві	3	2857	0	0	2,340	2,340
Малі	7	7908	0	0	2,002	2,002
Марокко	4	2362,5	1835	2009	1,771	1,808
Мозамбік	10	4783	2470	6942	2,287	2,992
Намібія	4	4220	1572	1754	1,799	1,827
Нігер	7	5834	0	0	1,461	1,461
Нігерія	7	4477	853	3122	1,563	1,896
ПАР	6	5244	2798	3751	2,053	2,175
Південний Судан	6	6018	0	0	2,114	2,114
Руанда	4	930	0	0	1,616	1,616
Сан-Томе і Принсіпі	3	0	209	269	1,898	2,170
Свазіленд	2	546	0	0	1,168	1,168
Сейшельські Острови	5	0	491	747	6,490	8,181
Сенегал	6	2684	531	1327	2,044	2,297
Сомалі	4	2385	3333	3898	1,91	2,119
Судан	8	6819	853	2245	1,585	1,729
Сьєрра-Леоне	2	1093	402	1677	1,574	2,245
Танзанія	10	4161	1424	3461	1,618	1,913
Того	3	1880	56	53	2,290	2,289
Туніс	3	1495	1148	1927	1,842	2,114
Уганда	5	2729	0	0	1,567	1,567
ЦАР	6	5920	0	0	2,115	2,115
Чад	6	6406	0	0	1,594	1,594
Західна Сахара	4	2049	1110	1110	1,727	1,727
Майотта	2	0	185	185	2,690	2,690

Закінчення таблиці 1

1	2	3	4	5	6	7
Реюньйон	2	0	207	219	1,164	1,198
Острови Святої Єлени, Вознесіння і Тристан-да-Кунья	-	0	200	200	2,841	2,841
Французькі Південні й Антарктичні території	6	0	2948	2948	9,393	9,393
Мелілья	1	10,5	9,5	9,5	1,608	2,371
Сеута	1	8,4	19,6	32,6	1,835	2,261

* Наведено й розраховано автором за даними Довідника ЦРУ США «The World Factbook».

** Наведено й розраховано автором за даними Інституту світових ресурсів.

Малопротяжними є кордони між Алжиром і Західною Сахарою (41 км), Сомалі й Джибуті (61 км), Нігерією та Чадом (85 км), Мозамбіком і Свазілендом (108 км), Еритреєю й Джибуті (125 км), Того й Буркіна-Фасо (131 км), а також між іншими державами [4].

Нами проведено групування африканських країн за загальною протяжністю сухопутних кордонів і виділено шість груп країн. До *першої* віднесено 15 держав, які мають велику протяжність сухопутних кордонів (понад 5 тис. км). Серед них особливо виділяється Демократична Республіка Конго (друга після Алжиру держава в Африці за площею території), яка має найбільшу довжину державних кордонів, що становить 10 481 км. До цієї групи країн належать Малі, Судан, Алжир, Чад, Замбія, Південний Судан, Ефіопія, ЦАР, Нігер, Ангола, ПАР, Камерун, Республіка Конго, Мавританія (табл. 1). Вони мають велику територію й протяжні кордони з різним ступенем звивистості. Установлено, що величина протяжності сухопутних кордонів країн Африки прямо пропорційна величині площі всієї державної території. Коефіцієнт парної кореляції дуже високий ($K_{nk} = 0,84$). Це свідчить про те, що ступінь звивистості державних кордонів африканських країн загалом є низьким через домінування геометричних й астрономічних кордонів.

Друга група країн – це 12 держав, які мають протяжність сухопутних кордонів від 3 до 5 тис. км (табл. 1). До цієї групи віднесено такі країни, як Мозамбік, Нігерія, Ботсвана, Лівія, Намібія, Танзанія, Гвінея, Буркіна-Фасо, Кот-д'Івуар, Кенія, Габон і Зімбабве. Це переважно середні за розмірами державної території країни Африки, у яких ступінь звивистості державних кордонів дещо вищий, ніж у країнах першої групи. Серед держав цієї групи особливо виділяється Лівія, яка має досить велику площу території (близько 1,8 млн км²), проте протяжність сухопутних кордонів порівняно невелика через переважання прямолінійних (геометричних) кордонів.

Третя група країн – це дев'ять держав із протяжністю сухопутних кордонів від 2 до 3 тис. км. У цю групу входять Малаві, Уганда, Сенегал, Єгипет, Гана, Сомалі, Марокко, Бенін і Західна Сахара (табл. 1). Серед них особливо виділяється Єгипет, який має площу території понад 1 млн км², однак через прямолінійність кордонів загальна протяжність сухопутних кордонів порівняно мала – 2612 км. Водночас Бенін виділяється значною протяжністю сухопутних кордонів (2123 км) при порівняно малій площі території (112,6 тис. км²) через витягнутість території в північно-південному напрямку й великим ступенем звивистості кордонів із державами-сусідами.

Четверту групу складають країни з невеликою протяжністю сухопутних кордонів від 1 до 2 тис. км. Це такі держави, як Того, Еритрея, Ліберія, Туніс, Бурунді, Лесото й Сьєрра-Леоне. Більшість із них є приморськими країнами, мають невеликі розміри державної території й тому довжина сухопутних кордонів у них є невеликою. Бурунді й Лесото є внутрішньоконтинентальними країнами з невеликою площею державної території.

П'ята група країн – це держави з дуже малою протяжністю сухопутних кордонів (менше 1 тис. км). Це невеликі за розмірами державної території країни з витягнутою формою території (Руанда, Гвінея-Бісау, Гамбія) або приморські (Джибуті, Екваторіальна Гвінея) чи з компактною територією (Свазіленд). До цієї групи також віднесено іспанські міста-ексклави Сеута й Мелілья на африканському узбережжі Марокко, які є окремими політико-територіальними об'єктами на політичній карті Африки. Довжина сухопутних кордонів Мелільї становить 10,5 км, а Сеути – 8,4 км.

Шоста група – це острівні країни, які не мають сухопутних кордонів, а лише морські державні кордони. До цієї групи належать шість суверенних острівних держав – Кабо-Верде, Коморські Острови, Мадагаскар, Маврикій, Сан-Томе і Принсіпі, Сейшельські Острови та чотири залежні території –

острови Майотта, Реюньон, Французькі Південні й Антарктичні території, які є заморськими володіннями Франції, та Острови Святої Єлени, Вознесіння й Тристан-да-Кунья, котрими володіє Великобританія.

Звичайно, для більш коректного морфологічного аналізу системи міждержавних кордонів на Африканському континенті доцільно брати до розрахунків також і протяжність морських кордонів. Однак через відсутність точних даних із протяжності морських кордонів по всіх африканських державах не можливо точно визначити загальну протяжність державних кордонів та провести відповідне групування країн за окремими показниками, що характеризують кордони держав. Відповідно, до так званого «парадоксу берегової лінії», у берегової лінії не може бути чітко визначеної довжини, оскільки вона поводить себе як фрактал. Вимірювання точної довжини берегової лінії залежить від масштабу карти. Чим більший масштаб, тим точніше можна виміряти довжину берегових ліній.

У різних виданнях наводяться переважно дані довжини берегової лінії країн світу, розміщені в довіднику ЦРУ «The World Factbook» [4], які не відповідають довжині державних морських кордонів. Довжина берегових ліній, зазвичай, менша, ніж довжина морського кордону, який згідно з положеннями міжнародного морського права встановлюється від базових прямих ліній або від ліній найбільшого відпливу. Водночас Інститут світових ресурсів (англ. *World Resources Institute*) на основі векторної карти берегових ліній (англ. *World Vector Shoreline*), складеної Військовим картографічним управлінням Національного агентства геопросторової розвідки США у 1989 р., у 2000 р. навів дані щодо довжини берегових ліній 182 суверенних держав і 13 залежних територій [2]. Дані, наведені цим інститутом, більш достовірні, проте вони також не відповідають дійсним довжинам морських кордонів держав світу (вони є дещо завищеними), оскільки морські кордони країн установлені на різній віддалі від узбережжя від певних вихідних ліній (базові лінії при сильній порізаності берегової лінії чи інші точки відліку) у вигляді прямих ліній або проведені по паралелях і меридіанах. Тому на сьогодні в довідниках не наведено точної величини протяжності морських кордонів держав і загальної довжини всіх їхніх кордонів. На нашу думку, для коректних розрахунків доцільно брати середнє значення довжини берегової лінії, яке розраховане як середня довжина з двох величин (за даними довідника ЦРУ й Інституту світових ресурсів). Звичайно отримане значення не відповідатиме точній довжині морських кордонів, проте буде більш-менш наближеним до дійсної довжини морських кордонів, оскільки Інститут світових ресурсів у більшості випадків подає довжину берегових ліній багатьох країн у 1,3–2 рази довшою [2], ніж довідник ЦРУ [4].

Нами розраховано загальну довжину всіх (сухопутних і морських із врахуванням усередненої довжини берегової лінії) кордонів для кожної країни Африки. За даними Інституту світових ресурсів, загальна довжина берегової лінії африканських країн становить 81 029 км, що разом із сухопутними кордонами загалом становить 169 840 км. Звичайно, це не відповідає точній довжині всіх кордонів країн через невідповідність довжини берегової лінії довжині морських кордонів. Для загальної оцінки системи державних кордонів ми брали усереднені величини довжин берегової лінії, визначені за двома довідниками, що для більшості держав є більш наближеною величиною до довжини морських кордонів. З урахуванням усередненої довжини берегових ліній країн загальна довжина кордонів усіх країн Африки орієнтовно становить 151 283 км. Звичайно, ця цифра не відповідає точній довжині всіх кордонів через відсутність точних даних щодо довжини морських кордонів держав.

Найбільшу загальну протяжність державних кордонів (понад 5 тис. км) мають 24 країни (табл. 1), серед яких лідером є Демократична Республіка Конго (ДРК), де загальна довжина кордонів становить 10 518 км при невеликій протяжності берегової лінії. Відбулися помітні зміни в складі першої групи держав, які мали найбільшу протяжність сухопутних кордонів. Так, у першу десятку країн увійшли, окрім ДРК, ПАР (8518 км), Алжир, Судан, Мозамбік, Ангола, Мадагаскар, Єгипет, Танзанія, Нігерія, Лівія. Відбулися також зміни й у кількісному складі інших груп, оскільки 15 країн Африки, займаючи внутрішньоконтинентальне географічне положення, не мають безпосереднього виходу до морського узбережжя. Деякі держави мають невелику протяжність берегової лінії, зокрема ДРК – 37 км, Того – 56 км, Гамбія – 80 км [4]. Останню (п'яту) групу формують острівні країни й держави з малопротяжними сухопутними кордонами й береговими лініями (менше 1 тис. км). Це Кабо-Верде, Руанда, Джибуті, Гамбія, Екваторіальна Гвінея, Свазіленд, Сейшельські Острови, Коморські Острови, Сан-Томе і Принсіпі, Реюньон, Острови Святої Єлени, Вознесіння і Тристан-да-Кунья, Майотта, Сеута та Мелілья.

Аналіз засвідчує, що між загальною площею державної території й загальною довжиною всіх кордонів існує пряма пропорційна залежність. Коефіцієнт парної кореляції між цими показниками

для країн Африки становить 0,85, тоді як коефіцієнт кореляції між площею території та довжиною берегової лінії африканських країн – 0,17. Це свідчить про невеликий ступінь звивистості морських кордонів і слабку порізаність берегової лінії Африканського континенту та наявність значної кількості внутрішньоконтинентальних країн (24 % загальної кількості держав).

Важливий морфологічний показник для визначення неоднорідності системи кордонів – це ступінь їхньої звивистості, яка визначається величиною коефіцієнта звивистості кордонів. Коефіцієнт звивистості виражає ступінь порізаності кордонів окремих країн відносно площі їхньої території й розраховується за такою формулою:

$$K_{zv} = P / 3,457 \cdot S^{1/2},$$

де K_{zv} – коефіцієнт звивистості кордонів окремої держави; P – периметр сухопутних кордонів країни, км; S – площа території країни, км².

Нами проведено групування країн Африки за величиною цього коефіцієнта й виділено чотири групи держав. Залежно від величини значень K_{zv} , виділено країни з незвивистими кордонами (K_{zv} менше 1,5), зі слабкозвивистими кордонами (K_{zv} від 1,51 до 2,0), із середньозвивистими (K_{zv} від 2,01 до 4,0) й дуже звивистими (K_{zv} більше 4,0) державними кордонами.

До *першої групи* держав із незвивистими кордонами входять шість країн Африки (табл. 1), більшість із яких мають компакту форму державної території та переважно прямолінійні кордони. Це такі держави, як Свaziленд (коефіцієнт звивистості становить 1,16), Реюньйон, Лівія, Алжир, Зiмбабве і Нігер.

До *другої групи* країн віднесено 25 держав зі слабкозвивистими державними кордонами (K_{zv} від 1,51 до 2,0). Це досить численна група країн Африки (41 % від усіх держав), які мають невелику площу та компакту форму державної території з домінуванням геометричних й астрономічних кордонів. До цієї групи входять такі країни, як Уганда, Ефіопія, Чад, Ботсвана, Кенія та ін. Також у цю групу входить і Демократична Республіка Конго ($K_{zv} = 1,95$) – держава з найбільшою протяжністю кордонів. Кордони цієї країни є слабкозвивистими, оскільки на багатьох ділянках вони є прямими лініями, що встановлювалися під час розподілу сфер впливу європейських колоніальних держав наприкінці XIX ст. в Центральній Африці й проходили переважно слабоосвоєними територіями.

До *третьої групи* держав віднесено 27 країн із коефіцієнтом звивистості всіх державних кордонів від 2,01 до 4,0. Це найбільш численна група країн (44 % від усіх держав), які мають кордони із середнім ступенем звивистості. Серед них виділяються ПАР, Мозамбік, Еритрея, Мадагаскар й острівні країни, які мають протяжні морські кордони через велику звивистість берегової лінії.

Четверту групу складають такі острівні держави, як Кабо-Верде ($K_{zv} = 4,63$), Сейшельські Острови ($K_{zv} = 8,18$) та Французькі Південні й Антарктичні території ($K_{zv} = 9,39$), які мають звивисті морські кордони через сильну порізаність берегової лінії та розосередженість островів на морських акваторіях.

Отже, більшість країн Африки належать до держав світу з невисоким ступенем звивистості державних кордонів через домінування геометричних й астрономічних кордонів.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Проведений політико-географічний аналіз системи державних кордонів країн Африки свідчить, що на континенті через значну просторову диференціацію геополітичного простору континентальна система кордонів характеризується наявністю найбільшої кількості пар міждержавних кордонів і найбільшою у світі їх сумарною протяжністю. Більшість африканських країн мають невисокий ступінь звивистості державних кордонів через домінування геометричних й астрономічних кордонів та високий ступінь компактності форми державної території. Перспективи подальших досліджень пов'язані з детальнішим аналізом особливостей функціонування континентальної системи міждержавних кордонів і кордонів між окремими країнами Африки через наявність певних територіальних претензій одна до одної.

Джерела та література

1. Колосов В. А. Геополитика и политическая география : учеб. для вузов / В. А. Колосов, Н. С. Мироненко. – Москва : Аспект Пресс, 2000. – 479 с.
2. Список стран по длине береговой линии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://ru.wikipedia.org/wiki>.
3. Brownlie Ian. Botswana-Zambia (Quadripoint issue). African Boundaries: A Legal and Diplomatic Encyclopaedia / Ian Brownlie, Ian R. Burns. – London : C. Hurst & Co, 1979. – P. 1098–1108.

4. CIA. World Factbook: Coastline [Elektronik resourse]. – Mode of access : <http://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fieds/2060.html>.
5. Foucher M. Fronts et frontières. Un tour du monde géopolitique / M. Foucher. – Paris : Fayard, 1991. – 608 p.
6. Kazungula [Elektronik resourse]. – Mode of access : <https://en.wikipedia.org/wiki/Kazungula>.
7. List of countries and territories by land and maritime borders [Elektronik resourse]. – Mode of access : https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_and_territories_by_land_and_maritime_borders.
8. Peñón de Vélez de la Gomera [Elektronik resourse]. – Mode of access : https://es.wikipedia.org/wiki/Pe%C3%B1%C3%B3n_de_V%C3%A9lez_de_la_Gomera.

Лажник Владимир. Политико-географический анализ современной системы государственных границ на Африканском континенте. Рассмотрены пространственные особенности и структура современной системы государственных границ в Африке. Установлена степень контактности территории каждой страны, выявлены наиболее и наименее протяженные участки межгосударственных границ. Проанализирована протяженность сухопутных границ африканских стран и выделено шесть групп стран за протяженностью этих границ. Рассчитана общая протяженность государственных границ каждой страны с учетом длины береговой линии. Установлена степень извилистости государственных границ стран и выявлена прямая корреляционная зависимость между площадью государственной территории и длиной сухопутных и всех границ стран Африки.

Ключевые слова: Африка, государственная граница, страна, протяженность границы, сухопутные границы, береговая линия, коэффициент извилистости.

Lazhnik Volodymyr. Political and Geographical Analysis of the Modern System of State Borders on the African Continent. The spatial features and structure of a modern system of state borders in Africa were examined. The degree of rapport of each country territory was established, the most and the least lengthening sections of international borders were found. The length of the land borders of African countries was analyzed and six groups of countries by a length of the boundaries were identified. The total length of the state borders of each country was calculated, taking into account the length of the coastline. The degree of tortuosity of state borders was set and a direct correlation dependence between the area of national territory and length of the land borders and general borders of African countries was found.

Key words: Africa, state border, country, length of the borders, land borders, coastline, coefficient of tortuosity.

Стаття надійшла до редколегії
28.11.2016 р.

УДК 911.3:338.45(477.82)

**Сергій Пугач,
Ярослава Сосницька,
Лариса Маковецька**

Сучасний стан та трансформації галузевої структури промисловості Волинської області

Промисловість – важлива складова частина економіки. У статті проаналізовано зміни в галузевій структурі промисловості Волинської області. Основним завданням дослідження є порівняння сучасного стану промисловості Волинської області із ситуацією на початку 90-х рр. ХХ ст. Сьогодні промисловість не є провідною галуззю економіки Волинської області. Область з індустріально-аграрної стала аграрно-індустріальною. На підприємствах області виробляються прилади контролю, підшипники, лічильники води, вироби з пластмас, тканини, будівельна цегла, меблі, кондитерські, макаронні, ковбасні вироби, консерви тощо. Галузеву структуру промисловості Волинської області формують насамперед харчова (30,4 % промислового виробництва області), машинобудування (18,5 %), виготовлення виробів із деревини, виробництво паперу й поліграфічна діяльність (16,2 %). Аналіз трансформації галузевої структури промисловості Волинської області протягом 1990–2015 рр. показує зменшення частки легкої промисловості, машинобудування та зростання частки лісової й деревообробної. Указану тенденцію можна характеризувати як несприятливу. У промисловості Волинської області накопичилася низка проблем, для розв'язання яких потрібна комплексна програма розвитку.

Ключові слова: промисловість, галузь промисловості, галузева структура промисловості, Волинська область.

© Пугач С., Сосницька Я., Маковецька Л., 2016

Постановка наукової проблеми та її значення. Промисловість – надзвичайно важлива складова частина економіки. Вона є провідною галуззю матеріального виробництва, від рівня, темпів і характеру розвитку якої залежать науково-технічних прогрес та продуктивність праці в економіці, рівень задоволення безпосередніх потреб населення. Сьогодні в промисловості Волинської області, як і України в цілому, відбуваються глибокі трансформаційні процеси, переважно негативного спрямування, які можна бачити навіть неозброєним оком. Простежуємо масове банкрутство й закриття промислових підприємств, витіснення вітчизняної продукції закордонною (часто низької якості). Сформований у другій половині ХХ ст. промисловий комплекс області перебуває в глибокій кризі. Таке становище не може не викликати занепокоєння, адже переважання первинного сектору (сільське господарство, видобування корисних копалин, лісозаготівля), як правило, є ознакою низького економічного розвитку регіону. Ситуація погіршується тим, що в сучасній суспільно-географічній літературі практично відсутні ґрунтовні дослідження промисловості. Усі проблеми промисловості Волинської області тісно пов'язані між собою. Для їх розв'язання потрібна комплексна програма розвитку промисловості Волинської області, яка на сьогодні відсутня. Саме тому тему дослідження ми вважаємо актуальною й такою, що потребує подальших досліджень.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Питання промисловості Волинської області розкривається у великій кількості різноманітних публікацій переважно статистично-економічного спрямування. Серед географічних студій насамперед потрібно згадати дослідження машинобудування й промислового комплексу Волинської області в цілому В. Лажніка, харчової промисловості – В. Корчун, промисловості будівельних матеріалів – І. Мандрик, лісової та деревообробної – Н. Коцан, промислового виробництва місцевих економічних центрів – А. Слащук. Сучасний стан та історія розвитку промисловості Волині відображено в «Атласі Волинської області» (1991) [1] та «Атласі історії культури Волинської області» (2008 р.) [2]. На превеликий жаль, останньою ґрунтовною працею з глибоким аналізом промисловості Волинської області є «Сврорегіон Буг: Волинська область» (1997 р.) [3]. Упродовж останніх 20 років трапляються лише поодинокі поверхові публікації з окремих питань розвитку промислового комплексу Волині.

Мета дослідження – аналіз змін у галузевій структурі промисловості Волинської області часів Незалежності України, а основні **завдання дослідження** – порівняння сучасного стану промисловості Волинської області із ситуацією на початку 90-х рр. ХХ ст.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Соціально-економічна криза українського суспільства, негативні тенденції в господарському комплексі останніх 25 років призвели до того, що сьогодні промисловість не є провідною галуззю економіки Волинської області. Область з індустріально-аграрної стала аграрно-індустріальною, оскільки частка промисловості (разом із виробництвом та розподіленням електроенергії, газу, тепла та води) у валовій доданій вартості Волинської області у 2011 р. становила лише 14,6 %. Здійснимо порівняння: на сільське та лісове господарство припадає 16,8 %, торгівлю – 18,6 % [8]. Промисловість не є галуззю спеціалізації Волинської області в межах України. На Волині у 2014 р. вироблено лише 1,1 % загальноукраїнської промислової продукції (питома вага області за територією – 3,3 %, населенням – 2,3 %, валовою продукцією сільського господарства – 2,7 %) [8]. Незважаючи на несприятливу ситуацію, промисловість продовжує залишатись однією з важливих сфер економіки області. За середньообліковою чисельністю штатних працівників – 39,3 тис. осіб (станом на 01.01.2015 р.) промисловість перебуває на другому місці в структурі зайнятості населення області (рис. 1).

Промисловість представлено понад 300 підприємствами основного кола статистичної звітності. Із них понад 200 – великі та середні підприємства. У структурі промислового виробництва переважають харчова промисловість, машинобудування, виробництво й розподіл електроенергії, газу й тепла. На підприємствах області виготовляють прилади контролю, підшипники, водолічильники, вироби з пластмас, тканини, цеглу будівельну, меблі, кондитерські, макаронні, ковбасні вироби, консерви тощо. Індекс промислової продукції у 2015 р. відносно 2014 р. склав 98,6 % (в Україні – 86,6 %). Серед регіонів України за цим показником Волинь посіла четверте місце. Зниження виробництва в області значною мірою зумовлено скороченням обсягів у переробній промисловості, де індекс промислової продукції склав 98,5 %. Зменшення випуску продукції відбулось у металургійному виробництві, виробництві готових металевих виробів, крім машин та устаткування, виробництві меблів, ремонті й монтажі машин та устаткування, виробництві харчових продуктів, напоїв,

хімічних речовин і хімічної продукції, виготовленні виробів із деревини, виробництві паперу та поліграфічній діяльності на 0,7–15,3 %. Поряд із цим досягнуто приросту в текстильному виробництві, виробництві одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів, виробництві коксу й продуктів нафтоперероблення, у машинобудуванні, виготовленні гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції на 2,2–14,7 %. У постачанні електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря випуск промислової продукції зменшився на 3,6 %. На 13,8 % зросли обсяги в добувній промисловості й розробленні кар'єрів [4; 5].

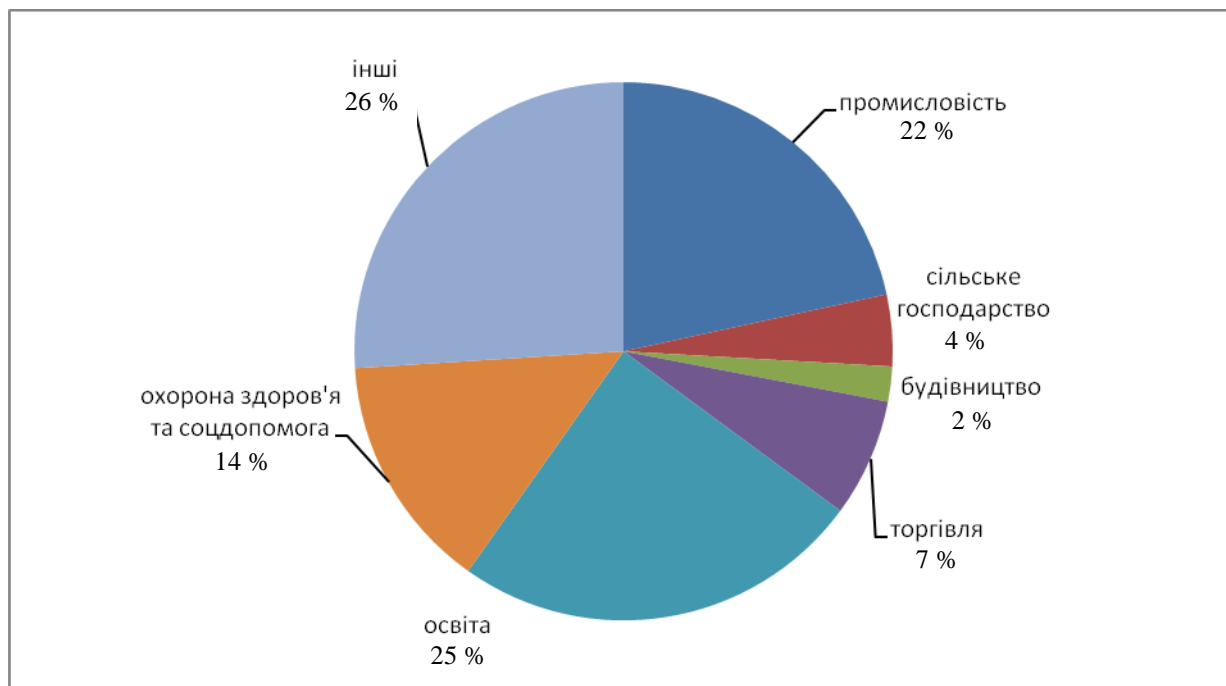

Рис. 1. Зайнятість населення Волинської області (станом на 01.01.2015 р.)

У 2015 р. підприємствами області реалізовано промислової продукції (товарів, послуг) на суму 18,4 млрд грн, що в розрахунку на одного жителя області становить 17,7 тис. грн [5]. Провідними промисловими підприємствами області є ПАТ «СКФ Україна», ТзОВ «Кромберг енд Шуберт», ПрАТ «Волиньхолдинг», ПАТ «Володимир-Волинська птахофабрика», ТзОВ «Гербор-Холдинг», ТзОВ «Модерн-Експо», ТзОВ «Кронспан УА», ДП «Автоскладальний завод №1» ПАТ Автобильна компанія «Богдан Моторс», ПАТ «Електротермометрія».

Галузева структура промисловості – це склад та співвідношення між галузями й виробництвами промислового виробництва на певній території. Галузева структура промисловості Волинської області характеризується переважанням переробної промисловості – 84,8 % (секція С) (рис. 2). На секцію D (постачання електроенергії, газу, пари й кондиційованого повітря) припадає 13,6 %. Українська частка видобувної промисловості (0,8 %) пояснюється глибокою кризою кам'яновугільної промисловості Волинської області.

Серед галузей переробної промисловості особливо виділяється харчова (виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів), на яку припадає майже третина промислового виробництва області. На другому місці – машинобудування (18,5 %), на третьому – виготовлення виробів із деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність (16,2 %). Також значну частку має хімічна промисловість (розділи 20, 22, 23, секції С) – 7,3 %. Решта галузей (видів економічної діяльності) займає менше 2 % кожна. Для виявлення змін у структурі промислового виробництва спробуємо порівняти галузеву структуру промисловості Волинської області у 1990 р. [3, с. 191] та у 2015 р. [6, с. 7].

Для цього в структурі промисловості 1990 р. поліграфічну галузь уключимо в лісову та деревообробну, будматеріалів – у хімічну, а борошномельно-круп'яну та комбікормову – у харчову промисловість. У структурі промисловості 2015 р. розділи 20, 22, 23, секції С об'єднаємо в «хімічну промисловість», секції D (постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря) й E (водопостачання, каналізація, поводження з відходами) не враховуватимемо (рис. 3).

Аналіз трансформації галузевої структури промисловості Волинської області в 1990 та 2015 рр. засвідчує різке зменшення частки легкої промисловості (із 22,7 до 1,7 %), машинобудування (на 5 %) та значне зростання частки лісової й деревообробної (на 12,7 %) промисловості. Указану тенденцію можна характеризувати як несприятливу. Як про це не боляче говорити, але промисловість Волинської області повертається до стану 20–30-х рр. XX ст. Найбільш розвиненими галузями стають харчова й деревообробна.

У промисловому комплексі Волинської області простежуємо низку проблем, які заважають його ефективному функціонуванню та розвитку. Це, насамперед, глибокі кризові явища й процеси, які розпочалися ще на початку 90-х рр. XX ст. Відбулося різке падіння обсягів випуску промислової продукції. Як уже зазначено вище, Волинська область з індустріально-аграрної стала аграрно-індустріальною.

Рис. 2. Галузева структура промисловості Волинської області (2015 р.)

Трансформація галузевої структури промисловості області відбувається в несприятливому напрямі: знижується частка наукоємних галузей (машинобудування), натомість збільшується частка

харчової, лісової й деревообробної промисловості. В інвестиційному плані промисловість Волинської області є малопривабливою. Як наслідок, низька частка наукоємних інноваційних галузей, що визначають науково-технічний прогрес. Багато промислових підприємств працюють не на повну потужність, мають великі борги або взагалі збанкрутіли.

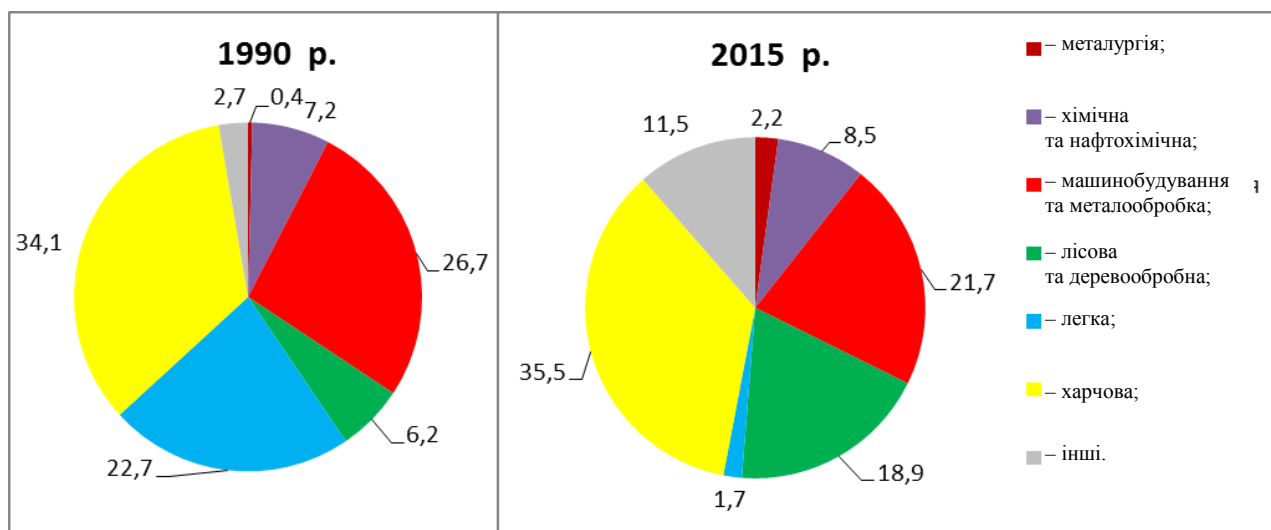

Рис. 3. Галузева структура промисловості Волинської області в 1990 та 2015 рр.

Україні повільно в області впроваджуються екологічно безпечні технології, спрямовані на мінімізацію негативного впливу на довкілля. Промислові підприємства продовжують скидати неочищені стічні води в річки, актуальною лишається проблема забруднення атмосфери. Усі проблеми промисловості Волинської області тісно пов'язані між собою. Для їх подолання потрібна комплексна програма розвитку промисловості Волинської області, яка на сьогодні відсутня.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Незважаючи на кризові явища, промисловість продовжує залишатись однією з головних сфер економіки Волинської області. У промисловому комплексі області відбуваються постійні трансформаційні процеси, переважно негативного спрямування: знижується частка наукоємних галузей (машинобудування), натомість збільшується частка харчової, лісової й деревообробної промисловості. За останні десятиріччя ґрунтовних досліджень промисловості Волинської області практично не проводили, що не може не відобразитися на ефективності управління регіоном. На нашу думку, основні зусилля варто спрямувати на комплексні географічні дослідження промисловості Волинської області та їх інтеграцію за допомогою створення детальних аналітичних, синтетичних та комплексних карт, що дасть змогу краще зрозуміти явища й процеси, які відбуваються в господарстві Волинської області, та ефективніше здійснювати процеси регулювання й керування.

Джерела та література

1. Атлас Волинської області. – Москва : ГУГК, 1991. – 42 с.
2. Атлас історії та культури Волинської області / відп. ред. Ф. В. Зузук. – Луцьк : РВВ «Вежа», 2008. – 112 с.
3. Єврорегіон Буг: Волинська область / за ред. Б. П. Клімчука, П. В. Луцишина, В. Й. Лажніка. – Луцьк : РВВ ВДУ, 1997. – 448 с.
4. Офіційний сайт Головного управління статистики у Волинській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lutsk.ukrstat.gov.ua/>
5. Соціально-економічне становище області за 2015 рік (статистика) // Офіційний сайт Волинської обласної ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://volynrada.gov.ua/news/sotsialno-ekonomichne-stanovishche-oblasti-za-2015-rik-statistika>.
6. Статистичний бюлетень «Промисловість Волині за 2015 рік» / відп. за вип. С. О. Щербакова. – Луцьк : ГУС у Волин. обл., 2016. – 25 с.
7. Статистичний збірник «Промисловість Волині» / за ред. Л. С. Баранюк. – Луцьк : ГУС у Волинській області, 2015. – 57 с.
8. Статистичний щорічник Волинь 2014 / ред. В. Ю. Науменко. – Луцьк : ГУС у Волинській області, 2015. – 490 с.

Пугач Сергей, Сосницкая Ярослава, Маковецкая Лариса. Современное состояние и трансформации отраслевой структуры промышленности Волынской области. Промышленность является важной составной частью экономики. В статье проанализированы изменения в отраслевой структуре промышленности Волынской области. Основной задачей исследования является сравнение современного состояния промышленности Волынской области с ситуацией в начале 90-х гг. XX ст. Сегодня промышленность не является ведущей отраслью экономики Волынской области. Область вместо индустриально-аграрной стала аграрно-индустриальной. На предприятиях области производятся приборы контроля, подшипники, счетчики воды, изделия из пластмасс, ткани, строительный кирпич, мебель, кондитерские, макаронные, колбасные изделия, консервы и т. п. Отраслевую структуру промышленности Волынской области формируют, прежде всего, пищевая (30,4 % промышленного производства области), машиностроение (18,5 %), изготовление изделий из древесины, производство бумаги и полиграфическая деятельность (16,2 %). Анализ трансформации отраслевой структуры промышленности Волынской области в течение 1990–2015 гг. показывает уменьшение доли легкой промышленности, машиностроения и рост лесной и деревообрабатывающей. Указанную тенденцию можно характеризовать, как неблагоприятную. В промышленности Волынской области наблюдаем ряд проблем, для решения которых необходима комплексная программа развития.

Ключевые слова: промышленность, отрасль промышленности, отраслевая структура промышленности, Волынская область.

Puhach Sergij, Sosnytska Iaroslava, Makovetska Larisa. The Modern State and Transformations of Branch Structure of Industry of the Volyn Region. Industry is an important part of the Economy. The changes in the branch structure of industry of Volyn region are analyzed in the article. The main task of research is comparing of the modern state of industry of the Volyn region to the situation in the beginning 90th XX century. Today industry is not leading sector of the economy of Volyn region. The region instead of industrially-agrarian became agro-industrial. On the enterprises of region the control devices, bearing, water meters, plastics, textiles, building brick, furniture, confectionery, macaroni, sausages are produced. The branch structure of industry of the Volyn region is formed food industry (30,4 % of regional industrial production), mechanical engineering (18,5 %), manufacture of wood products, paper and printing (16,2 %). The analysis of transformation of branch structure of industry of the Volyn region during 1990–2015 shows diminishing of share of light industry, mechanical engineers and height of share woodworking industry. It is a negative tendency. There are many problems in industry of the Volyn region for the decision of which the complex program of development is needed.

Key words: industry, branch of industry, branch structure of industry, Volyn region.

Стаття надійшла до редколегії
12.12.2016 р.

УДК 911.3:33(477.82)

**Алла Потапова,
Надія Краснопольська**

Сучасна територіальна й функціональна організація системи закладів охорони здоров'я міста Дубно та Дубенського району

Досліджено основні підходи до організації та стратегічного управління сучасною мережею медичних закладів. Детально розглянуто та проаналізовано їх функціональну й часову організацію, розподіл медичних працівників за кваліфікацією, структуру захворюваності населення, акцентовано увагу на їх причинах і наслідках. Обґрунтовано необхідність удосконалення надання населенню медичних послуг за допомогою різноманітних програм державної підтримки галузі, створення міцної правової основи господарської діяльності на цьому ринку. Визначено особливий характер та виняткове значення надання вчасної медичної допомоги для життя й здоров'я людини.

Ключові слова: охорона здоров'я, медичні послуги, медична допомога, рівень захворюваності.

Постановка наукової проблеми та її значення. Становлення ринкової економіки в нашій країні супроводжується низкою негативних явищ, що відбуваються на сучасному етапі в структурі

господарського комплексу, людського потенціалу регіону, зокрема погіршення динаміки демографічних процесів, зменшення тривалості життя громадян, зниження рівня і якості життя населення у всіх регіонах. Усе це зумовлює необхідність вивчення питань територіальної та функціональної організації суспільства загалом й окремих його сфер зокрема. Це стосується й закладів охорони здоров'я, від розвитку та розміщення яких залежить фізичне та духовне благополуччя людей, насамперед їхнього здоров'я. Дослідження в цій сфері набувають особливої актуальності в період реформування системи охорони здоров'я в Україні. Вивчення цих питань посилюється недостатністю теоретичних і методичних підходів до оцінки розвитку й розміщення закладів охорони здоров'я. Нерозкритими залишаються основні закономірності територіальної організації та управлінсько-організаційної структури таких закладів.

Аналіз досліджень цієї проблеми. На сучасному етапі трапляється мало наукових праць, які б ґрунтовно досліджували особливості людського потенціалу, зокрема фізичне, психічне здоров'я, моральність, духовність, соціальне благополуччя тощо. Серед вітчизняних науковців найбільше уваги цьому питанню приділили у своїх комплексних працях В. О. Шевченко [7], В. М. Гуцуляк [1], Ю. С. Кушнірук [2], В. М. Лехан [3], Н. І. Мезенцева [4], Л. М. Немець [5], О. І. Пушкар [6], Л. Т. Шевчук [8], розробивши системну концепцію медико-екологічного аналізу й оцінювання території на підставі картографічного моделювання, а також використання ландшафтно-геохімічної інформації. Серед регіональних учених, котрі працювали в цій галузі, потрібно згадати А. П. Виноградова, Л. А. Волкову та Ю. С. Кушнірука.

Мета статті – вивчення сучасного стану територіальної організації медичних закладів району, розкриття специфіки їх функціонування, визначення основних проблем та окреслення способів їх подолання.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Дубенський район розміщений у південно-західній частині Рівненської області із центром у м. Дубно. Серед факторів, які безпосередньо вплинули на формування комплексу охорони здоров'я, у його нинішній конфігурації важливу роль відіграє економіко-географічне положення міста Дубно в межах Рівненської області та Північно-Західного економічного району. Вигідне транспортно-географічне положення міста й району має перспективу для розвитку медичного комплексу.

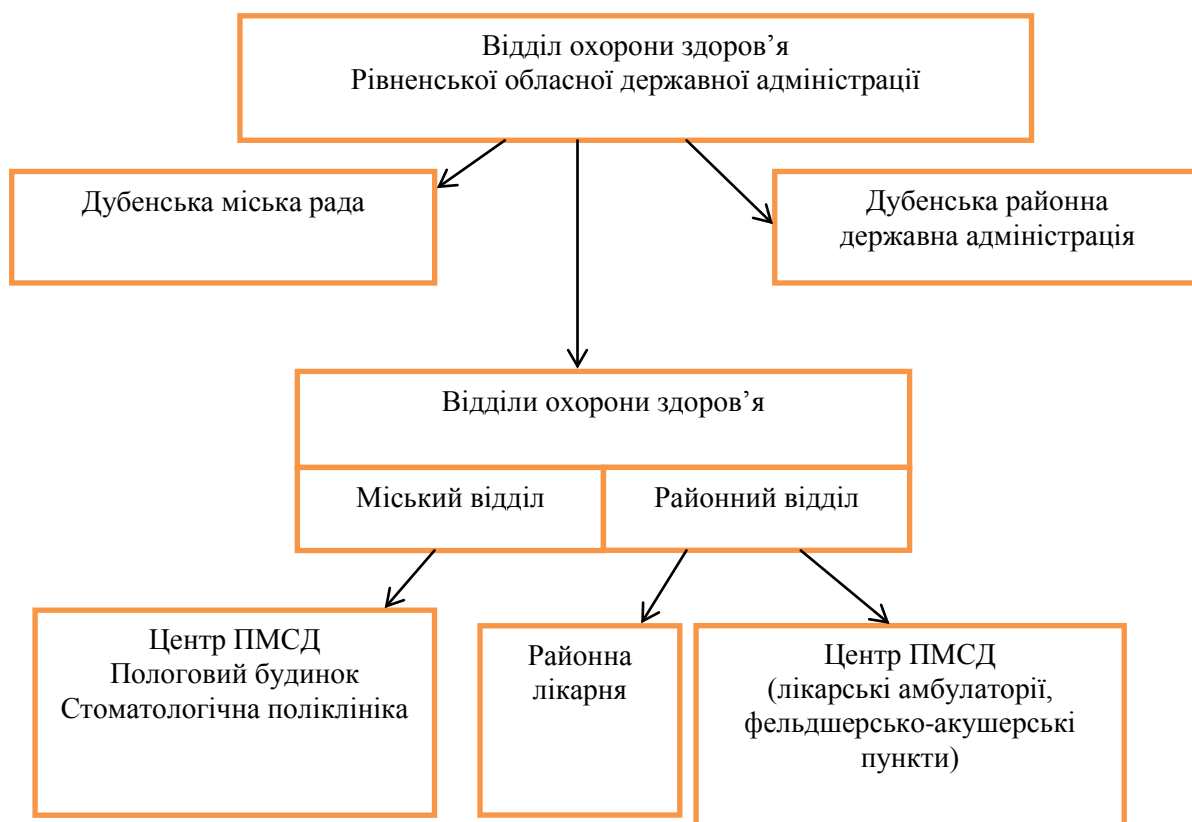
Дубенський район – аграрно-індустріальний, серед галузей спеціалізації переважають легка, харчова, деревообробна та хімічна промисловість. Наявність аграрних і промислових підприємств на території району прямо та опосередковано впливає на конфігурацію медичного комплексу території [9]. Прямий вплив проявляється в наявності на підприємствах окремих медичних кабінетів та відділень із кваліфікованим медичним персоналом. Перебуваючи у відомчому підпорядкуванні підприємств, ці фахівці теж є частиною медичного комплексу міста й району.

Сучасний стан галузі охорони здоров'я міста та району також зумовлений ретроспективою формування промислового комплексу. Тобто спеціалізація підприємств та їхня територіальна організація вплинули на формування мережі поселень досліджуваного регіону, статево-вікової структури населення тощо. Це відобразилося на конфігурації мережі лікувальних закладів, їх кадровій структурі й переліку медичних послуг.

Реформування закладів охорони здоров'я м. Дубно та Дубенського району призвело до змін у мережі лікувальних закладів, раціонального та ефективного використання фінансових ресурсів, кадрового потенціалу, медичного обладнання й виробів медичного призначення для надання якісних і доступних медичних послуг відповідно до потреб населення. У результаті реформування медичного комплексу сформувалась організаційна структура лікувальних закладів досліджуваного регіону (рис. 1).

Отже, комплекс лікувальних закладів досліджуваного регіону перебуває в підпорядкуванні двох установ – відділу охорони здоров'я Дубенської міської ради та Дубенського районного відділу охорони здоров'я. Основними завданнями відділів є забезпечення реалізації державної політики в галузі охорони здоров'я; управління на рівні міста в галузі охорони здоров'я; прогнозування розвитку мережі закладів охорони здоров'я для нормативного забезпечення населення медико-санітарною допомогою; здійснення заходів, спрямованих на запобігання інфекційним захворюванням, епідеміям і на їх ліквідацію; забезпечення виконання актів законодавства в галузі охорони здоров'я, державних стандартів, критеріїв та вимог, спрямованих на збереження навколишнього природного

середовища й санітарно-епідемічного благополуччя населення, додержання нормативів професійної діяльності в галузі, вимог державної фармакології, стандартів медичного обслуговування, медичних матеріалів і технологій [10].

Рис. 1. Організаційна структура медичних закладів м. Дубно та Дубенського району

Мережа закладів охорони здоров'я м. Дубно та Дубенського району включає 64 фельдшерсько-акушерські пункти та 10 лікарських амбулаторій, які утворюють центр первинної медико-санітарної допомоги. Також до мережі закладів входить центральна районна лікарня на 318 ліжок. Ці лікувальні установи підпорядковуються районному відділу охорони здоров'я (рис. 2).

Медичну допомогу населенню м. Дубно та Дубенського району надають працівники різного рівня кваліфікації. Відповідно, забезпечення населення регіону лікарями становить 26,7 лікаря на 10 тисяч осіб при середньому показнику 37,3 в Рівненській області. Забезпечення середніми медичними працівниками становить 78,8 працівників на 10 тисяч населення при середньому показнику по області 105,3. На основі цих даних можна зробити висновок про порівняно низьку забезпеченість медичного комплексу м. Дубно та Дубенського району кваліфікованими медичними працівниками. Попри це, показники відповідають нормативам Міністерства охорони здоров'я та варіюються в процесі реформування медичного комплексу.

У підпорядкуванні міського відділу охорони здоров'я, що надає медичну допомогу населенню, перебувають пологовий будинок на 80 ліжок, стоматологічна поліклініка на 94 відвідування за одного робочу зміну, центр первинної медико-санітарної допомоги, створений на базі дитячої поліклініки (на 300 відвідувань за одну робочу зміну) та доросла поліклініка (на 600 відвідувань за одну робочу зміну) (рис. 3). На території досліджуваного району присутні також заклади обласного підпорядкування, зокрема хоспіс – заклад специфічного профілю, у якому перебувають важко хворі з прогнозованим летальним наслідком та станція швидкої медичної допомоги, яка в процесі реформування також змінила підпорядкування з міського на обласне, однак продовжує надавати послуги населенню міста й району.

Рис. 2. Територіальна організація медичних закладів Дубенського району

Усі лікувально-профілактичні заклади, що входять до складу міського та районного відділів охорони здоров'я, надають стаціонарну й амбулаторну медичну допомогу населенню регіону. Амбулаторне лікування належить до компетенції фельдшерсько-акушерських пунктів та лікарських амбулаторій. Лікування з можливістю госпіталізації реалізовується в стаціонарних лікувальних закладах [10].

Одним із найбільших стаціонарних медичних закладів регіону є Дубенська районна лікарня, котра надає допомогу населенню міста й району. Саме на матеріально-технічній базі районної лікарні перебуває ліжковий фонд медичного комплексу регіону (табл. 1).

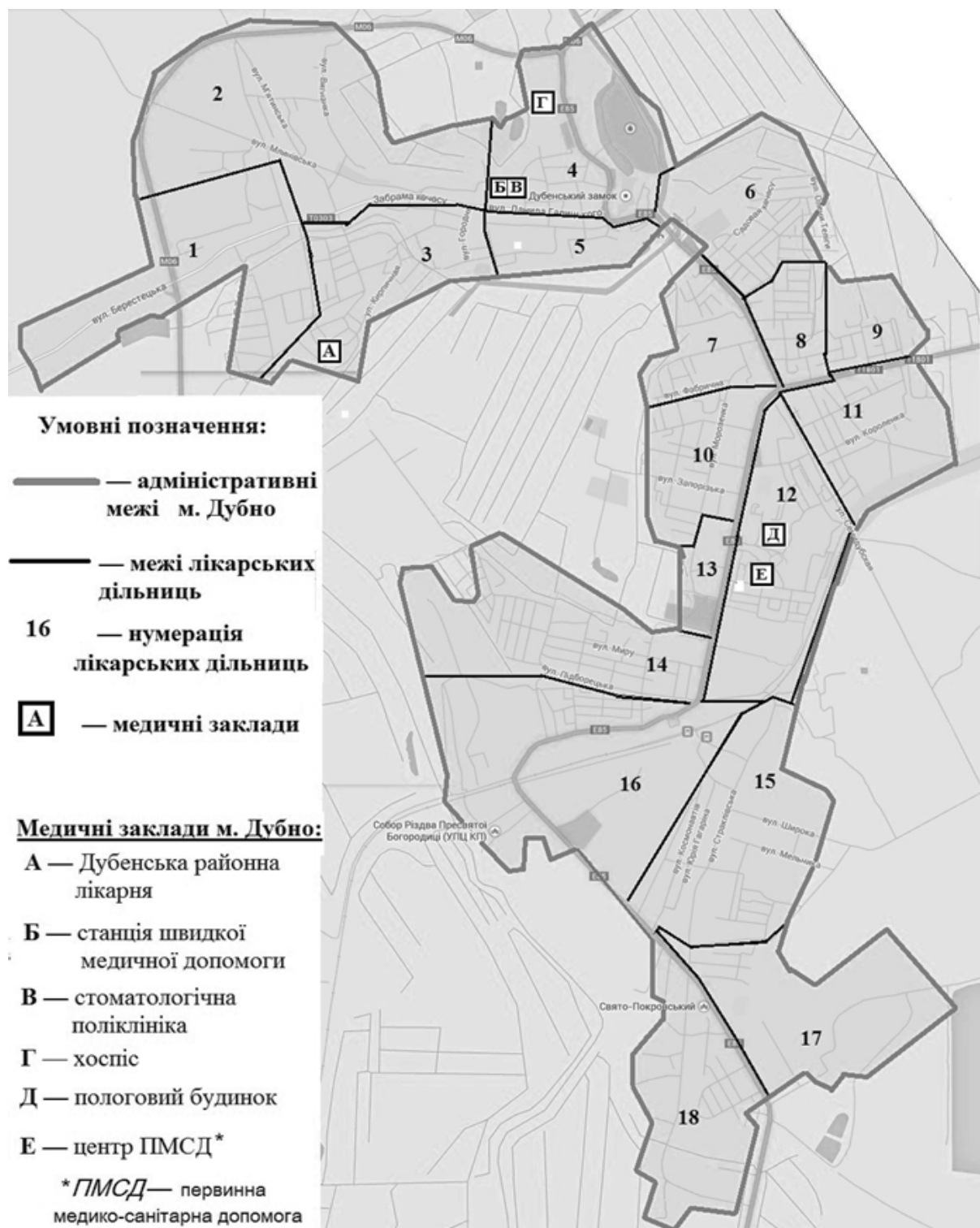

Рис. 3. Територіальна організація медичних закладів м. Дубно

У стаціонарі проводять додаткові обстеження, функціонує клініко-діагностична лабораторія, рентгенологічне відділення, ендоскопічне відділення, відділення ультразвукової діагностики, патоло-

гоанатомічне відділення, фізіотерапевтичне відділення, кабінет лікувальної фізкультури, кабінет функціональної діагностики.

Таблиця 1

**Структура ліжкового фонду закладів охорони здоров'я
м. Дубно та Дубенського району ***

Профіль ліжок	Кількість, одиниць
Терапевтичні	55
Кардіологічні	30
Інфекційні	30
Хірургічні	45
Травматологічні	40
Урологічні	30
Неврологічні	25
Офтальмологічні	8
Отоларингологічні	15
Дерматологічні	15
Педіатричні	25
Реанімаційні	6
Усього	318

* Складено за матеріалами Відділу охорони здоров'я Дубенської міської ради.

Ретроспективний аналіз показників госпіталізації свідчить про те, в досліджуваному регіоні рівень госпіталізації населення (у тому числі дитячого) суттєво нижчий за середні показники по Рівненській області.

Амбулаторно-поліклінічну допомогу населенню Дубенського району надають фельдшерсько-акушерські пункти й сільські лікарські амбулаторії, мережу яких формує районний Центр ПМСД. Амбулаторну допомогу населенню міста надають Дубенська міська стоматологічна поліклініка та міський Центр первинної медико-санітарної допомоги [10]. Фельдшерсько-акушерські пункти – первинна ланка надання медичної допомоги населенню району. Кадровий потенціал ФАПів району включає 64 фельдшери, 24 акушерки, шість медичних сестер та 60 молодших медичних працівників. Кількість населення, що обслуговується фельдшерсько-акушерськими пунктами, складає 29 628 осіб у 101 населеному пункті. Кількість відвідувань на ФАПі в розрахунку на одного жителя в рік на амбулаторному прийомі становить 3,8, на дому – 2,1, що є близьким до рівня середньообласного показника [6].

У сільських лікарських амбулаторіях, котрих нараховується 10 на території Дубенського району, медична допомога населенню надається терапевтичною й педіатричною службами. Допомога вузько-профільних спеціалістів надається населенню в міських лікувальних закладах. Дубенська міська стоматологічна поліклініка надає консультативну, методичну та лікарську стоматологічну допомогу жителям м. Дубно й району. Стоматологічна допомога населенню надається лікарями-стоматологами та зубними лікарями (14 посад).

Амбулаторно-поліклінічну допомогу дорослому населенню надають у Центрі первинної медико-санітарної допомоги, у який входять три лікарські амбулаторії (дві – для обслуговування дорослого населення та одна – для обслуговування дитячого населення). На амбулаторному прийомі працює 77 лікарів, із них 18 – на терапевтичних дільницях, чотири – лікарі сімейної медицини, 157 осіб середнього медперсоналу, 24 – молодшого персоналу та 20 – іншого персоналу [9]. Кількість відвідувань лікарів Центру ПМСД у 2015 р. становила 383 386 осіб, із них із приводу захворювань – 251 589 осіб, у тому числі відвідувань удома – 24 968. Кількість відвідувань на одного мешканця становить 10,1. Центром первинної медико-санітарної допомоги проводиться профілактична робота, зокрема, здійснюються періодичні профілактичні огляди робітників промислових підприємств, робітників агропромислового комплексу, учителів, медпрацівників, ветеранів війни, учасників, студентів, призовної молоді та інші категорії населення, що підлягають періодичним оглядам. Загальна кількість проведених профілактичних оглядів у 2015 р. становила 21 067 осіб. У процесі аналізу функціонування комплексу закладів охорони здоров'я особливу увагу звертають на лікувальні установи, котрі надають медичну допомогу дітям. Обслуговування дитячого населення в м. Дубно проводиться

дев'ятьма дільничними лікарями-педіатрами, лікарями дитячих дошкільних закладів, шкільними лікарями та вузькопрофільними лікарями-спеціалістами – окулістом, отоларингологом, хірургом, травматологом, кардіологом, невропатологом, імунологом, логопедом [3]. Амбулаторна допомога дитячому населенню надається в лікарській амбулаторії № 3 Центру ПМСД. Протягом 2015 р. зареєстровано 11 823 захворювання в дітей до 14 років, із них уперше – 8893.

Потрібно зауважити суттєву різницю кількості відвідувань лікарями на дому в сільських амбулаторіях та м. Дубно. Високі показники в місті пояснюються тим, що обслуговування викликів проводиться багатопрофільними спеціалістами – не лише терапевтами, але й невропатологами, кардіологами, онкологами тощо, у той час, як медичну допомогу в сільських лікарських амбулаторіях надають переважно спеціалісти одного профілю (здебільшого терапевти). Загалом, аналіз діяльності лікувальних закладів м. Дубно й Дубенського району дає підставу зробити висновок про достатньо ефективну діяльність медичного комплексу, оскільки більшість основних показників відповідає середньообласному рівню.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У структурі господарського комплексу регіону сфера послуг, зокрема медичних, є домінуючим сегментом, що динамічно розвивається: збільшується та ускладнюється її структура. Посилення тенденцій до інтеграції сервісної діяльності, її локалізації та територіальної концентрації призводить до формування функціональних груп медичних послуг (елементарних, простих, складних), об'єднаних спільною метою комплексного обслуговування споживачів. У перспективі потрібні подальші дослідження, оскільки еколого-географічні й соціально-економічні чинники впливають на територіальну організацію медичних закладів регіону, дають змогу усунути значні регіональні диспропорції виробництва й реалізації медичних послуг.

Джерела та література

1. Гуцуляк В. М. Медична географія: екологічний аспект : навч. посіб. / В. М. Гуцуляк. – Чернівці : Рута, 1997. – 72 с.
2. Кушнірук Ю. С. Аспекти медико-географічних досліджень території Рівненської області / Ю. С. Кушнірук, Л. А. Волкова // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. – Вип. 614–615 : Географія. – С. 83–85.
3. Лехан В. М. Стратегія розвитку системи охорони здоров'я: український вимір / В. М. Лехан, Г. О. Слабкий, М. В. Шевченко // Україна. Здоров'я нації. – 2010. – № 2. – С. 53–65.
4. Мезенцева Н. І. Суспільно-географічний аналіз захворюваності населення регіонів України / Н. І. Мезенцева, С. П. Батиченко // Часопис соціально-економічної географії : міжрегіональний зб. наук. праць. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2009. – Вип. 7. – С. 130–134.
5. Немець Л. М. Сфера охорони здоров'я як об'єкт дослідження суспільної географії (теоретико-методологічні та прикладні аспекти) / Л. М. Немець, А. О. Баркова, О. П. Ткаченко // Наукові записки ТНПУ. – Серія : Географія. – 2005. – № 2. – С. 22–28.
6. Пушкар О. І. Сутність територіальної організації закладів охорони здоров'я / О. І. Пушкар // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. – Серія : Географія / редкол. : В. Я. Брич, О. В. Заставецька, С. І. Ішук [та ін.]. – Тернопіль : Тайп, 2010. – Вип. 2 (28). – С. 89–95.
7. Шевченко В. О. Медична географія / В. О. Шевченко // Екологічна енциклопедія : у 3 т. / редкол. : А. В. Толстоухов (гл. ред.) [та ін.]. – Київ : Тов. «Центр екологічної освіти та інформації», 2007. – Т. 2 : Є-Н. – С. 277–278.
8. Шевчук Л. Т. Основи медичної географії / Л. Т. Шевчук. – Львів : Львівський держ. ун-т ім. Івана Франка, 1997. – 167 с.
9. Програма економічного та соціального розвитку м. Дубно на 2016 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dubno-adm.rv.ua/newsite/download_docs/PSER_2016.doc
10. Управління охорони здоров'я Рівненської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rouoz.gov.ua/>

Потапова Алла, Краснопольская Надежда. Современная территориальная и функциональная организация системы учреждений здравоохранения г. Дубно и Дубенского района. Исследованы основные подходы к организации и стратегическому управлению современной сетью медицинских учреждений. Подробно рассмотрены и проанализированы их функциональная и временная организации, распределение медицинских работников по квалификации, структура заболеваемости населения, акцентировано внимание на их причинах и последствиях. Обоснована необходимость совершенствования оказания населению медицинских услуг с помощью различных программ государственной поддержки отрасли, создания прочной правовой основы хозяйственной деятельности на этом рынке. Определены особый характер и исключительное значение оказания своевременной медицинской помощи для жизни и здоровья человека.

Ключевые слова: здравоохранение, медицинские услуги, медицинская помощь, уровень заболеваемости.

Potapova Alla, Krasnopolskaya Nadezda. Contemporary Territorial and Functional Organization of Health care Institutions in Dubno and Dubno Region. The basic approaches to organization and strategic management of current network of medical institutions have been explored. Their functional and temporal organization, the distribution of medical workers by qualification and the structure of morbidity have been analyzed and considered in detail, and the attention to their causes and consequences has been accented. The necessity of improving the provision of health care services through a variety of government's supporting programs, creating a sturdy legal basis of economic activity in this market has been discussed. The special character and exceptional value of providing well-timed medicare for human life and health has been defined.

Key words: health care, health care services, medical care, morbidity rate.

Стаття надійшла до редколегії
13.12.2016 р.

УДК 911.3:351.778(477.82)

**Володимир Лажнік,
Андрій Майстер**

Водогосподарська освоєність території Волинської області

Розглянуто територіальні особливості водогосподарського розвитку Волинської області. Здійснено аналіз основних показників водокористування в області. Визначено суть понять «водогосподарське освоєння території» та «рівень водогосподарської освоєності території». Розраховано агрегований індекс рівня водогосподарської освоєності території адміністративних одиниць області. Проведено групування адміністративних одиниць області за величиною агрегованого індексу рівня водогосподарської освоєності території. Проаналізовано особливості геопросторової диференціації водогосподарської освоєності території регіону.

Ключові слова: територія, водогосподарська освоєність, рівень освоєності території, водні ресурси, Волинська область.

Постановка наукової проблеми та її значення. Водні ресурси відіграють важливу роль у житті людей та економіці країн і регіонів. До них належать усі поверхневі та підземні води, які використовуються або можуть бути використані людиною. Волинська область характеризується значними обсягами водних ресурсів, що потребує їх раціонального застосування та охорони. Господарське освоєння й використання водних ресурсів – важливе завдання на шляху до стабільного розвитку будь-якої країни або регіону. Тому дослідження водогосподарської освоєності території області мають важливе теоретичне та практичне значення.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Розробкою теоретико-методичних і методологічних основ вивчення процесу освоєння території, зокрема водогосподарського, займалися такі російські вчені, як Б. Н. Ішмуратов, І. В. Канцєбовська й Т. Г. Рунова, К. П. Космачов [5], Ю. П. Михайлов, В. П. Мосунов, Ю. С. Нікульников [9], М. Ю. Присяжний [11], М. Т. Романов та ін. Дослідженням проблем використання водних ресурсів, розвитку водного господарства й водогосподарського освоєння території Волинської області займалися М. Р. Забокрицька, Л. В. Ільїн [3], О. В. Ільїна [4], Я. О. Мольчак [8], Т. С. Павловська, В. О. Фесюк.

Мета статті – виявлення геопросторових особливостей і рівня водогосподарської освоєності території адміністративних одиниць Волинської області. У процесі дослідження виконувалися такі завдання: 1) проаналізувати територіальні особливості водогосподарського розвитку Волинської області; 2) розрахувати агрегований індекс рівня водогосподарської освоєності території адміністративних одиниць області; 3) здійснити групування адміністративних одиниць області за показником індексу рівня водогосподарської освоєності території; 4) проаналізувати особливості геопросторової диференціації рівнів водогосподарської освоєності території досліджуваного регіону.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Водні ресурси – це частина природних запасів води, яка безпосередньо бере або може брати участь у су-

спільному виробництві в конкретних історичних умовах за певного розвитку продуктивних сил [1, с. 76]. Під водними ресурсами великих територій розуміють лише величину середнього річного стоку річок [6, с. 5]. Водні ресурси потрібно розглядати як головний складовий елемент водогосподарської інфраструктури, що обслуговує виробничу й соціальну сфери суспільної діяльності. Головна функція водних ресурсів полягає в тому, що вони забезпечують безперервність обороту всіх форм і частин суспільного продукту та охоплюють усі стадії, починаючи від виробництва, до споживання. Водні ресурси не виробляють предметів праці та продуктів споживання, вони створюють сприятливі передумови для розвитку матеріального виробництва [1, с. 77].

У результаті водогосподарського освоєння території відбувається формування водогосподарського комплексу. Освоєння водних ресурсів – це їх безпосереднє використання (поверхневих і підземних вод) для побутових та виробничих потреб. Водогосподарське освоєння включає застосування всіх видів водних ресурсів території у взаємозв'язку з її природним середовищем та господарською системою. Під поняттям «водогосподарське освоєння території» потрібно розуміти комплексне освоєння водних ресурсів території, що характеризується розміщенням об'єктів водогосподарської діяльності, а також передбачає їх охорону й раціональне використання. Водогосподарська освоєність території – результат процесу водогосподарського освоєння, що характеризує ступінь використання водних ресурсів певної території, її насиченість об'єктами водогосподарської діяльності.

Водні ресурси Волинської області використовуються з часів заселення її території, яке відбувалося переважно в долинах рік, поблизу озер, що слугували для задоволення побутово-питних, а пізніше – і виробничих потреб. У сукупному природно-ресурсному потенціалі (ПРП) області водні ресурси займають друге місце, що характеризує регіон як водозабезпечений. Область відзначається нерівномірним розподілом водних ресурсів на її території, що пояснюється неоднаковими кліматичними умовами (особливо зволоженням території), різним характером рельєфу, геологічною будовою. Регіон володіє значними водними ресурсами, загальні запаси яких формуються переважно за рахунок місцевого й транзитного річкового стоку. Площі, зайняті водними об'єктами у Волинській області, складають 161,3 тис. га (8 % території області). Найбільшу площу земель, зайнятих водою, сконцентровано в Любешівському (32,2 тис. га), Камінь-Каширському (16,3) та Ратнівському (15,6 тис. га) районах. Найменшу площу земель під водними об'єктами мають Іваничівський (3,5 тис. га) і Локачинський (3,7 тис. га) райони.

Волинська область характеризується досить розвинутою річковою мережею. Загальна протяжність річок становить 3637,59 км [7]. Область – це озерний регіон, у якому нараховується близько 235 озер загальною площею 150,9 км² з об'ємом 943,65 млн м³ [2]. Найбільше озер розміщено в Ратнівському, Турійському й Шацькому районах, найменше – у Горохівському, Луцькому та Іваничівському.

Нерівномірний внутрішній розподіл стоку зумовив необхідність створення штучних водойм для регулювання весняного водостоку і його наступного використання в маловодний період року. Водночас умови та регулювання водного стоку на Поліссі дуже несприятливі у зв'язку із затопленням господарсько освоєних земель й утворенням досить великих мілководних зон, що пояснюється рівнинним характером території [10, с. 10]. Для потреб промисловості, сільського господарства та рибництва в області побудовано 13 водосховищ загальною площею 2253 га з об'ємом 42,01 млн м³ та 439 ставків площею 3,99 тис. га з об'ємом водної маси 57,8 млн м³. Область має потужні запаси підземних вод, що зумовлено її розміщенням у зоні надлишкового зволоження. Підземні води – важливе джерело водоспоживання регіону. Експлуатаційні ресурси підземних вод становлять 2 586,0 тис. м³/добу [2].

Волинська область має найбільші площі заболочених земель в Україні (5,8 % загальної площі області). Меліоративні роботи на території області розпочалися ще в XIX ст. й набули значних масштабів у XX ст. Меліорація значно вплинула на ґрунти, ландшафти та природу області загалом. Сьогодні осушені землі області перебувають у передкризовому й кризовому стані, що позначається деградаційними процесами. Вплив осушення на природне середовище розповсюджується за межі осушених територій залежно від гранулометричного складу ґрунтів до 2–5 км, що призводить до зниження ґрунтових вод на прилеглих до осушених земель територіях [8, с. 130].

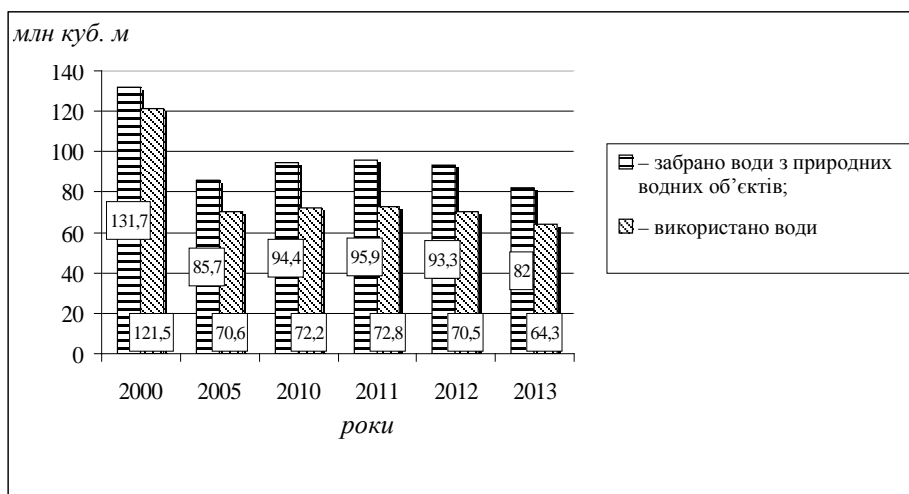
Учасниками водокористування й водовідведення в області є 549 підприємств, із них 134 – підприємства комунального господарства, 107 – сільського господарства, 101 – промисловості, 54 – рибного господарства й 11 – енергетики (табл. 1).

Водокористування й водовідведення підприємств окремих галузей економіки Волинської області у 2013 р.*

Галузь економіки	Кількість водокористувачів	Використано води, млн м ³	У тому числі		Відведено зворотних вод, млн м ³
			на побутово-питні потреби, млн м ³	на виробничі потреби, млн м ³	
Волинська область	549	64,3	23,5	14,7	42,4
Комунальне господарство	134	22,7	21,4	1,3	23,6
Сільське господарство	107	20	0,1	1,3	0,8
Рибне господарство	54	17	–	9,5	14,8
Промисловість	101	2,8	0,5	2,3	3,2
Енергетика	11	0,3	0,1	0,2	3,1
Інші галузі	153	1,8	1,5	0,3	–

* Складено за даними Волинського обласного управління водних ресурсів.

Зменшення чисельності населення та обсягів виробництва у Волинській області вплинуло на об'єми використання води. У 2013 р. використано 64,3 млн м³ води, або 3,2 тис. м³ на 1 км². Коефіцієнт загальної водоемності в області становить 62 м³/особу, він менший від загальнонаціонального показника майже удвічі. Протягом 2000–2013 рр. використання води в регіоні зменшилося майже у два рази (рис. 1). У 2013 р. забрано 82 млн м³ води з природних об'єктів, що менше на 11,3 млн м³, порівняно з 2012 р. Протягом 2000–2013 рр. об'єми водозабору в області зменшилися в 1,6 раза (рис. 1). Об'єми забору води з підземних джерел водопостачання в області становлять 51,4 млн м³, із поверхневих – 41,9 млн м³. В останні роки спостерігається скорочення об'ємів водозабору з підземних джерел водопостачання й збільшення – із поверхневих.

Рис. 1. Динаміка водозабору й використання води у Волинській області у 2000–2013 рр.

Найбільші об'єми води використовуються в комунальному господарстві (22,7 млн м³, або 35,1 % від загального водоспоживання). У комунальному господарстві воду застосовують для побутово-питних потреб (21,4 млн м³) і набагато менше – для виробничих (1,3 млн м³). У сільському (31 %), рибному господарстві (26,3 %) та промисловості (4,3 %) використовується, відповідно, 20, 17 і 2,8 млн м³ води. Волинська область має низький коефіцієнт водоемності у виробництві, який у 2013 р. становив 0,89 м³/1000 грн, що зумовлено розвитком неводоемних галузей промисловості та незначними об'ємами виробничого водокористування. Найбільшу водоемність у виробництві має Шацький район (14 м³/1000 грн), найменшу – Камінь-Каширський (0,03 м³/1000 грн). На фоні скорочення об'ємів загального водокористування відбувається зменшення використання води у всіх галузях економіки, особливо в комунальному господарстві.

Для оцінки рівня водогосподарської освоєності території області нами застосовано зважений синтетичний показник, розрахований за агрегативно-ієрархічною процедурою стандартизації (нормування) вихідних показників, яку часто використовують у класифікації різних географічних об'єктів. Агрегований індекс рівня водогосподарської освоєності території розраховували з урахуванням ваги кожного вихідного показника в загальному розвитку процесу водогосподарського освоєння. Вагові коефіцієнти показників визначали за допомогою методу факторного аналізу. Процедуру стандартизації вихідних показників здійснено за формулою:

$$\bar{X}_{ij} = \frac{|x_{ij} - \tilde{x}_j|}{|\max/\min x_j - \tilde{x}_j|} \quad i = 1, 2, 3, \dots, n; \quad (1)$$

$$j = 1, 2, 3, \dots, m,$$

де $\bar{X}_{ij}$ – нормоване значення показника; x_{ij} – часткові показники господарського розвитку; $\tilde{x}_j$ – найгірші значення щодо кожного показника з усіх узятих для розрахунків; $\max/\min x_j$ – найбільш відмінні від $\tilde{x}_j$ значення показників; n – кількість досліджуваних територіальних одиниць; m – число показників, узятих для розрахунків.

Розрахунок агрегованого індекса рівня водогосподарської освоєності території (I_w) виконували за такою формулою:

$$I_w = \sum_{i=1}^n \bar{X}_{ij} \cdot W_k, \quad (2)$$

де I_w – агрегований індекс рівня водогосподарської освоєності території j -го адміністративного району області; $\bar{X}_{ij}$ – нормований показник водогосподарської розвитку j -го адміністративного району області; W_k – вага, із якою i -й показник ураховується під час розрахунку агрегованого індекса; n – кількість показників, що використовуються для оцінювання рівня водогосподарської освоєності території.

Для оцінки рівня водогосподарської освоєності території адміністративних одиниць Волинської області нами залучено 17 абсолютних і відносних показників (показники забору води, використання, водовідведення, коефіцієнта водоемності, густоти річкової сітки, рівня заозереності, потенціалу водних ресурсів та ін.) станом на 2000 і 2013 рр., які характеризують різні параметри водогосподарської діяльності регіону. Для кожної адміністративної одиниці визначено агрегований індекс рівня водогосподарської освоєності території (I_w) (табл. 2).

Таблиця 2

Агрегований індекс рівня водогосподарської освоєності території та деякі показники водокористування районів і міст обласного підпорядкування Волинської області у 2013 рр.*

Район і місто обласного підпорядкування	Забір води з природних водних об'єктів, млн м ³	Використання свіжої води, млн м ³	Агрегований індекс рівня водогосподарської освоєності території, одиниць
1	2	3	4
м. Луцьк	18,7	13,9	0,769
м. Володимир-Волинський	2,0	1,6	0,188
м. Ковель	4,9	3,1	0,213
м. Нововолинськ (міськрада)	8,4	3,3	0,504
Володимир-Волинський	1,4	1,4	0,113
Горохівський	11,3	8,2	0,188
Іваничівський	3,4	3,1	0,142
Камінь-Каширський	2,2	2,2	0,084

1	2	3	4
Ківерцівський	3,8	3,4	0,092
Ковельський	2,7	2,5	0,064
Локачинський	1,2	1,2	0,044
Луцький	8,2	7,1	0,174
Любешівський	1,3	1,3	0,067
Любомльський	1,6	1,5	0,062
Маневицький	1,9	1,9	0,080
Ратнівський	2,0	2,0	0,066
Рожищенський	2,3	2,1	0,098
Старовижівський	1,1	1,1	0,062
Турійський	1,1	1,1	0,046
Шацький	2,5	2,3	0,183

* Розраховано та складено авторами за даними Головного управління статистики у Волинській області.

Порівняно з 2000 р., відбулося зменшення індекса рівня водогосподарської освоєності території у восьми та його збільшення – у 12 адміністративних одиницях області (рис. 2). Найбільш позитивну динаміку індекса (понад 100 %) зафіксовано в Горохівському, Камінь-Каширському, Володимир-Волинському й Рожищенському районах.

Аналіз розрахованих агрегованих індексів (I_w) засвідчив, що Волинська область характеризується значною геопросторовою диференціацією рівнів водогосподарської освоєності території. Адміністративні одиниці області згруповано в п'ять груп за цим показником: із високим, вищим від середнього, середнім, нижчим від середнього та низьким рівнями (рис. 2).

Високий рівень водогосподарської освоєності території мають міста Луцьк і Нововолинськ, які виділяються найвищими в області рівнями соціально-економічного розвитку, найбільшою чисельністю населення, що зумовило значні обсяги водокористування. Для Луцька та Нововолинська характерні високі обсяги використання води на побутово-питні ($51,5 \text{ м}^3/\text{особу}$) та виробничі ($1,3 \text{ млн м}^3$) потреби [12].

Вищий від середнього рівень водогосподарської освоєності території простежуємо в містах Ковелі і Володимирі-Волинському, Горохівському, Шацькому й Луцькому районах, які мають високі та середні показники соціально-економічного розвитку, значну чисельність населення (крім Шацького району). Відносно високий рівень водогосподарської освоєності території Шацького району зумовлений значним потенціалом водних ресурсів.

Іваничівський та Володимир-Волинський райони мають середні рівні водогосподарської освоєності території, що зумовлено середніми показниками їхнього соціально-економічного розвитку. Райони розміщені в басейні річки Західний Буг, мають густу річкову мережу. Для них характерні середні показники коефіцієнта загальної водоємності ($75,3 \text{ м}^3/\text{особу}$) [12].

Нижчий від середнього по області рівень водогосподарської освоєності території зафіксовано в Рожищенському, Ківерцівському, Камінь-Каширському та Маневицькому районах, які мають значний потенціал водних ресурсів, розвинену річкову мережу. Однак, незважаючи на це, вони відзначаються низькою водогосподарською освоєністю території.

Іваничівський та Володимир-Волинський райони мають середні рівні водогосподарської освоєності території, що зумовлено середніми показниками їхнього соціально-економічного розвитку. Райони розміщені в басейні річки Західний Буг, мають густу річкову мережу. Для них характерні середні показники коефіцієнта загальної водоємності ($75,3 \text{ м}^3/\text{особу}$) [12].

Нижчий від середнього по області рівень водогосподарської освоєності території зафіксовано в Рожищенському, Ківерцівському, Камінь-Каширському та Маневицькому районах, які мають значний потенціал водних ресурсів, розвинену річкову мережу. Однак, незважаючи на це, вони відзначаються низькою водогосподарською освоєністю території.

Іваничівський та Володимир-Волинський райони мають середні рівні водогосподарської освоєності території, що зумовлено середніми показниками їхнього соціально-економічного розвитку. Райони розміщені в басейні річки Західний Буг, мають густу річкову мережу. Для них характерні середні показники коефіцієнта загальної водоємності ($75,3 \text{ м}^3/\text{особу}$) [12].

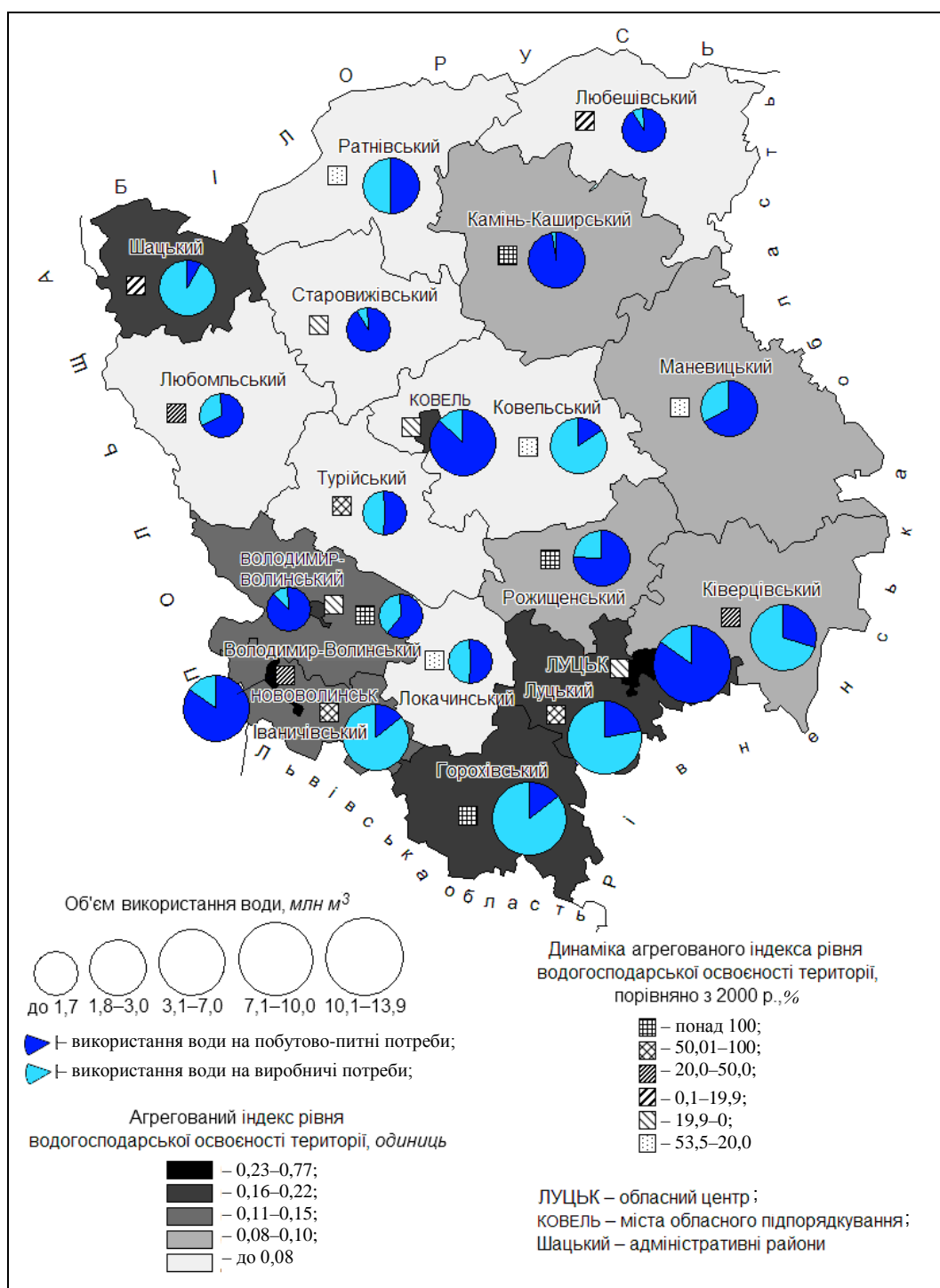

Рис. 2. Агрегований індекс рівня водогосподарської освоєності території Волинської області у 2013 р.

Іваничівський та Володимир-Волинський райони мають середні рівні водогосподарської освоєності території, що зумовлено середніми показниками їхнього соціально-економічного розвитку. Райони розміщені в басейні річки Західний Буг, мають густу річкову мережу. Для них характерні середні показники коефіцієнта загальної водоемності (75,3 м³/особу) [12].

Нижчий від середнього по області рівень водогосподарської освоєності території зафіксовано в Рожищенському, Ківерцівському, Камінь-Каширському та Маневицькому районах, які мають значний потенціал водних ресурсів, розвинену річкову мережу. Однак, незважаючи на це, вони відзначаються низькою водогосподарською освоєністю території.

До групи з низьким рівнем водогосподарської освоєності території увійшли поліські райони: Любешівський, Ратнівський, Ковельський, Любомльський, Старовижівський, Турійський та один лісостеповий – Локачинський. Низькі рівні водогосподарської їх освоєності зумовлені невисоким соціально-економічним розвитком. Поліські райони цієї групи мають потужний потенціал водних ресурсів, густу річкову мережу. Для них характерні незначні об'єми використання води (1,5 млн м³), що зумовлено низьким рівнем розвитку матеріального виробництва. Малі об'єми використання води на побутово-питні потреби (0,1 млн м³) зумовлені низьким рівнем урбанізації та значною чисельністю сільського населення й кількістю поселень у цих районах, у яких переважно відсутнє централізоване водопостачання, а домінує індивідуальне (колодязі, свердловини).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Волинська область характеризується значною геопросторовою диференціацією водогосподарської освоєності території. Збільшення рівня водогосподарської освоєності території області простежуємо з півночі на південь. Для регіону властивий загалом невисокий рівень водогосподарської освоєності території. Поліські райони, які мають потужний потенціал водних ресурсів, відзначаються низьким рівнем водогосподарської освоєності території, тоді як південні, маючи менший потенціал водних ресурсів, – вищим. Перспективи подальших досліджень убачаємо в більш детальному аналізі водогосподарської освоєності території регіону, дослідженні проблем використання водних ресурсів в окремих районах області.

Джерела та література

1. Зінь Е. А. Регіональна економіка : підручник / Е. А. Зінь. – Київ : ВД «Професіонал», 2007. – 528 с.
2. Зузук Ф. В. Природні ресурси Волинської області / Ф. В. Зузук, С. С. Кутвий, Л. В. Ільїн та ін. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://lnu.edu.ua/faculty/geography/Publik/Period/visn/37/4ZU_ZUK.pdf
3. Ільїн Л. В. Лімнокомплекси Українського Полісся : монографія : у 2-х т. – Т. 1 : Природничо-географічні основи дослідження та регіональні закономірності / Л. В. Ільїн ; наук. ред. В. М. Пашенко. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 316 с.
4. Ільїна О. В. Болота Волині: особливості поширення й антропогенні зміни / О. В. Ільїна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uhmi.org.ua/pub/nr/256/9_Ilyin.pdf
5. Космачев К. П. Пионерное освоение тайги / К. П. Космачев. – Новосибирск : Наука. Сиб. отд-ние, 1974. – 144 с.
6. Левківський С. С. Рациональне використання і охорона водних ресурсів : підручник / С. С. Левківський, М. М. Падун. – Київ : Либідь, 2006. – 280 с.
7. Літопис розвитку і становлення водного господарства Волинської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vodres.gov.ua/uploads/files/files-6A1AaddJqE.doc>
8. Мольчак Я. О. Річки та їх басейни в умовах техногенезу : монографія / Я. О. Мольчак, З. В. Герасимчук, І. Я. Мисковець. – Луцьк : РВВ ЛДТУ, 2004. – 336 с.
9. Никульников Ю. С. Оценка хозяйственной освоенности территории – анализ, новые принципы, конструкции показателя / Ю. С. Никульников // Доклады Института Сибири и Дальнего Востока. – 1976. – № 50. – С. 27–36.
10. Павліха Н. В. Оптимізація використання та охорони природних ресурсів: регіональний контекст (за матеріалами Волинської області) : монографія / Н. В. Павліха, В. А. Голян. – Луцьк : Надтир'я, 2002. – 120 с.
11. Присяжний М. Ю. Приоритеты освоения территории Республики Саха (Якутия) в современных условиях позиционирования регионов Севера : автореф. дис. ... д-ра геогр. наук : 25.00.24 / М. Ю. Присяжний. – Санкт-Петербург : Санкт-Петерб. гос. ун-т, 2014. – 47 с.
12. Статистичний щорічник Волинь 2013 / за ред. В. Ю. Науменка. – Луцьк : Голов. упр. стат. у Волин. обл., 2014. – 509 с.

Лажник Владимир, Майстер Андрей. Водохозяйственная освоенность территории Волинской области. Рассмотрены территориальные особенности водохозяйственного развития Волинской области. Осуществлен анализ основных показателей водопользования в области. Определена сущность понятий «водохозяйственное освоение территории» и «уровень водохозяйственной освоенности территории». Рассчитан агрегированный индекс уровня водохозяйственной освоенности территории административных единиц области. Проведена группировка административных единиц области по величине агрегированного индекса уровня водохозяйственной освоенности территории. Проанализированы особенности геопространственной дифференциации водо-хозяйственной освоенности территории региона.

Ключевые слова: территория, водохозяйственная освоенность, уровень освоенности территории, водные ресурсы, Волинская область.

Lazhnik Volodymyr, Maister Andrii. Water Economy Development of Territory of Volyn Region. The article deals with the territorial features of water economy development of Volyn region. The analysis of main indicators of water use in the region has been made. The concepts «water economy development of territory» and «water economy development level of territory» have been determined. The aggregated index of water economy development level of administrative units of territory of region has been calculated. Grouping of administrative units according to the quantity integral index of water economy development level of territory has been made. The features of geospatial differentiation of the water economy development of region territory have been analyzed.

Key words: territory, water economy development, development level of territory, water resources, Volyn region.

Стаття надійшла до редколегії
15.12.2016 р.

УДК 911.3:625.1

Ірина Поручинська

Сучасні особливості роботи міського електричного транспорту в Україні

Здійснено аналіз роботи міського електричного транспорту міст України на основі статистичних даних корпорації «Укрелектротранс» та Державного комітету статистики України. Зазначено, що підприємства галузі є соціальними перевізниками, оскільки перевозять, передусім, пільгові категорії пасажирів. Проаналізовано геопросторові особливості функціонування міського електричного транспорту залежно від його виду. Охарактеризовано інвентарний парк трамвайних вагонів і тролейбусів у містах. Виокремлено регіони зі збільшенням та зменшенням обсягів надання транспортних послуг. Проаналізовано обсяги, структуру й геопросторові особливості доходів та витрат на підприємствах міського електротранспорту України. Виділено найбільш поширені спільні проблеми транспортних підприємств і пошук способів забезпечення їхньої беззбиткової роботи.

Ключові слова: транспортне підприємство, транспортний комплекс міста, міський електричний транспорт, пасажирські перевезення, рухомий склад.

Постановка наукової проблеми та її значення. Міський електричний транспорт – це складова частина єдиної транспортної системи, яка призначена для перевезення громадян трамваями, тролейбусами, поїздами метрополітену на маршрутах (лініях) відповідно до вимог життєзабезпечення населених пунктів [4]. Об'єктами міського електричного транспорту є рухомий склад, контактні мережі, тягові підстанції, колії трамвайні та метрополітену, а також споруди, призначені для забезпечення надання транспортних послуг. За визначенням, яке вміщено в Словнику термінів електротранспорту, міський електричний транспорт – це комплекс різних видів транспорту на електротязі, які здійснюють перевезення населення й вантажів територією міста та найближчої приміської зони [9]. Міський електричний транспорт має високі показники екологічності, провізної спроможності й безпеки руху, що відрізняє його від автомобільного транспорту, який залежить від імпорту нафтопродуктів та забруднює навколишнє середовище. Тролейбус є соціальним видом транспорту, оскільки забезпечує перевезення пасажирів усіх пільгових категорій. Конкурентом автомобільному громадському транспорту за своїми показниками швидкості й безпечності міг би стати такий вид міського електротранспорту, як метрополітен. Проте реально сьогодні процес нового метробудівництва в Україні призупинено та знято з розгляду й метро функціонує лише в трьох містах – Києві, Харкові та Дніпрі. Тому сьогодні серед відомих в Україні видів міського електротранспорту найбільше розповсюдження мають тролейбусний і трамвайний [10]. Успішне функціонування й подальший розвиток міського електротранспорту передбачає створення ефективної та екологічно чистої системи міського пасажирського транспорту, яка орієнтується на інтереси як населення, так і транспортних підприємств.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Проблема розвитку та функціонування міського електричного транспорту займалося багато вчених. Найбільш значимі на сьогодні дослідження О. В. Димченко, Ю. М. Косоого, В. В. Костецького, Т. Б. Кушнір, Л. Г. Чеканової й інших. Крім того, особли-

вості розвитку та вдосконалення транспортної системи України й, зокрема, міського електро-транспорту, розкрито в працях В. К. Доли [3], А. Ю. Паланта [6], В. М. Бабаєва [1], К. М. Гнедіної [2], Л. Н. Шутенка [11] та ін. **Мета статті** – аналіз розвитку й сучасного стану роботи міського електро-транспорту у містах України.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Міський електротранспорт функціонує в 54 містах України, а саме у великих промислових центрах, у тому числі в усіх обласних, за винятком міста Ужгорода. Трамвай і тролейбус діють у 18 містах, лише трамвайне сполучення – у шести й тролейбусне – у 29 містах. На частку міського електротранспорту припадає 65 % міських пасажироперевезень. Протягом 1991–2005 рр. розвиток цієї галузі фактично припинився, простежено зменшення пасажирообороту, погіршилася якість транспортного обслуговування, значно скоротився рухомий склад транспорту [7]. Проте, уже починаючи з 2005 р., настає поступове зростання пасажирообороту міського електротранспорту, переважно завдяки збільшенню пасажироперевезень тролейбусним транспортом.

На сьогодні в Україні експлуатуються 2605 трамвайних вагонів, 3736 тролейбусів, 1927 км трамвайних ліній (177 маршрутів); 4412 км тролейбусних ліній (405 маршрутів). Кількість трамвайних депо – 29, тролейбусних – 53. Щорічно послугами міського електротранспорту (трамвай, тролейбус) користується понад 2 млрд пасажирів (із них 67 % – громадяни пільгових категорій) [5].

Інвентарний парк трамвайних вагонів у містах України складає 2605 вагонів, у тому числі 292 службові та 103 – ті, які перебувають на консервації в містах Вінниці, Житомирі, Кам'янському та Миколаєві. Протягом 2015 р. з парку рухомого складу вибуло 56 фізично зношених трамвайних вагонів, а саме на підприємствах міст Харкова (48 вагонів), Майкопська (п'ять вагонів), Дружківки (два вагони), Львова (один вагон). Водночас здійснено поповнення парку рухомого складу придбанням 48 трамвайних вагонів на користування в міста Харків (20 вагонів), Одесу та Миколаїв (по 10 вагонів), Київ (шість вагонів), Дружківку (два вагони). Отже, кількість трамвайних вагонів у цілому зменшилася на вісім.

Зношеність рухомого складу за трамвайними вагонами складає 93,6 %. На сьогодні нараховується 1193 одиниці трамвайних вагонів віком понад 30 років при нормативному терміні експлуатації трамвая 15 років. Особливо багато їх у Києві, Вінниці, Харкові, Дніпрі та Одесі. У більшості областей України можна простежити зниження обсягів роботи трамвайних господарств, особливо в Житомирській, Львівській, Вінницькій, Київській областях та місті Києві [6]. Інвентарний парк тролейбусів нараховує 3724 транспортні одиниці, із яких 126 – службові. За 2015 р. тролейбусний парк поповнився 150 тролейбусами, більшість із яких закуплено для міст Києва (48 одиниць), Миколаєва (26) та Житомира (19). Крім того, нові тролейбуси також з'явилися у Сумах (12), Дніпрі (11), Луцьку (вісім), Тернополі (сім), Хмельницькому й Запоріжжі (по шість), Рівному та Херсоні (по два), Кропивницькому й Артемівську (по одному). Натомість вибуло 103 зношені тролейбуси. Отже, загальне поповнення тролейбусного парку становило 47 тролейбусів.

Тролейбусний парк міст України теж застарілий. Так, 1979 тролейбусів мають понад 20 років, тоді як нормативний термін експлуатації – 10 років. Більшість застарілих тролейбусів перебувають на балансі міст Житомира, Чернігова, Вінниці, Чернівців, Запоріжжя та Одеси. Натомість такі міста, як Біла Церква, Київ і Харків здебільшого користуються тролейбусами віком до 10 років. Для решти міст середній вік тролейбуса становить 10–20 років [8]. Протягом 2015 р. міським електротранспортом перевезено 1561,7 млрд пасажирів, що на 6,2 % більше, ніж у 2014 р. (без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини Зони проведення антитерористичної операції). Послугами трамвая скористалося 625,4 млн осіб (на 3,2 % більше, ніж у 2014 р.), а послугами тролейбуса – 936,3 млн осіб (на 3,0 % більше, ніж у 2014 р.). Зростання обсягів наданих транспортних послуг відбулося за рахунок їх збільшення в багатьох містах України. Зокрема, найвищий загальний приріст пасажирів зафіксовано в таких містах, як Кропивницький (на 79,8 %), Краматорськ (на 72,7 %), Слов'янськ (на 69,7 %), Суми (на 55,8 %), Рівне (на 55,2 %), Тернопіль (на 51,0 %). Натомість, найбільше зменшення кількості пасажирів простежено в Києві (на 29,4 %), Білій Церкві (на 16,2 %) та Чернівцях (на 9,4 %). Протягом 2014–2015 рр. загальний обсяг роботи транспорту зріс на 2,3 %. Найвище збільшення обсягу транспортної роботи міського електро-транспорту спостерігалось на підприємствах міст Слов'янськ (44,7 %), Луцьк (29,5 %), Житомир (на 18,5 %), Краматорськ (на 18,0 %). Тоді як спад транспортної роботи зафіксовано на підприємствах Дніпра,

Кропивницького, Запоріжжя, Києва, Кривого Рогу, Маріуполя, Херсону, Черкас, Чернівців й Чернігова.

Обсяги витрат на міському електричному транспорті України у 2015 р. становили 2897,6 млн грн, що на 23,8 % більше, ніж у 2014 р. Збільшення витрат зафіксовано на всіх підприємствах міського електричного транспорту України, за винятком підприємства «Львівелектротранс», яке, навпаки, скоротило свої витрати на 3,6 %. У структурі витрат близько 85 % складають витрати на оплату праці, електроенергію, матеріали й запчастини. Причому витрати на перші два показники перевищують 60 % загальних витрат. Особливо помітне їх зростання на підприємствах, що в Кропивницькому (на 76,0 %), Луцьку (на 64,1 %), Сумах (на 58,9 %), Слов'янську (на 54,0 %), Конотопі (на 52,6 %), Рівному (на 41,8 %) та Тернополі (на 40,8 %).

Також збільшилися й доходи підприємств міського електротранспорту. Зокрема, у 2015 р. усі доходи на підприємствах становили 2943,4 млн грн, що на 56,6 % вище, порівняно з 2014 р. Більше ніж на 100 % зросли доходи на підприємствах у Києві, понад 50 % – у Кропивницькому, Конотопі та Білій Церкві. Понад 50 % усіх доходів підприємства отримали за рахунок реалізації квитків за проїзд, приблизно однаковими були доходи, отримані як субвенції з державного бюджету та дотації з місцевих бюджетів (рис. 1).

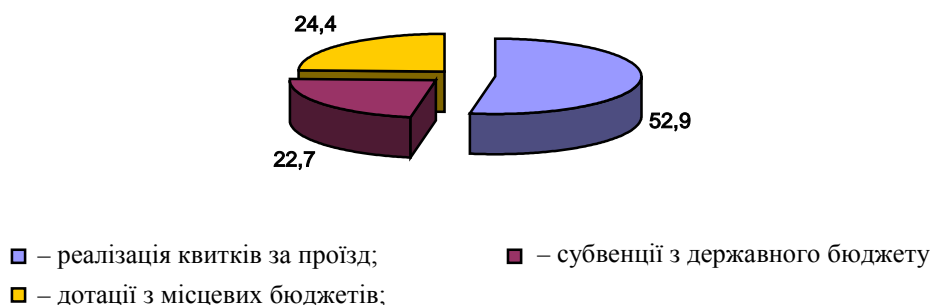

Рис. 1. Структура доходів підприємств міського електротранспорту у 2015 році, %

Зазначимо також, що всі підприємства електротранспорту України збільшили доходи від реалізації квитків на проїзд. Особливо це помітно на таких підприємствах, як Слов'янське ТрУ (+ 131,5 %), Луцьке підприємство ЕТ (+ 103,1 %), Миколаївелектротранс (+ 96,2 %), КП «Київпаstrанс» (+ 80,7 %) [8]. Якщо говорити про субвенції з державного бюджету за пільгові перевезення громадян окремих категорій, порівняно з попереднім роком, то вони зросли на 8,2 %, проте для багатьох підприємств були меншими, ніж у 2014 р. Зокрема, це стосується таких підприємств, як КП «Київпаstrанс», Луцьке підприємство ЕТ, Львівелектротранс, Миколаївелектротранс, Одесміськелектротранс, Сумське КП «Електроавтотранс», Херсонелектроавтотранс, Хмельницьке КП «Електроавтотранс», Черкасиелектротранс, Чернівецьке ТрУ.

Дотації з місцевих бюджетів також зросли на 56,9 % і надійшли практично на всі підприємства, окрім Артемівського ЕАТ, КП «Дружківкаавтоелектротранс», Кропивницької ТК, ДКП «Електроавтотранс» міста Івано-Франківська, Краматорського ТТУ, Северодонецького ТрУ та Слов'янського ТрУ [8]. Отже, відсоток покриття витрат для всіх підприємств електротранспорту України загальними доходами становить 101,6 %, із яких 33,3 % припадає на реалізацію квитків за проїзд. Зазначимо, що лише дев'ять підприємств покрили свої витрати більш ніж на 100 %. Це, зокрема, підприємства міст Дружківка, Запоріжжя, Київ, Краматорськ, Кременчук, Кривий Ріг, Одеса, Северодонецьк та Слов'янськ. Для решти підприємств відсоток покриття витрат перебуває в межах 68–99 %.

Важливими проблемами розвитку міського електротранспорту України є [6] фізичне старіння та зменшення кількості рухомого складу міського електротранспорту й кабельної мережі; скорочення мережі трамвайних і тролейбусних ліній; відпрацьованість більшістю одиниць рухомого складу нормативного терміну експлуатації; використання трамвайних вагонів та тролейбусів, які не відповідають чинним стандартам України; відсутність нормативних актів, що регулюють питання введення трамвайних вагонів на митну територію України; зниження якості транспортного обслуговування за рахунок відсутності організації взаємодії всіх транспортних підприємств; недостатнє

вивчення й нерегламентованість якості обслуговування на транспорті; незадовільний фінансово-економічний стан міського електротранспорту; відсутність цільових програм розвитку міського електротранспорту.

Серед пріоритетних напрямів розвитку міського електротранспорту можна виокремити такі [6], як підвищення якості технічного обслуговування об'єктів міського електротранспорту, упровадження заходів з енергозбереження; збереження наявної електротранспортної інфраструктури та її подальший розвиток; збільшення обсягів перевезень міським електротранспортом за рахунок змін схем руху й організації нових маршрутів; забезпечення належного рівня якості перевезення пасажирів; скорочення витрат на експлуатаційну діяльність за допомогою оптимізації чисельності працівників та вдосконалення тарифної політики; розробка й виконання місцевих програм розвитку галузі.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Дослідження стану міського електротранспорту України дало підставу визначити сучасні особливості його розміщення й розвитку в розрізі міст і підприємств, а також визначити основні проблеми його функціонування та пріоритетні напрями розвитку.

Джерела та література

1. Бабаев В. Н. Разработка и реализация стратегического плана устойчивого развития города на основе сбалансированной системы показателей / В. Н. Бабаев, В. Т. Семенов, В. И. Торкатюк // Коммунальное хозяйство городов : науч.-техн. сб. – Вып. 57. – Киев : Техника, 2004. – С. 35–52.
2. Гнедіна К. В. Проблеми та перспективи розвитку міського електричного міського транспорту / К. В. Гнедіна // Вісник Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна. – 2007. – Вип. 18. – С. 184–187 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdnuzt_2007_18_40
3. Доля В. К. Пасажирські перевезення : підручник / В. К. Доля. – Харків : Вид-во. «Форт», 2011. – 504 с.
4. Закон України «Про міський електричний транспорт» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1914-15>.
5. Міністерство інфраструктури України [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://mtu.gov.ua/timeline/Avtomobilniy-ta-miskiy-transport.html>.
6. Палант О. Ю. Дослідження техніко-економічних показників та стану галузі міського електричного транспорту України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.business-inform.net/pdf/2015/9_0/200_212.pdf.
7. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення концепції Державної програми розвитку міського електротранспорту на 2006–2015 роки» від 15 червня 2006 року № 330-р.
8. Сайт корпорації «Укрелектротранс» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://korpmet.org.ua/>
9. Словник термінів електротранспорту / уклад. : Ю. Ф. Зубенко, Д. Ю. Зубенко. – Харків : Харків, 2000. – 176 с.
10. Філіппова О. Оцінювання проблем розвитку міського електротранспорту в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : elartu.tntu.edu.ua/.../GEB_2012_v34_No1-O_Filippova-Estimation.
11. Шутенко Л. Н. Теоретические основы формирования экономической модели рационального спроса на транспортные услуги в процессе стабилизации устойчивого развития городов / Л. Н. Шутенко, В. И. Торкатюк, С. В. Аксенова, Р. М. Крамаренко, А. Ю. Палант // Коммунальное хозяйство городов : науч.-техн. сб. – Вып. 89. – Киев : Техника, 2009. – С. 3–25.

Поручинская Ирина. Современные особенности работы городского электрического транспорта в Украине. Осуществлен анализ работы городского электрического транспорта городов Украины на основе статистических показателей корпорации «Укрелектротранс» и Государственного управления статистики Украины. Выделены наиболее распространенные общие проблемы транспортных предприятий и поиск путей обеспечения их неубыточной работы. Отмечается, что предприятия отрасли являются социальными перевозчиками, поскольку, в первую очередь, перевозят льготные категории пассажиров. Проанализированы геопространственные особенности функционирования городского электрического транспорта в зависимости от его вида. Охарактеризован инвентарный парк трамвайных вагонов и троллейбусов в городах. Проанализированы объемы, структура и геопространственные особенности доходов и расходов на предприятиях городского электротранспорта Украины.

Ключевые слова: транспортное предприятие, транспортный комплекс города, городской электрический транспорт, пассажирские перевозки, подвижной состав.

Poruchynska Iryna. The Modern Features of Urban Electric Transport in Ukraine. The analysis of the work of urban electric transport of Ukrainian cities on the basis of statistical data of the Corporation Ukrelektromash and the

State Statistics Committee of Ukraine has been made. It is noted that enterprises of the industry are the social carriers as primarily transported preferential categories of passengers. The geospatial features of functioning of public electric transport, depending on its type are analysed. The inventory park of surface-cars and trolleybuses in cities is described. The regions with increase and decrease in volumes of granting of transport services are defined. Volumes, structure and geospatial features of earnings and charges on the enterprises of municipal electric transport of Ukraine are analysed. The most widespread general problem of transport enterprises and finding ways to ensure their break-even operation are defined.

Key words: transport enterprise, transport complex of the city, city electric transport, passenger transport, rolling stock.

Стаття надійшла до редколегії
13.12.2016 р.

РОЗДІЛ III

Рекреаційна географія та географія туризму

УДК 338.488.2:640.412

Наталія Коцан

Особливості розвитку та функціонування готельного бізнесу в США

У статті проаналізовано історичні особливості розвитку готельного бізнесу в США, його сучасний стан. Доведено, що в готельному бізнесі США спостерігаємо певні тенденції, зокрема поглиблення, спеціалізацію, утворення корпоративних форм в організації готельних підприємств (готельних ланцюгів), значну концентрацію готельних підприємств майже всіх торгових марок світу, велику конкуренцію, високу монополізацію ринку великими компаніями, завищення цін. Наголошено, що готельна сфера США має специфічні властивості й риси, як-от: відмінну від інших класифікацію готелів, організацію професійної підготовки кадрів для готельного бізнесу. Установлено, що сучасну систему профільної професійної освіти представлено коледжами, у тому числі в складі дослідницьких університетів, а також корпоративними університетами, що належать великим готельним корпораціям. Наголошено на наявності тенденції до інтеграції готельної індустрії та індустрії професійної освіти для готельного бізнесу.

Ключові слова: готельний бізнес, готель, заклад розміщення, готельний ланцюг, корпорація, США.

Постановка наукової проблеми та її значення. Тенденції розвитку індустрії туризму загалом і, зокрема, готельного бізнесу характеризуються швидкими рівнями зростання. Власникам незалежних готелів дедалі складніше конкурувати з великими готельними мережами в завоюванні й збереженні споживачів, ефективно розв'язувати проблеми управління готелями, укладати контракти з постачальниками, відповідати на нові виклики конкурентного середовища. Потреба дослідження процесу формування та розвитку готельного господарства США зумовлена такими сучасними тенденціями, як розвиток сучасних технологій, застосування різноманітних і складних типів управління готельними підприємствами, навчання персоналу. Готельний бізнес США – це еталон і приклад для наслідування іншими країнами, які планують готельну ланку зробити ключовою у сфері послуг. Тому досвід організації готельного бізнесу США має важливе значення, а науковий супровід цієї проблематики є актуальним.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Вивченню питань щодо функціонування готельного бізнесу, рівня його розвитку приділено багато уваги в працях як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Значний внесок у дослідження цієї проблеми розвитку зробили С. Байлик, І. Балабанов, Ю. Волков, В. Герасименко, В. Гуляєв, А. Дурович, І. Зорін, К. Каспар, Ф. Котлер, А. Кох, Й. Кріпендорф, В. Фреєр, М. Мальська, Г. Мунін, Л. Нечаюк, Г. Папірян, П. Пуцентейло, Х. Роглев, Н. Телеш, В. Цибух, С. Цюхла, О. Шаблій, І. Школа, Л. Шматько та ін., котрі займалися вивченням теоретичних аспектів розвитку готельної індустрії, вивченням іноземного досвіду організації готельного бізнесу в цілому й у США зокрема. Важливим внеском у розуміння світової туристичної діяльності, зокрема готельного господарства, є роботи таких науковців, як В. Воскресенський, О. Гац, К. Максимець, А. Романов, Р. Саакянц та ін. Серед учених-географів варто відзначити роботи О. Любіцевої, яка приділила увагу дослідженню ринку туристичних послуг. Світовий ринок туристичних послуг, зокрема готельної індустрії, відображено в працях М. Мальської. Окремими питаннями розвитку туризму України займався І. Смаль. У роботах О. Бейдика значну увагу звернено на стратегію

© Коцан Н., 2016

розвитку національного туризму. З огляду на актуальність цієї проблематики, в Україні подальшого дослідження потребує досвід організації готельного бізнесу в зарубіжних країнах, у тому числі й США.

Мета та завдання дослідження – аналіз досвіду та особливостей розвитку готельного господарства США. Відповідно до поставленої мети, у роботі поставлено такі **завдання**: проаналізувати історичні особливості та сучасний стан розвитку готельного бізнесу США; охарактеризувати класифікації готелів, які діють у США; дослідити організацію професійної підготовки кадрів для готельного бізнесу цієї країни.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Історія готельного бізнесу в США не така давня, як у західноєвропейських та східних країнах Європейського континенту внаслідок відносної молодості цієї держави. Однак, незважаючи на це, Сполучені Штати Америки мали величезний вплив на розвиток світової індустрії гостинності. Про популярність готельного бізнесу в США свідчить хоча б те, що навіть найвідоміші американські президенти Дж. Вашингтон й А. Лінкольн володіли тавернами. Починалося все, як і в інших куточках світу, із таверн і заїжджих дворів. Наявні свідчення, що ще в перші роки колонізації в Джеймстауні (штат Вірджинія) існувала таверна. Але відкриття голландцями першої відомої американської таверни під назвою «*Stadt Huys*» у Новому Амстердамі датується 1642 р. Для американських заїжджих дворів характерна схожість на англійські, тип організації яких був тоді кращим у Західному світі. Першим американським готелем став 70-кімнатний «*City Hotel*», відкритий у 1974 р. на нью-йоркському Бродвеї. США – це країна, яка завжди відрізнялася великою потребою в підприємствах розміщення, оскільки іммігранти, які прибували сюди безперервним потоком, потребували тимчасового житла. Цей попит знаходив пропозицію у вигляді бурхливого розвитку готелів. Крім того, в Америці були відсутні аристократичні палаци, як у Європі, придатні для проведення балів й інших «громадських заходів», тому їх організовували в готелях, для чого зазвичай облаштовували спеціальний зал [11].

Як і в багатьох інших сферах, США і в готельному бізнесі були батьківщиною багатьох нововведень, зокрема технічного оснащення готелів. Уже в 1829 р. американські підприємства розміщення могли похвалитися сучасними одно- та двомісними номерами, що мають замок у дверях й умивальник із готельним милом. Американський отельєр зі світовим ім'ям Статлер на початку ХХ ст. сформував сучасний набір оснащення для готельних номерів. До середини ХІХ ст. тут уведено в експлуатацію перший готель із центральним опаленням. Саме американські готелі перші дізналися, що таке ліфт і ванна в номері. Американський 6-поверховий готель став також першим у світі хмарочосом. У 20-х роках минулого століття в США серйозним нововведенням готельного бізнесу став мотель. Принципова новизна його як підприємства сфери гостинності полягала в наданні ночівлі пожиттю й місця для стоянки його авто. Причиною цього стала бурхлива автомобілізація Америки, що відбувалася в ці роки, завдяки конвеєрній зборці популярних фордовських автомобілів. Проте популярність мотелі отримали лише після війни, у 1940–1960 рр., коли американці повними ходом будували дороги. Потім настав час розвитку повітряного транспорту й, відповідно, розширення мережі готелів, які зводили навколо аеропортів. Поява на початку 70-х років ХХ ст. на міжнародних лініях «Боїнга-747» призвела до буму в міжнародному бізнесі та туризмі. Почали розширюватися міжнародні готельні компанії, а потім настала ера розвитку міжнародних готельних мереж. І тут США знову виступили в ролі першопрохідців із брендом «*Hilton*», готелі якого відомі й популярні сьогодні в усьому світі [8]. Тенденцією готельного бізнесу в кінці 90-х років ХХ ст. стала участь у діяльності готелів великих інвестиційних фондів нерухомості. Вони відокремили право власності від сфери управління готелями [6]. У США готельна індустрія створила нову форму інвестування *REIT* – інвестиційний фонд нерухомості. Також прийнято закон про інвестування в нерухомість «*The Real Estate Investment Act*». Він дозволяє невеликим інвестиційним організаціям вкладати інвестиції в нерухомість, зокрема в курорти та готелі. У 90-х роках ХХ ст. з'явилося готельні фонди, що перетворилися в прибуткові підприємства для інвесторів. У 1999 р. прийнято закон «*Tax Relief Extension Act*», який сприяв інвестиційним фондам отримувати додаткові джерела прибутків.

У подальші роки в готельному бізнесі спостерігаємо поглиблення спеціалізації. Із цим пов'язано утворення корпоративних форм в організації готельних підприємств – міжнародних і національних ланцюгів. Готельні ланцюги – це об'єднання групи підприємств, які реалізують колективний бізнес і дотримуються в ньому єдиних стандартів, просувають на світовий ринок високі стандарти

обслуговування клієнтів. Масштаб такого ланцюга визначається кількістю готельних номерів. Так, вісім із 10 світових готельних лідерів за кількістю готельних номерів – у США, тут міститься більше ніж половина з 50 найбільших готельних ланцюгів. Лідером вважають американську компанію «Candant», що займає перше місце за кількістю готельних підприємств (6455) і номерів (541 315) [6].

Сьогодні в США простежено значну концентрацію готельних підприємств майже всіх торгових марок світу. У зв'язку з великою конкуренцією американські готельні корпорації намагаються вийти за межі американського ринку. Сьогодні в США спостерігаємо високу монополізацію ринку великими компаніями та завищення цін. Тому експерти говорять про перспективи подрібнення готельних корпорацій. Існує думка про зниження темпів розвитку готельної індустрії найближчим часом. Незважаючи на це, вивчення досвіду розвитку готельної сфери США залишається прикладом для багатьох країн світу, у тому числі й для України.

Готельна сфера США має специфічні особливості та риси, зокрема відмінну від інших країн класифікацію готелів, організацію професійної підготовки кадрів для готельного бізнесу, на яких ми зупинимось нижче. На відміну від інших країн, у США немає єдиної офіційної, затвердженої урядом системи класифікації готелів. За комфортабельністю вони здебільшого поділяються на п'ять категорій. В Америці найвищий статус присуджено двом закладами – «American Automobile Association» (AAA), яка називає свою категорію «П'ять діамантів», «Mobile Travel Guide» – «П'ять зірок». Із понад 21 000 готелів п'ятизіркового статусу удостоєні лише 35 (менше 2 %). AAA займається інспекцією готелів із 1977 р. Із всіх готелів США менше 2 % удостоєні вищої категорії – «П'ять діамантів». 25 готелів отримали обидві вищі винагороди – і «П'ять діамантів», і «П'ять зірок».

Готелі класифікують також за розміщенням, цінами й типами послуг, які вони пропонують. За цінами готелі США поділяють на бюджетні (25–35 дол. США), економічні (35–55 дол. США), середні (55–95 дол. США), першокласні (95–195 дол. США), апартаментні (65–125 дол. США), фешенебельні (125–425 дол. США). Залежно від місця свого положення готелі можуть бути центральними (розміщені в центрі міста), курортними (у курортній місцевості), казино (в одному з центрів ігрового бізнесу), аеровокзальними (у районі аеропорту), автострадними (поблизу автостради). Є й інші критерії класифікації, наприклад умови користування (таймшер, кондомініум, для тривалого проживання, для проведення конференцій тощо) [10].

Готельний бізнес США характеризується тим, що готелі дедалі більше орієнтуються на визначений сегмент ринку. Так, у майбутньому передбачено виділення трьох типів готелів:

1. «Люкс» – із численним персоналом, надзвичайно високим рівнем сервісу для найвимогливіших клієнтів.
2. Готель середнього рівня, що максимально використовує сучасні технології, намагається за допомогою автоматизації зменшити експлуатаційні витрати, а отже, і ціни.
3. Невеликий затишний готель, призначений для тих клієнтів, які потребують більше персональної уваги до себе, але без необхідності оплачувати послуги за цінами «люкс» [7].

Готельну індустрію країни повною мірою можна віднести до високотехнологічного сектору, який широко застосовує управлінські й інші інновації, що передбачає залучення висококваліфікованих кадрів. Професійну освіту фахівців та окремих категорій лінійного персоналу розглянуто як вирішальне ресурсне джерело економічного зростання. На рівні окремого готелю чи готельної мережі праця кваліфікованого персоналу втілюється у відтвореному готельному продукті, який володіє значними споживчими властивостями й конкретними конкурентними перевагами [1].

Сучасну систему профільної професійної освіти представлено коледжами, у тому числі в складі дослідницьких університетів, а також корпоративними університетами, що належать великим готельним корпораціям. Практично всі вони – «Hilton», «Marriot» та інші – перетворилися на навчальні організації, що створили корпоративні університети, які працюють на постійній основі. Готельна економіка знань, про яку сьогодні багато говориться в американських професійних колах, виходить із того, що існує пряма залежність між рівнем розвитку готельної галузі в країні й станом вищої та середньої професійної освіти за готельними спеціальностями. Тому можна стверджувати про наявність тенденції до інтеграції готельної індустрії й індустрії професійної освіти. Середню професійну освіту за готельними спеціальностями представлено дворічними коледжами, випускники яких отримують диплом техника та можуть продовжити навчання у вищих – чотирирічних – коледжах, що здійснюють підготовку за програмами бакалаврату. Дипломовані бакалаври, зі свого боку, можуть

продовжити навчання за магістерськими програмами в низці американських університетів або коледжів, яким надано таке право. Як засвідчує практика, галузевий ринок праці цілком улаштовують дипломовані фахівці – техніки та бакалаври; магістерські освітні програми користуються обмеженим попитом [3].

Американська система професійної освіти відрізняється високим ступенем децентралізації: вища й середня професійна освіта перебувають у віданні штатів. Відповідно до 10-ї поправки Конституції США, федеральний уряд не має права створювати загальнонаціональну систему освіти, визначати політику та навчальні програми для загальноосвітніх шкіл, коледжів й університетів. Усі штати мають власні системи профосвіти, що володіють своєю специфікою. Роль федерального уряду зводиться до загального керівництва сферою вищої та середньої професійної освіти без надмірного втручання в справи кожного навчального закладу. Розробкою загальнонаціональної політики в цій сфері займається Міністерство освіти. Вищий рівень адміністрування представлено керівним органом, що розробляє питання освітньої політики. Для державних ВНЗ – це керуюча й координуюча рада на рівні штату (або провідного університету штату); для приватних коледжів та університетів – рада піклувальників або рада керівників цього освітнього закладу. Це повністю стосується також і підготовки фахівців із вищою освітою за готельними спеціальностями.

Підготовка фахівців у межах вищої професійної освіти за готельними спеціальностями здійснюється лише недержавними університетами та коледжами. Серед них виділяється Школа готельного адміністрування (*Cornell's School of Hotel Administration*), що має статус коледжу в структурі Корнельського університету (*Cornell's University*), котрий має статус дослідницького, у тому числі з готельної проблематики [2].

Державне фінансування американської вищої школи, уключаючи недержавні коледжі та дослідницькі університети, проводиться за трьома основними напрямками:

- наукові дослідження (у межах державного замовлення);
- інституційні субсидії освітнім структурам, значимість яких визначається державою;
- фінансова допомога студентам, які потребують особливої уваги (нині це пріоритетний напрям, що становить більше ніж половину всіх державних витрат у цій сфері).

Формування кадрового потенціалу для готельної галузі, у якому беруть участь громадські організації – професійні готельні асоціації, у тому числі регіональні, уключаючи низку процедур, дає змогу:

- визначити реальну вартість підготовки кваліфікованого фахівця для готельної галузі з відповідної спеціальності;
- розробити змістову модель спеціаліста (у контексті традиційної освітньої траєкторії «професійні знання – навички – уміння»), що забезпечує високу компетентність працівника на конкретному робочому місці;
- вивчити реальні потреби готельних підприємств у фахівцях з урахуванням перспектив розвитку професійної готельної діяльності, оплати та умов праці, соціально-професійної адаптації, перспектив кар'єрного зростання;
- установлювати прямі договірні відносини з готельними підприємствами-замовниками, зацікавленими в підготовці нових категорій фахівців на тривалу перспективу;
- розробляти науково-методичне забезпечення освітнього процесу з готельними спеціальностями в профільному коледжі або дослідницькому університеті;
- створювати на конкурсній основі нове покоління підручників і навчальних посібників, що реалізують системний принцип і клієнтоорієнтований підхід до майбутньої професійної (готельної) діяльності працівника [11].

Висновки й перспективи подальших досліджень. Досліджуючи сучасний стан розвитку готельного господарства в США, незаперечним потрібно визнати той факт, що в цій країні індустрія гостинності давно сформувалась і стабільно розвивається, маючи матеріальну базу та забезпечуючи роботою мільйони людей, що, безперечно, позитивно впливає на економіку держави. Готельна індустрія США відрізняється специфічними рисами й особливостями, серед яких відзначимо систему класифікації готелів, підготовку фахівців для готельного бізнесу тощо. Готельне господарство – галузь економіки США, яка забезпечує значні валютні надходження завдяки поширенню іноземного туризму. Поряд з позитивними рисами готельна індустрія переживає сповільнення темпів зростання.

Причини цього явища, а також динаміку розвитку готельного бізнесу США продовжимо розглядати в наступних наших публікаціях.

Джерела та література

1. Азар В. І. Економіка і організація туризму : навч. посіб. / В. І. Азар. – Москва : Профиздат, 1983. – 223 с.
2. Александрова О. Ю. Економіка і територіальна організація міжнародного туризму : навч. посіб. / О. Ю. Александрова. – Москва : [б. и.], 1996. – 382 с.
3. Гладунок Ю. В. Державне регулювання розвитку готельного господарства: проблеми та перспективи / Ю. В. Гладунок // Науковий вісник Національного університету Державної податкової служби України (економіка, право). – 2009. – № 3. – С. 29–36.
4. Гуляев В. Г. Организация туристической деятельности : навч. посіб. / В. Г. Гуляев. – Москва : Нолидж, 1996. – 312 с.
5. Козлова Т. «Лицо» сетевых отелей / Т. Козлова // Новости турбизнеса. – 2005. – № 22. – С. 23.
6. Мальська М. П. Готельний бізнес: теорія та практика : підручник / М. П. Мальська, І. Г. Пандяк. – Київ : Центр учб. літ., 2012. – 472 с.
7. Мунін Г. Б. Управління сучасним готельним комплексом : навч. посіб. / Г. Б. Мунін, А. О. Змійов, Г. О. Зінов'єв [та ін] ; за ред. С. І. Доругонцова. – Київ : Ліра-К, 2005. – 156 с.
8. Нечаюк Л. І. Готельно-ресторанний бізнес: менеджмент : навч. посіб. / Л. І. Нечаюк, Н. О. Нечаюк. – Київ : ЦУЛ, 2009. – 344 с.
9. Пуцентейло П. Р. Економіка і організація туристично-готельного підприємництва : навч. посіб. / П. Р. Пуцентейло. – Київ : ЦУЛ, 2007. – 344 с.
10. Рентч М. С. Преимущества брендинга отелей / М. С. Рентч // Гостиничный и ресторанный бизнес. – 2008. – № 3. – С. 48–50.
11. Туризм і готельне господарство. – Москва : Березень, 2003. – 352 с.
12. Цьохла С. Ю. Економічні основи курортної індустрії й перспективи розвитку / С. Ю. Цьохла // Ученые записки ТНУ им. В. И. Вернадского. – Серия : Экономика. – 2008. – Т. 21 (60), № 1. – С. 286–294.
13. Юр'єв А. П. Формування ціни та цінової політики на підприємствах туристичного бізнесу : монографія / А. П. Юр'єв, К. В. Єрмілова. – Донецьк : [б. в.], 2004. – 200 с.

Коцан Наталя. Особенности развития и функционирования гостиничного бизнеса в США. В статье проанализированы исторические особенности развития гостиничного бизнеса США, его современное состояние. Доказано, что в гостиничном бизнесе США наблюдаются определенные тенденции, в частности углубление, специализация, образование корпоративных форм в организации гостиничных предприятий (гостиничных цепей), значительная концентрация гостиничных предприятий почти всех торговых марок мира, большая конкуренция, высокая монополизация рынка крупными компаниями, завышение цен. Отмечается что гостиничная сфера США имеет специфические свойства и черты, в частности отличную от других классификацию гостиниц, организацию профессиональной подготовки кадров для отельного бизнеса. Установлено, что современная система профильного профессионального образования представлена колледжами, в том числе в составе исследовательских университетов, а также корпоративными университетами, принадлежащими крупным гостиничным корпорациям. Отмечается наличие тенденции к интеграции гостиничной индустрии и индустрии профессионального образования для гостиничного бизнеса.

Ключевые слова: гостиничный бизнес, отель, заведение размещения, гостиничная цепь, корпорация, США.

Kotsan Natalia. The Hotel Business Features in the United States of America: Development and Functioning. The article gives a detailed analysis of historical features and current state of hotel business development in the USA. It is proved that there are some tendencies in hotel business of the USA such as specialization development, establishment of corporative forms in hotel companies' arrangement (hotel chains), a significant concentration of hotel enterprises of almost all world brands, great competition, and high level of market monopolization by large companies, overpricing. The article highlights that the hotel sphere of the USA has particular traits and characteristics, namely specific classification of hotels as well as staff training for hotel industry. It is determined that modern system of vocational education is presented by colleges the educational establishments of the research universities and the corporative universities, which belong to large hotel corporations. The article also outlines that there is a tendency toward integration of both hotel industry and vocational education for hotel business.

Key words: hotel business, hotel, accommodation, hotel chain, corporation, the USA.

Стаття надійшла до редколегії
05.11.2016 р.

Ірина Мандрик

Туристично-країнознавчі аспекти розвитку туризму в Ізраїлі

Розглянуто особливості розвитку туризму в Ізраїлі з позицій туристичного країнознавства. Показано місце й роль туризму в економіці Ізраїлю. Проаналізовано динаміку та структуру туристичних потоків. Указано країни, які є найбільшими постачальниками туристів до Ізраїлю. Охарактеризовано основні види туризму та найважливіші туристичні центри країни. Визначено основні проблеми й перспективні напрями розвитку туризму в Ізраїлі. Указано основні напрями діяльності Міністерства туризму Ізраїлю. Названо головні національні та регіональні програми з популяризації туризму в країні.

Ключові слова: туризм, туристичне країнознавство, туристичний потік, види туризму, туристичний центр, Ізраїль.

Постановка наукової проблеми та її значення. Туризм в Ізраїлі є однією з важливих галузей економіки країни. Розбудова рекреаційно-туристичної галузі та посилення її впливу на економічний розвиток стали пріоритетними напрямками розвитку господарства країни. Величезна кількість археологічних і культурних пам'яток, пляжні зони трьох морів, лікувальні курорти, теплий клімат, а також добре розвинена туристична інфраструктура й політика держави сприяють розвитку як міжнародного, так і внутрішнього туризму. Тому туристично-країнознавче дослідження сучасних особливостей розвитку туризму в Ізраїлі досить актуальне ще й з огляду на збільшення туристичного потоку з України.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Дослідженням туристичної сфери Ізраїлю займаються як зарубіжні, так і вітчизняні науковці. Коротка туристично-країнознавча характеристика Ізраїлю представлена в підручниках та навчальних посібниках із міжнародного туризму й туристичного країнознавства А. Александрової [1], В. Воскресенського, А. Глушка та А. Сазикіна [3], А. Косолапова [7], О. Любіцевої, М. Мальської, Є. Окладнікової, А. Парфіненка й ін. Окремі аспекти розвитку туризму в Ізраїлі висвітлено в наукових публікаціях вітчизняних науковців. Зокрема, В. Патійчук та А. Адожина розглядають особливості сучасного розвитку паломницького туризму в Ізраїлі [11]. У статті І. Мандрик і Л. Поліщук розкрито сучасні особливості розвитку іноземного туризму в Ізраїлі [10]. Українські науковці В. Кіптенко та К. Кузьменко досліджують туристичну політику й аналізують програми розвитку туризму в Ізраїлі [6].

Туризм в Ізраїлі розглянуто в численних науково-популярних виданнях, зокрема путівниках Н. Землянської [5], О. Коротаєвої, Г. Мортон, Ізраїля Шаміра [14], які орієнтовані переважно на потенційних туристів. Велика кількість науково-популярних статей міститься в періодичних виданнях, зокрема в таких, як «Міжнародний туризм», «Мир туризму», «Український туризм», «Українська туристична газета» та ін. У них у публіцистичному стилі описано мандрівки до Ізраїлю й найпривабливіші для українців туристичні центри. Інформація про тури, готелі, найцікавіші туристичні місця в Ізраїлі міститься на сайті Міністерства туризму Ізраїлю [13]. Проте комплексних туристично-країнознавчих досліджень цієї держави в сучасній вітчизняній науковій літературі не представлено, що й зумовило вибір теми цієї наукової статті.

Мета статті – туристично-країнознавчий аналіз сучасних особливостей, проблем і перспектив розвитку туризму в Ізраїлі. Згідно з поставленою метою виконувалися такі **завдання:** показати місце й роль туризму в економіці Ізраїлю; проаналізувати динаміку та структуру туристичних потоків; охарактеризувати основні види туризму й найважливіші туристичні центри країни; визначити основні проблеми та перспективні напрями розвитку туризму в Ізраїлі.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Ізраїль – країна з унікальними культурними цінностями й прекрасною природою, однак розвиток туризму стримується релігійно-політичним протистоянням арабів і євреїв, що неодноразово виливалось у війни й теракти. У відносно спокійні періоди туризм інтенсивно розвивається. У роки загострення суперечностей відбувається спад туристських прибуттів.

За даними Міністерства туризму Ізраїлю, останнє десятиріччя характеризується коливаннями у сфері в'їзного туризму у зв'язку зі змінами у сфері безпеки та економічної ситуації в Ізраїлі та у всьому світі. У 2000–2003 рр. простежено тенденцію до зменшення притоку іноземних туристів, що пов'язано із загостренням політичної ситуації в регіоні. У наступні роки показники в'їзного туризму стали покращуватися, досягнувши пікових значень у 2008 р. Світова економічна криза та операція «Литий свинець» негативно вплинули на розвиток іноземного туризму у 2009 р. (2,7 млн осіб) [13]. У наступні 2010–2013 рр. простежуємо поступове зростання в'їзного потоку й збільшення прибутків від туризму.

У 2013 р. туристична галузь Ізраїлю побила новий рекорд. Країну відвідали 3,5 млн туристів (у 1950 р. – 33 тис.). Прибутки від туризму склали 40 млрд шекелів (11,5 млрд дол.), у галузі зайнято 195 тис. осіб – 6 % від кількості зайнятих в ізраїльській економіці [10]. У 2014 р. в Ізраїль приїхало 3,3 млн туристів, тобто майже стільки ж, скільки в рекордний 2013 р., незважаючи на військову операцію «Нездоланна скеля». Індустрія туризму принесла ізраїльській економіці близько 8,7 млрд євро. У цій галузі зайнято до 200 тис. осіб (6 % ізраїльських працівників) [13]. Основна частина туристів приїхала в Ізраїль зі США – 626 тис. (19 % від загальної кількості), Росії – 567 тис. (17 %), Франції – 301 тис., Німеччини – 196 тис. і Великобританії – 179 тис., Італії (114 тис.), України (110 тис.), Польщі (63 тис.), Канади (62 тис.) і Нідерландів – 51 тис. осіб (рис. 1). У 2015 р., за даними Міністерства туризму Ізраїлю, країну відвідали 3,1 млн туристів. Це лише на 4 % менше, порівняно з 2014 р., незважаючи на геополітичну ситуацію й відновлення національної економіки після військової операції «Нездоланна скеля» в секторі Газа.

У 2015 р. географічна структура туристичних потоків до Ізраїлю майже не змінилася. Найбільша кількість туристів приїхала в Ізраїль зі США – 637 тис. осіб, що на 2 % більше, ніж у 2014 р. Із Росії Ізраїль прийняв 415 тис. туристів, що на 25 % більше, порівняно з попереднім роком. Серед інших країн, звідки прибуло найбільше туристів, – Франція, Німеччина, Великобританія, Україна й Італія [13].

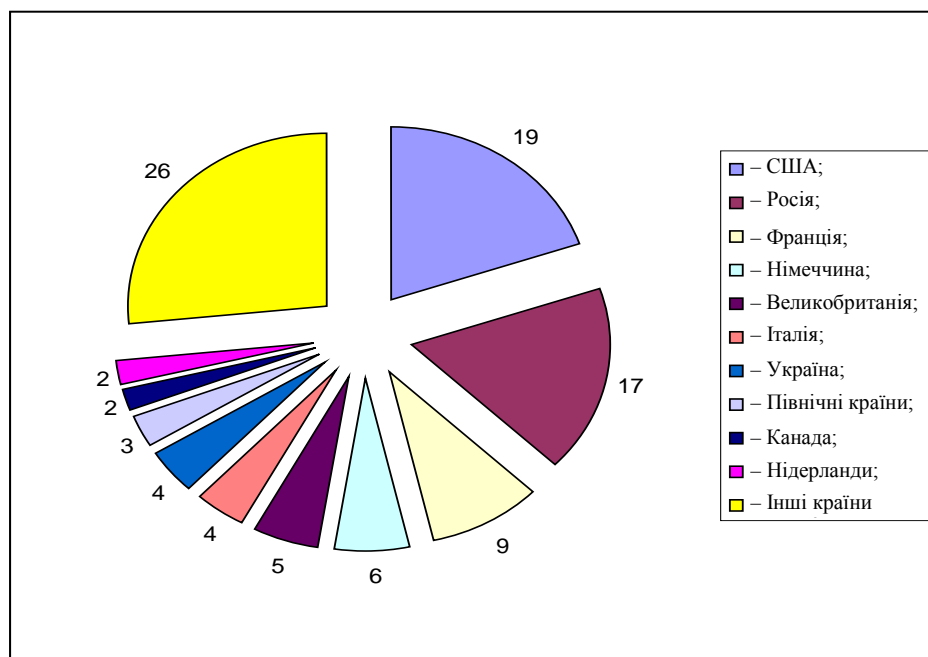

Рис. 1. Структура в'їзного потоку туристів в Ізраїль у 2014 р.

У 2015 р. 138 тис. українців відвідали Ізраїль, що на 4 % більше, ніж у 2014 р. При цьому в Україну з Ізраїлю за рік приїхала приблизно така сама кількість туристів. Україна залишається на шостому місці серед країн за кількістю туристів, котрі приїхали в Ізраїль [12].

Більшість іноземних туристів – християни (56 %) та євреї (іудеї) – 24 %. Решта належать до інших течій або не дотримуються жодної з релігій. 58 % приїхали в Ізраїль уперше, 42 % раніше вже побували в цій країні. Туристи відвідали Ізраїль, насамперед, для того, щоби відвідати Єрусалим. У

2014 р. місто відвідали 82 % іноземних туристів. Тель-Авів – Яффа займає друге місце (67 % усіх туристів). На третьому місці – район Мертвого моря – 54 %. Тверія з озером Кінерет займає четверте місце – 44 % туристів, далі Галілея – 34 %. До найбільш відвідуваних місць належать Стіна плачу (74 %), єврейський квартал старого міста Єрусалима (68 %) і Храм Гроба Господнього (59 %). Сюди потрібно також віднести «Віа долороса» (53 %) та Єлеонську гору (52 %) [10]. Самі ж ізраїльтяни їздять за межі країни в пошуках дешевої відпочинку. Найпопулярнішими напрямками є Таїланд, Індія й Туреччина, 17 % ізраїльських туристів відвідують Європу. У 2014 р. 65 % жителів Ізраїлю хоча б один раз відпочивали за кордоном. Частина з них відпочивали і всередині країни, так що в цілому 77 % ізраїльтян провели хоча б частину річної відпустки вдома. Такими є дані опитування, проведеного спільно ізраїльськими туристичними агентствами й Асоціацією туризму [8].

Після спаду туристичного потоку через військову операцію у 2014 р. Міністерство туризму Ізраїлю звернуло увагу й на внутрішній туризм. Причому не лише на збільшення готельних місць, але й проведення одноденних екскурсій. У цьому питанні проведено додаткове регламентування, туристичні фірми, орієнтовані на внутрішній туризм, пройшли сертифікацію. Ті ізраїльтяни, які все ж обирають відпочинок усередині країни, віддають перевагу Ейлату. Існують щоденні рейси з Тель-Авіва до Ейлатського аеропорту. Сам політ займає близько 40 хвилин, замість шести годин дороги автобусом, дуже часто проходять акції та знижки на Ейлатські готелі. Тому це стає популярним напрямом відпочинку, особливо на вихідні в кінці тижня. Останнім часом популяризувалися поїздки на північ країни – на Кінерет і Галілею. Багато туристів орендують невеликі літні будиночки – Циммер. Вони обладнані джакузі й басейном і мають гарний вид на Кінерет або розміщені в гущавині лісу. Вартість такого Циммера коливається від 400 до 1000 шекелів за добу [8].

Туристична індустрія Ізраїлю відзначається розвинутою інфраструктурою, високим рівнем обслуговування, ретельно продуманою культурною програмою та індивідуальним підходом до кожного. Сьогодні Ізраїль пропонує туристам з усього світу і сонячні пляжі, і мальовничі коралові рифи, і можливість побачити культурні, історичні та релігійні пам'ятки. Тому в країні розвинені різні види туризму, найпопулярнішими з яких є релігійний, курортно-пляжний, медичний, лікувально-оздоровчий, культурно-пізнавальний, спортивний, агротуризм, бізнес-туризм.

Релігійний туризм Ізраїлю – один із найпопулярніших видів серед туристів, насамперед із країн Східної Європи та Африки. Ізраїль особливо цікавий для туристів паломницькими місцями. Найбільшу їх кількість сконцентровано в самому місті Єрусалим – світовому центрі трьох релігій: християнства, ісламу та іудаїзму. Подорожуючи Єрусалимом, паломники відвідують місця, пов'язані з останніми днями земного життя Ісуса Христа [4]. Вони бувають у Гефсиманському саду, де після зрадницького поцілунку Іуди був схоплений Ісус, приходять на гору Сіон, де Господь здійснив з учнями останню трапезу та встановив таїнство Євхаристії. Проте найголовнішим паломницьким маршрутом міста є «Віа Долороза» – Скорботний шлях, яким Спаситель під важкістю хреста піднімався на Голгофу. Найбільша святиня всього християнського світу – храм Гробу Господнього (Голгофа, Камінь помазання, Кувуклія та інші святині храму). У місті також наявні Маслична гора, церква Вознесіння з її каплицею; Гефсиманський сад (храм Страстей Господніх – «Церква Усіх Націй»), гробниця Божої Матері; гора Сіон й інші святині [11].

На території Ізраїлю спостерігаємо значну концентрацію християнських паломницьких об'єктів. Зокрема, найбільшими паломницькими центрами на території країни є Вифлеєм, Поле Пастушків, Назарет, Табха, Хеврон, Капернаум, Тель-Авів (Яффо), Кесарія, Хайфа, Ейн Карем, гора Фавор, гора Спокус, річка Йордан та багато інших християнських святинь.

Медичний туризм в Ізраїлі можна назвати найбільш зручним і практичним видом туризму, адже він поєднує в собі як лікування, так і відпочинок. Ізраїль уже багато років вважається світовим лідером охорони здоров'я й медичного туризму. За високої якості медичних послуг медицина Ізраїлю має нижчу вартість. Лікування в Ізраїлі десь на 60–70 % дешевше, ніж, наприклад, у США або у Великобританії. Багато хто їде в Ізраїль для того, щоб пройти конкретне лікування, хтось для того, щоб зробити діагностику й повне обстеження, хтось із туристів проходить оздоровчий курс. Найчастіше в клініки звертаються з такими захворюваннями, онкологія, кардіологія, нейрохірургія, пластична хірургія, репродуктивна медицина. Найбільше пацієнтів можуть прийняти такі ізраїльські клініки, як Шиба (1700 місць), Ассута (1500), Ілїхов і Хадасса (1300). Найбільше хірургічних операцій за рік проводять в Ассуті (98 000), Бейлінсоні (36 600), Шибі, Ілїхові (31 000) [9].

У медичному туризмі найпопулярнішим напрямом вважається лікувально-оздоровчий, пов'язаний із перебуванням пацієнта на різних курортах Ізраїлю, що організовані при провідних медичних центрах. Більшість курортно-оздоровчих центрів зосереджено навколо озера Кінерет і Мертвого моря, проте подібні центри є й в інших районах Ізраїлю.

Мертве море – одна із найзнаменитіших та унікальних здравниць світу. Тут можна знайти дивовижне поєднання природних ресурсів із кліматичними умовами: найсолоніше у світі озеро, багате мінералами, термомінеральні води, лікувальні чорні грязі, знижений рівень ультрафіолетового проміння, сухе, багате мінералами повітря з приємною температурою, відносно високою концентрацією кисню та практично з повною відсутністю алергенів й інших шкідливих домішок [1]. Під наглядом висококваліфікованих лікарів тут успішно лікують артрити, неврози, алергії, серцево-судинні, шкірні та інші захворювання.

Курортно-пляжний туризм дуже популярний серед іноземних і внутрішніх туристів. Курорти розміщені переважно в трьох районах: практично вздовж усього узбережжя Середземного моря, на Червоному та Мертвому морях. На Середземноморському узбережжі від Ашкелона на півдні й по кордону з Ліваном на півночі простягається смуга курортних міст. Найвідоміші з них – Нагарія (курорт із чудовими піщаними пляжами, де можна зайнятися віндсерфінгом); Нетанія (із гарними пляжами, великим вибором розваг, комфортабельними готелями); Дор (розміщений північніше від Кесарії); Герцлія (із розкішними готелями та яхт-клубом). На південь від Тель-Авіва тягнуться пляжі Бат-Яма, піщані дюни Ашдода й приморське курортне містечко Ашкелон [2].

Ейлат – найбільший курорт на узбережжі Червоного моря, відомий як прекрасне місце відпочинку та туризму, особливо для тих, хто любить море й сонце. Крім прекрасних білих пляжів із коралового піску, туристів в Ейлаті приваблює унікальна морська фауна, насамперед різноманітні корали. До їх послуг – екскурсійні катери з прозорим дном, підводна обсерваторія, підводний човен. Можна зайнятися віндсерфінгом, вітрильним спортом, підводним плаванням, водними лижами. Ейлат славиться також відмінною морською риболовлею на тунця, барракуду, інших великих риб. Тут організують захоплюючі екскурсії й сафари на джипах і верблюдах пустелею Негев [3].

Спортивний туризм має велике значення для економіки країни. Ізраїль, у якому відбувається багато спортивних подій місцевого й міжнародного значення, приваблює спортсменів та вболівальників з усього світу. Найбільш популярні види спорту в країні – баскетбол, футбол, дзюдо, теніс, віндсерфінг. Найважливіші спортивні об'єкти Ізраїлю – Ейлат (славиться кораловими рифами для занять підводним плаванням); Кейсарія й Гааш (майданчики для гольфу); на Хермон приїжджають узимку покататися на гірських лижах; у тель-авівському районі Яд Еліягу проводять найважливіші баскетбольні матчі; у Рамата-Шароні обладнано чудові тенісні майданчики; на стадіоні в Рамат Гані проводять матчі за участі кращих футбольних команд світу, на морі відбуваються змагання яхтсменів і віндсерфінгістів; у пустелі Негев улаштовуються змагання з орієнтування на позашляховиках. Найважливіша спортивна подія в Ізраїлі для спортсменів-євреїв з усього світу – Маккабіада, що проводиться раз на чотири роки [5].

Сільський туризм Ізраїлю – галузь, яка швидко розвивається. Зараз у країні пропонується понад 8 тис. одиниць житла, крім того, ще близько 3 тис. кімнат у пансіонатах, кібуцах і мошавах, що розміщені в сільській місцевості. 75 % одиниць відпочинку розміщені на півночі Ізраїлю у зв'язку з природними перевагами цього району (прохолодний клімат, безліч водних джерел, багата рослинність). 15 % одиниць – на півдні країни. Сільський туризм став істотним компонентом економіки периферійних районів, частково поповнюючи зниження доходів від сільськогосподарської діяльності.

Ізраїль – одна з небагатьох країн світу, де швидкими темпами розвивається діловий туризм. Тут відбувається безліч великих виставок, які представляють національні й світові інформаційні та комп'ютерні технології, а також розробки у сфері оборони, медицини, сільського господарства тощо [14]. Приймаючи щорічно велику кількість бізнес-туристів, туристична індустрія Ізраїлю надає послуги світового класу.

Однак, незважаючи на позитивні сторони організації туризму, в Ізраїлі існує низка проблем суто політичного характеру. Зокрема, у зв'язку з постійною політичною напругою та підвищеними заходами безпеки, поліцейські активно практикують перевірки особистих речей громадян при вході в торговельні центри, організації, банки й у місцях скупчення людей. Туристам і паломникам потрібно чітко виконувати вимоги представників правоохоронних органів Ізраїлю, а також служб

безпеки в аеропортах, установах та інших громадських місцях країни. Обов'язковою вимогою владних структур є наявність при собі паспорта. Туристам рекомендується, за можливості, утримуватися від відвідання заходів із масовим скупченням людей [5].

Туристи, котрі побували в Ізраїлі, зауважують, що тут усе дорожче, ніж в інших сусідніх туристичних країнах: і готелі, і трансфери, і їжа, і екскурсії – загалом усе. Відпочивати в Ізраїлі – дороге задоволення. Звіт Світового економічного форуму про дорожнечу відпочинку в 141 країні світу поставив Ізраїль на 72-ге місце у світовому рейтингу. За вартістю номерів у готелях Ізраїль перебуває на 84-му місці, за якістю транспортної мережі – на 92-му, за частотою терористичних інцидентів (за збільшенням) – на 126-му, за рівнем цін на бензин – на 127-му.

На думку самих ізраїльтян, ціни в ізраїльських готелях дуже завищені. Так вважають 75 %, толерантні – 12 %, низькі – теж 12 %, 1 % назвали ціни їх жахливими. Дорожнеча змушує в майбутньому відмовитися від відпочинку в Ізраїлі й надати перевагу відпочинкові за кордоном – так заявили 72 % опитаних ізраїльтян. Це підтверджує той факт, що влітку 2015 р. відпочинок за кордоном обрало на 7 % більше ізраїльтян, ніж у 2014 р. [2]. Часто туристи скаржаться на невідповідність готелів Ізраїлю світовим стандартам. Це можна пояснити тим, що тут немає сертифікації готелів, а отже, відсутня і їх об'єктивна «зірковість». Тому ті «зірочки», які готелі привласнюють собі самостійно, інколи не відповідають світовим. Тому на перспективу в Ізраїлі потрібно здійснити сертифікацію всіх об'єктів розміщення туристів. Це допоможе з часом зняти питання про неспроможність ізраїльських готелів.

Розуміючи величезний потенціал туристичної галузі, уряд Ізраїлю розробляє й упроваджує зважену туристичну політику для все більшого залучення туристів у країну. Туристична політика й напрями розвитку туристичної сфери в країні визначаються Міністерством туризму. Основною метою Міністерства є приваблення зарубіжних гостей в країну. Для цього при Міністерстві створено Державну компанію з туризму, яка забезпечує маркетинг і рекламу, професійне навчання персоналу, контроль діяльності готелів тощо. Друге за важливістю завдання Міністерства – розвиток внутрішнього туризму, тобто заохочення ізраїльтян до відпочинку в межах країни. На сьогодні Міністерство та підконтрольні йому органи розробляють нові й підтримують уже функціонуючі програми щодо розвитку туризму в Ізраїлі. Державною туристичною агенцією Ізраїлю розроблено низку національних і регіональних програм популяризації відпочинку в країні. До програм національного рівня відносять «Тренер Ізраїлю», що спрямовується на підвищення конкурентоспроможності цих туристичних дестинацій на світовому туристичному ринку; «Морська», яка зосереджується на питаннях організації рекреації й туризму в районі Мертвого моря; Програма розвитку священних місць. Крім того, в Ізраїлі реалізовується низка програм регіонального рівня, спрямованих на економічний розвиток Єрусалиму, регіону Мертвого моря, розвиток гольф-туризму на територіях Ейлату, Тель-Авіву, Мертвого моря, Тверії, Хадеру, розвиток інфраструктури різних велотрас у районі міст Галілея й Негева [6].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, останнім часом Ізраїль демонструє швидкі темпи розвитку туризму, про що свідчить зростання туристичних потоків і збільшення доходів від туризму. Найбільша кількість туристів приїжджає до Ізраїлю зі США, Росії, Франції, Німеччини, Великобританії, України та Італії. Більшість іноземних туристів – християни й іудеї. Тому найпопулярнішим видом туризму залишається релігійно-паломницький. В останні роки швидкими темпами в Ізраїлі розвиваються такі види туризму, як медичний, культурно-пізнавальний, курортно-пляжний, спортивний, сільський, діловий та ін. Цьому сприяє ефективна туристична політика, яка визначається Міністерством туризму Ізраїлю. Тому перспективи подальших досліджень пов'язані з вивченням й аналізом результатів упровадження національних і регіональних програм розвитку туризму в країні.

Джерела та література

1. Александрова А. Ю. Международный туризм : учебник / А. Ю. Александрова. – Москва : Аспект Пресс, 2002. – 470 с.
2. Відпочинок на узбережжі Ізраїлю [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.israel.com.ua>
3. Глушко А. А. География туризма / А. А. Глушко, А. М. Сазыкин. – Владивосток : Изд-во Дальневосточного ун-та, 2002. – 270 с.
4. Горобець О. Земля і Небо. Ізраїль / О. Горобець // Міжнародний туризм. – 2012. – № 5. – С. 96–103.

5. Землянская Н. Израиль в кармане : путеводитель / Н. Землянская. – 3-е изд. – Санкт-Петербург : Welcome, 2013. – 252 с.
6. Кіптенко В. К. Туристична політика та програми розвитку туризму в Ізраїлі / В. К. Кіптенко, К. П. Кузьменко // Географія та туризм : наук. зб. / Ред кол. : Я. Б. Олійник (відп. ред.) та ін. – Київ : Альтерпрес, 2012. – Вип. 18. – С. 175–184.
7. Косолапов А. Б. Туристское страноведение. Европа и Азия / А. Б. Косолапов. – Москва : КНОРУС, 2005. – 400 с.
8. Куда ездят отдыхать сами Израильяне? [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.israel-gid.org/5230/>
9. Лучшие клиники в Израиле [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://vashaspina.ru/isr/diagnostika-i-lechenie-v-izraile/luchshie-kliniki-v-izraile/#ixzz414fVPJOF>
10. Мандрик І. П. Сучасні особливості розвитку іноземного туризму в Ізраїлі / І. П. Мандрик, Л. В. Поліщук // Актуальні проблеми країнознавчої науки : матеріали ІІІ Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Луцьк, 15–16 груд. 2015 р.) / за ред. В. Й. Лажніка. – Луцьк : Вежа-Друк, 2015. – С. 196–200.
11. Патійчук В. О. Особливості сучасного розвитку християнського паломницького туризму в Ізраїлі / В. О. Патійчук, А. В. Адожина // Актуальні проблеми країнознавчої науки : матеріали І Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Луцьк, 9–10 жовт. 2014 р.) / за ред. В. Й. Лажніка. – Луцьк, 2014. – С. 20–25.
12. Пономарев О. В 2015 году поток украинских туристов в Израиль вырос на 4 % / О. Пономарев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://ru.golos.ua/suspilstvo/v_2015_godu_potok_ukrainskih_turistov_v_izrail_vyiros_na_4_1526
13. Сайт Министерства туризма Израиля [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.goisrael.ru/
14. Шамир Исраэль. Израиль. Страна сосны и оливы / Исраэль Шамир. – Санкт-Петербург : Амфора, 2010. – 550 с.

Мандрик Ирина. Туристическо-страноведческие аспекты развития туризма в Израиле. Рассмотрены особенности развития туризма в Израиле с позиций туристического страноведения. Показаны место и роль туризма в экономике Израиля. Проанализированы динамика и структура туристических потоков. Указаны страны, являющиеся основными поставщиками туристов в Израиль. Охарактеризованы основные виды туризма и самые важные туристические центры страны. Определены основные проблемы и перспективные направления развития туризма в Израиле. Указаны основные направления деятельности Министерства туризма Израиля. Названы основные национальные и региональные программы популяризации туризма в стране.

Ключевые слова: туризм, туристическое страноведение, туристический поток, виды туризма, туристический центр, Израиль.

Mandryk Iryna. Touristic Cross-cultural Aspects of Development of Tourism in Israel. The features of development of tourism are considered in Israel from positions of tourist country-specific studies. The place and role of tourism are shown in the economy of Israel. The dynamics and structure of tourist streams are analyzed. The countries that are the most suppliers of tourists to Israel are indicated. The basic types of tourism and major tourist centers of the country are described. The main problems and perspective directions of development of tourism are certain in Israel. Main activities of the Ministry of Tourism of Israel are indicated. The main national and regional programs on popularization of tourism in the country are mentioned.

Key words: tourism, tourist country-specific studies, tourist stream, types of tourism, tourist center, Israel.

Стаття надійшла до редколегії
07.11.2016 р.

УДК 338.48:379.85(450)

Віктор Патійчук

Італія як міжнародний центр православного релігійно-паломницького туризму

Головна мета статті – дослідження основних релігійно-паломницьких центрів Італії, які стали об'єктами поклоніння для православних християн, у тому числі й українців. У теоретичному плані в праці розкрито суть поняття точкових елементів релігійно-паломницького туризму – пунктів і центрів, а також указано на їхню

© Патійчук В., 2016

функціональну паломницьку спеціалізацію та виокремлено основні функціональні види релігійно-паломницького туризму. У практичному сенсі проаналізовано значення релігійно-паломницького туризму для розвитку економіки Італії, а також розглянуто основні сакральні-релігійні центри країни та їхні головні святині, що становлять інтерес для православних паломників. Узагальнено головні проблеми та перспективи розвитку релігійного туризму в Італії.

Ключові слова: релігійний туризм, паломництво, паломницький центр, Італія.

Постановка наукової проблеми та її значення. Актуальність дослідження. Релігійно-паломницький туризм в Україні набирає все більшого розвитку як у кількісному, так і в просторовому виразі. Туристичні оператори та численні самодіяльні паломницькі служби й центри при монастирях і єпархіях пропонують увесь спектр можливих паломницьких послуг. Постійно розширюється географія паломницьких турів. Найбільш популярними для українських паломників у зовнішньому плані є відомі сакральні об'єкти близького зарубіжжя – Росії, Грузії, Білорусі, Молдови, а також Південно-Східної Європи – Болгарії, Сербії, Румунії та Греції (наприклад свята гора Афон). Звичайно, що пальму першості в міжнародних паломницьких турах для наших співвітчизників здобули поїздки на Святу Землю (сакральні об'єкти Ієрусалиму, Вифлеєму, Назарету, р. Йордан, г. Фавор тощо), а також гора Синай тощо. Проте останнім часом православні паломники із задоволенням відвідують відомі паломницькі центри Західної Європи, для яких є спільне історичне минуле та спільні святині для православної й католицької церков. Таким міжнародним релігійно-паломницьким ареалом, де сконцентровано значну кількість відомих сакральних-паломницьких об'єктів – релігійно-паломницьких пунктів і центрів як місцевого, так регіонального й міжнародного значення, що привертають увагу українських православних паломників у Європі, є Італія. Причому головний православний паломницький центр у ній – це не Ватикан (як світовий організаційно-католицький центр і місце концентрації багатьох спільних святинь для всіх християн) – теократична католицька держава, у якій проживає виключно чернече населення (на зразок православної чернечої республіки на Святому Афоні), а містечко Барі на Південному Сході країни, де перебувають моці відомого на весь світ подвижника благочестя й молитвеника за всіх християн – святителя Миколая.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Різноманітними питаннями релігійно-паломницького туризму з наукових позицій зараз займається багато українських і зарубіжних науковців, зокрема таких, як А. Александрова, А. Бабкін [2], Т. Божук [3], В. Гаворескі, А. Джаковські, Ю. Кадацька [5], Л. Любіцева [8], Т. Прокопенко [15], А. Самойленко, З. Сапелкіна [17], В. Сенін, Т. Тодер, Т. Христов [19], А. Яцковскі та ін. В основному їхні праці стосуються класифікації рекреаційно-туристичних ресурсів і вивчення ролі культурно-сакральних об'єктів як чинника в розвитку туризму, а також у публікаціях розкрито особливості розвитку паломництва в Україні як на локальному, так і регіональному рівнях [3; 5; 8; 17]. Проте праць, у яких би було досліджено міжнародний туристично-паломницький рівень, а також охарактеризовано закордонні сакральні-паломницькі центри, окрім Росії та Ізраїлю, фактично не існує [2; 15; 19]. Тому розгляд Італії як міжнародного центру православного релігійно-паломницького туризму є актуальним і має практичну цінність.

Мета статті – вивчення основних релігійно-паломницьких центрів Італії, які викликають культурно-духовний та паломницький інтерес для православних християн. Основні завдання публікації – характеристика основних християнсько-паломницьких центрів Італії, а також аналіз їхньої діяльності в контексті розвитку православного паломництва в цій країні.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Релігійно-паломницький пункт – сакральний об'єкт (місце або територія), який надає хоча б один вид регулярних паломницьких послуг. У протилежному випадку таким пунктом можна було б вважати будь-яку культову споруду або інший сакральний об'єкт, який забезпечує (надає) духовні послуги населенню конкретної території. Проте, на нашу думку, лише ті релігійно-паломницькі об'єкти, що надають регулярні паломницькі послуги та приваблюють до себе прочан з інших територій, можуть бути паломницьким пунктом.

Релігійно-паломницький центр – сукупність релігійно-паломницьких об'єктів, що приваблюють до себе значні потоки паломників. Потрібно розрізняти функціональну та територіальну таксономію релігійно-паломницьких центрів. Наприклад, місцеві релігійно-паломницькі центри обслуговують культурно-духовні потреби паломників локального рівня. Регіональні – виконують функції паломницького обслуговування для прочан внутрідержавного рівня, а інколи також сусідніх територій.

Світові релігійно-паломницькі центри приваблюють до себе масові потоки іноземних паломників. Вони виконують роль міжнародних культурно-паломницьких центрів, нерідко поєднуючи своєрідну релігійну спеціалізацію з функціями адміністративного, промислового, культурного й туристичного центрів країни або регіону. Крім того, у таких центрах існують об'єкти релігійного поклоніння національного та місцевого значення. Святі місця світового й релігійного значення є чинником формування міжнародних паломницьких потоків, а святині локального та місцевого значення створюють переважно внутрішні паломницькі потоки [2].

За геопросторовою ознакою релігійно-паломницькі центри, як і самі тури, можна поділити на локальні, регіональні й світові (міжнародні). Локальним релігійно-паломницьким турам зазвичай притаманні одноденні подорожі, регіональним – короткотривалі, а міжнародним – тривалі та довготривалі [8].

Можна виокремити два основні функціональні види релігійно-паломницького туризму: власне паломницький туризм – це сукупність подорожей із релігійно-духовною метою та релігійний туризм екскурсійно-пізнавальної спрямованості [13]. Основними причинами для звернення паломництва можуть бути різноманітні чинники – від звернення таїнств та зміцнення душевних і тілесних недуг до пересічної цікавості та досягнення культурно-пізнавальної мети [12].

В останні десятиріччя, завдяки діяльності різноманітних інформаційно-туристичних центрів, релігійно-паломницьких служб та паломницьких центрів, при православних установах налагодилися туристичні поїздки до християнських святинь Західного світу – Тернового вінця Спасителя, частини ризи Богородиці й пелен Богомладенця та глави Іоанна Хрестителя у Франції, мощей вифлеємських царів (волфів) у Німеччині, а також багатьох сакральних об'єктів Італії.

На думку експертів, в Італії добре сформовано та організовано систему прийому туристів, яка спроможна одночасно прийняти 3,6 млн гостей [6]. Іноземних туристів у цю дивовижну країну манять усе різноманіття італійського способу життя і її культурно-духовні надбання. Адже держава багата історичним минулим і його пам'ятками, живописними ландшафтами, видатними творами мистецтва, культурними традиціями й здобутками, релігійними святами, вишуканою модою, цікавою гастрономією, екстравагантністю смаків, стилю життя та вподобань тощо. Для прийому іноземних туристів в Італії добре налагоджено систему їх обслуговування й надання різноманітних супутніх послуг, уключаючи ресторанно-готельні та транспортні види обслуговування відпочивальників. Так, відомі туристичні компанії та ціла мережа туроператорів, котрі представляють їхні інтереси поза межами країни, мають для обслуговування іноземних туристів значний готельний арсенал: 33,3 тис. готелів на 1,8 млн місць; 2,4 тис. кемпінгів і туристичних поселень на 1,3 млн місць; 24,3 тис. приватних квартир, що здаються в оренду (на 252 тис. місць); 6 тис. агротуристських комплексів на 68,4 тис. місць та інших 3,3 тис. одиниць різних форм прийому гостей – 179 тис. місць (апартаменти з декількома власниками, притулки, пансіони, релігійні установи й будинки для прочан) тощо [18]. Як свідчить практика, паломники невивагливі до умов проживання та перебування під час проведення релігійно-паломницьких турів і найчастіше потребують недорогого житла та спрощеної системи обслуговування й спеціального харчування, які повинні враховувати пости та підготовку їх до участі в таїнствах (наприклад сповіді та причастя). Проте останнім часом зростає тенденція до поєднання паломницького туризму із відпочинком, а особливо в категорії заможного населення середнього віку. Такі відпочивальники потребують комфортних умов проживання й додаткових сервісних послуг [16].

Для комфортного відпочинку в Італії функціонує система надання сервісних послуг, уключаючи транспортні. Транспортна мережа та її видовий склад у державі досить розвинуті, а особливо на Півночі й у Центрі країни, де налагоджено швидкісне залізничне, автомобільне та авіаційне сполучення, а також в Італії досить добре сформована та продуктивно працює мережа морського пасажирського транспорту. Окрім того, до послуг відпочивальників у цій державі функціонують супутні види обслуговування іноземних туристів: численні парки й атракціони, центри проведення конгресів; ефективно розвинутий спеціалізований туристичний транспорт; добре оснащені пляжні об'єкти, фунікулери, гірські траси, підйомники тощо. У країні є багато мінеральних джерел, а також для задоволення потреб іноземних туристів працюють численні різноманітні спортивні споруди та розважальні комплекси й дискотеки (стадіони, гімнастичні зали, басейни, ковзанки, велодоріжки, танцювальні зали тощо) та інші туристськорозважальні заклади [18].

Італійська система обслуговування туристів має у своєму розпорядженні велику кількість найрізноманітніших закладів громадського харчування, церков і монастирів, замків та фортець, цирків шапіто й цілодобових критих павільйонів, площ та обладнаних приміщень для проведення громадських видовищних заходів у всі пори року тощо. Туристичні компанії забезпечують своїх клієнтів необхідною інформацією про транспортні послуги та можливості скористатися ними, супроводжують екскурсії гідями-перекладачами, забезпечують їх маршрутними картосхемами, прогнозами погоди, календарями виставок і подій, різноманітною рекламною продукцією щодо місцевих традицій, шопінгу, довідниками послуг тощо [1].

За оцінками фахівців, Італію найбільше відвідують туристи з Німеччини, Франції, Австрії, Швейцарії та Іспанії, а також з інших країн Європи, США, Канади й Латинської Америки (останні переважно з релігійною метою). Німецькі туристи займають лідируючі позиції не лише за кількістю, але й за тривалістю перебування. Так, наприклад, за оцінками експертів, німці намагаються продовжити терміни свого перебування в Італії: за турзапрошенням (до двох тижнів) – до одного місяця; за приватним – до одного місяця (термін виїзду протягом 2,5 місяців); за службовим – до одного місяця (термін виїзду протягом 2,5 місяців) [18]. Економічне зростання й спрощення валютного контролю останніми роками сприяли розвитку виїзного туризму. Так, наприклад, італійці подорожують здебільшого в сусідні держави: Францію, Австрію, Німеччину, рідше – в Іспанію, Португалію та Грецію. Порівняно з Францією, іноземний туризм в Італії є більш молодим (за віком туристів), дешевим (за середніми їхніми витратами) [6].

Релігійний туризм в Італії є досить добре розвинутим завдяки наявності на її території значної кількості християнських святинь Ватикану, Півночі – Туринська Плащаниця (частина тканин, у які було обгорнуто тіло Ісуса Христа під час його погребіння та Воскресіння з мертвих), Півдня – мощі святителя Миколая тощо. Щорічно в цю країну прибуває понад 30 млн паломників з усіх країн світу, а особливо з Іспанії, Португалії, Німеччини, Австрії, Великобританії, Мексики, Бразилії, Аргентини й інших країн Південної Америки, Північної Африки, США, Канади, Польщі, Прибалтики, та інших держав і регіонів світу, де сповідують переважно католицизм або його різновиди вигляді унійних церков тощо [11]. Доходи від релігійного туризму в країні, за неофіційними даними, складають 35 % від загальної кількості надходжень від туризму в країні, що є досить суттєвим чинником і стимулом саме для розвитку такого виду туристичної діяльності в цій державі [18].

Цікавими, із паломницького погляду, для православних в Італії є такі сакральні-паломницькі центри та їх святині: місто Турин, де зберігається плащаниця Ісуса Христа; м. Падуя – тут є мощі апостола та євангеліста Луки й відома чудотворна ікона Пресвятої Богородиці, яка була ним написана; у м. Мілан почивають повністю нетлінні мощі його небесного покровителя й патрона – святителя Амвросія Медіоланського та мучениці Наталії, а також у центральному соборі цього міста міститься знаменита фреска «Тайна вечеря» відомого художника Леонардо да Вінчі; у м. Портофіно в однойменному храмі Георгія Побідоносця перебуваює велика частина його мощей; а в м. Монтекатіні-Терме міститься чесна глава святої великомучениці Варвари, основна маса мощей якої – у нас на Україні, у Володимирському соборі м. Києва; у найголовнішій святині м. Прато є велика частина Чесного Пояса Пресвятої Богородиці, більшість якого розміщена на Святій Горі Афон (Греція) та частина – у м. Стамбулі (Туреччина); у м. Ортона, у кафедральному соборі на честь апостола Фоми, його чудотворний бюст зі значною частиною його святих мощей; у місті Амальфі в кафедральному соборі – перлині візантійського храмового мистецтва в Італії на честь святого апостола Андрія Первозданного міститься частина його чудотворних мощей; м. Лорето славиться в усьому християнському світі тим, що сюди хрестоносцями в XIII ст. був перевезений Святої Землі Сантуарій – Дім Пресвятої Богородиці, у якому вона отримала від архангела Гавриїла благу звістку про народження Спасителя; у місті Ланчано, що в Центрально-Східній Італії в Сантуарії Євхаристичного Чуда є кришталева чаша зі Святими Дарами, які після літургії у восьмому столітті, внаслідок сумнівів священника, котрий звершував літургію в церкві Сан-Легонцій, видимо перетворилися в частини Тіла Господнього та перебувають нетлінними до наших днів; у м. Салерно – мощі святого апостола Матфея; у м. Марселі зберігається ще одна християнська святиня – глава святого преподобного Василя; у м. Анконі покояться мощі святого Кирика тощо.

Північне місто на воді – Венеція – є давнім культурно-історичним центром, де відбуваються відомі карнавали масок. Його покровитель – апостол та євангеліст Марк. У соборі на його честь

(Сан-Марко) зберігається чесна глава Марка, а в грецькій церкві святого Георгія Побідоносця перебуває десниця святителя Василя Великого, у церкві Іоанна Предтечі – значна частина його мощей і мощі святителя Іоанна Милостивого. Венеційська церква на честь святого праведного Захарії має мощі цього святого, що становить значний інтерес для православних паломників.

У місті Болонья (відомому світовому освітньому центрі) розміщено унікальну базиліку, яка об'єднує в собі шість храмових споруд монастирського комплексу на честь священномученика архidiaкона Стефана, які будувалися протягом дев'ятнадцяти століть, починаючи з першого сторіччя нашої ери. Головна святиня цього міжнародного паломницького центру – церква Божої Матері «деї Серві», де перебуває її чудотворна ікона «Семистрільна», яка допомагає пом'якшувати злі серця людей та розкаюватися їм у тяжких гріхах. У цьому місті наявна також православна церква святителя Василя Великого з часточкою його святих мощей.

У місті Генуя перебувають нерукотворний образ Ісуса Христа та чаша (за певними твердженнями), куди зібрано святу кров Спасителя під час його хресних страждань, а також велика частка мощей святого Пророка Іоанна Хрестителя. У місті є святий релікварій (зібрання святинь) із волоссям Пресвятої Богородиці, стопою апостола Варфоломія та іншими святинями. У численних храмах цього міста можна ознайомитися з такими відомими святинями, як десниця святої праведної Анни (матері Пресвятої Богородиці); рука святого апостола Якова Заведеева; таця, на якій було принесено чесну главу святого Іоанна Предтечі після її усікновення з наказу іудейського царя Ірода Молодшого в день його народження, після того, як він пообіцяв за танець своїй прийомній донці Іродіаді віддати все, що вона захоче, остання, підбурювана своєю матір'ю, випросила відрубати голову в Іоанна Предтечі) й ін. святині.

Італійське місто Флоренція славиться відомим витвором сакральнo-архітектурного мистецтва – собором Божої Матері «дель Фьори», який є найбільшою культовою спорудою всього християнського світу, де міститься мощі святителя Зіновія Флорентійського та частка глави Іоанна Златоуста. У ньому є також Баптистерій (хрестильня) на честь святого Пророка й Хрестителя Господнього Іоанна, де шедевром монументального церковного мистецтва є барельєф «Ворота Раю» (т. зв. «східні двері» скульптора Гіберті). У цьому місці розміщена Благовіщенська церква з однойменною чудотворною іконою, що захована у футлярі. У Флоренції є церква святителя Амвросія Медіоланського з часткою його святих мощей та відомою реліквією Крові Господньої, яка утворилася в результаті чуда, що сталося у 1230 р., коли місцевий священник забув після літургії в євхаристичній чаші трохи вина, яке перетворилося на кров Спасителя та перебуває в такому стані вже близько восьми століть. У місті є Руська православна церква Різдва Христова та, за оцінками іноземних мистецтвознавців, найкрасивіший культовий об'єкт зарубіжної Європи – церква Святителя Миколая Чудотворця, які зведені російськими емігрантами після більшовицької революції.

У місті Манопелло розміщується Сантуарій Нерукотворного Спаса Господнього, де міститься «Плат Вероніки» – частина тканини з нерукотворним зображенням Спасителя в терновому вінці. За переказами, він утворився, коли Спаситель ніс святий Хрест на Голгофу для Страсних Страждань, після того, як над ним познушалися та положили на Його Пречисту Голову терновий вінець римські воїни. Одна з місцевих співчутливих жительок, на ім'я Вероніка, зжалася та обтерла його святе лице своїм платом (полотняною хустиною), на якому й відобразилося святе зображення стражденного лику Господа Ісуса Христа.

Важливий релігійно-паломницький центр Італії – місто Неаполь, де розміщено кафедральний собор святого Януарія, який фахівці відносять до семи чудес християнського світу. У ньому в запаяній колбі зберігається кров цього святого покровителя міста, яка щорічно двічі чудесним шляхом під час богослужінь у руках священника «закипає». У храмах міста місті є мощі святих безсребренників та чудотворців Кіра та Іоанна й інші святині, які становлять паломницький інтерес у християнському світі.

Одним із найпотужніших християнських паломницьких центрів, включаючи православні святині, є столиця Італії м. Рим, на території якого розміщено Ватикан із багатьма християнськими святинями, такими як собор Святого Петра (мощі св. апостола Петра та св. рівноапостольної Марії-Магдалини, спис Лонгіна тощо); собор апостола Павла на Остийській дорозі (мощі св. апостола Павла та його вериги); Катакомби святого Каліста; монастир на трьох фонтанах (місце, де відтято голову св. апостола Павла); Гаєта – «Тріснута гора» (природна гора, яка розтріскалася на дві абсо-

лютно рівні й пропорційно точні частини в момент Хресної Смерті Спасителя в Єрусалимі; у 1849 р. тут побудовано «Віа Кручі» – Хресний Шлях на зразок «Віа Долороса» на Святій Землі) із капелою Хреста Господнього з чудотворним дерев'яним Хрестом тощо. Досить цікавим паломницьким об'єктом Риму є собор Божої Матері «Велика» з однойменною чудотворною іконою та яслами Богомладенця, які привезено сюди з Вифлеєму в період Хрестових походів. Знаменитою є також церква Чесного Хреста Господнього, у якій зберігаються три його частини, а також цвях від Животворящего Хреста та тернові голки від Тернового Вінця Ісуса Христа. У місті є частина цікавих артефактів – Святи Сходинки, якими Христос піднімався на суд до Понтія Пілата в його будинок. У Лютеранському соборі Риму зберігаються чесні глави первоверховних апостолів Петра й Павла. У Римській церкві-хрестильні перебувають моці священномученика Кипріяна та святої мучениці Іустини, які допомагають від чародійства. Тут є також всесвітньовідомий театр Колізей, де відбувалися бої гладіаторів і римські язичники масово вбивали перших християн. На Капітолійських пагорбах зведено церкву, де почивають моці святої рівноапостольної цариці Олени. На Авентійському пагорбі міста розміщено церкву святого Олексія Чоловіка Божого, де почивають його нетлінні чудотворні моці. У Римі є церква святого мученика Воніфатія з його нетлінними мощами – помічника тих, хто бореться з недугою п'янства й гульвіства та перебувають інші святині «вічного міста» [14].

Однією з найбільш шанованих православних святинь Італії є базиліка святителя Миколая Мірлікійського чудотворця в місті Барі, що на південному сході країни. Моці цього великого угодника Божого перебувають у нижньому храмі базиліки. У місті є храм-подвір'я Руської православної церкви на честь святителя Миколая, де звершуються щоденні богослужіння. Щочетверга в нижньому храмі базиліки святителя Миколая о 10 год за місцевим часом біля мощей святителя служиться свята літургія, де паломники можуть посповідатися та причаститися. Після літургії відбувається молебень з акафістом до цього угодника Божого. На православну службу прибувають паломники не лише з православних країн, а й з усього християнського світу. Вони, за свідченням очевидців, дуже люблять православний церковний піснеспів і службу. Сюди також приходять місцеві католицькі монахи та прихожани, щоб насолодитися мелодійними православними піснеспівами, і прибувають місцеві паломники з пострадянських заробітчаних, яких так багато є не лише в м. Барі, а й по всій Італії. Останніх можна часто побачити в багатьох християнських храмах країни під час поклоніння святиням, а також у православних храмах на літургії. На території сучасної Італії функціонує кілька десятків сучасних православних храмів, які будуються або пристосовані для православних служб у зв'язку з великим заробітчанським напливом наших співвітчизників. За оцінками фахівців, їх в Італії перебуває від 10 тис. до майже 1 млн осіб [4]. Заробітчани просять допомоги в Бога та порятунку для себе й своїх близьких, перебуваючи далеко за межами своєї вітчизни. Автору цієї публікації доводилося неодноразово спілкуватися з такими людьми за кордоном, котрі подалися в заробітчанські мандри із метою покращення свого матеріального становища та задля розв'язання особистих проблем. Останні часто з жалем і сумом сповіщали, що їм, окрім Бога та Його святих угодників, немає вже на кого надіятися, а православна церква чи святині є останньою їхньою надією на порятунок і покращення життя.

Отже, в Італії є досить багато святинь і сакральних-паломницьких об'єктів, які становлять значний паломницький інтерес у православних християн. Керівництво цієї держави докладає значних зусиль, щоб доходи від паломництва в цій країні постійно зростали. Проте в Італії наявна низка проблем щодо організації та проведення православного паломництва як організаційно-економічного, так і юридично-правового характеру. Зокрема, ця держава є членом Євросоюзу і для того, щоб її відвідати, нашим громадянам потрібно мати шенгенські візи, про відмови яких керівництво України говорить давно. Сучасна Італія належить до однієї з найрозвинутіших країн ЄС та світу з відповідним рівнем життя і якістю життя населення, а також ціною політикою на послуги, включаючи туристичні та товари народного вжитку, у тому числі й продукти харчування та послуги ресторанно-готельних закладів, що відповідає середнім доходам держав-членів Європейського Співтовариства. Це для українського туриста, тим паче паломника (за статистикою, більшість їх є неплатоспроможними в розвинутих європейських країнах), викликає певні проблеми фінансового та матеріального характеру. За офіційною статистикою, середня ціна паломницького туру тривалістю 5–10 днів в Італії для однієї особи без візової підтримки та з разовим харчуванням і проживанням у недорогих

готелях становить приблизно 800–1110 євро, що не завжди є доступним для більшості пересічних українських паломників [7; 9; 10].

Тому туроператорам, які працюють на українському туристично-паломницькому ринку та забезпечують організацію й проведення таких турів, на нашу думку, потрібно звернути увагу на можливість здешевлення таких турів і вжити заходів щодо запровадження спеціальних пропозицій для не досить заможних соціальних паломницьких категорій населення. Окрім того, їм потрібно організувати пошук договірних систем у зарубіжному туристично-ринковому просторі для укладання комплексних угод для обслуговування спеціальних соціально-паломницьких турів і забезпечити можливість здешевлення перевезення паломників, оскільки майже половина вартості паломницьких турів витрачається на транспортне обслуговування та проживання паломників, які можуть бути здешевлені за рахунок пошуку постійних фірм-партнерів у перевезенні та готельному обслуговуванні паломників тощо. На нашу думку, значну фінансову частку витрат на організацію й прийом паломників могли б покрити різноманітні благодійні організації та церковні структури. Перебування наших громадян в Італії має також певні негативні політико-ментальні відтінки й психологічні установки з боку окремих представників італійського населення у ставленні до наших громадян як до соціально несприятливих, злочинно-небезпечних та ніби нижчих соціальних верств населення. Із боку місцевих італійських кримінальних прошарків є певні загрози стосовно українських туристів у вигляді частих крадіжок грошей, документів, їхнього особистого майна й шахрайства.

Ще одним специфічним аргументом, який стримує наплив православних паломників в Італію, є релігійна установка щодо ставлення до спільних святинь, які перебувають під католицькою опікою в питаннях відмінностей у догматиці, богослов'ї та складних історичних стосунках, виходячи із яких, православним вірянам потрібно чітко дотримуватись установлених правил і вимог, щоб не впасти в гріх ересі та екуменізму.

Доречно також для відповідальних осіб за забезпечення таких паломницьких поїздок співпрацювати з церковними структурами з приводу специфіки поклоніння релігійним об'єктам (як відомо, у більшості католицьких храмів не допускається фізичного контакту зі святинями, тоді як у православ'ї до них прийнято прикладатися – цілувати й торкатися до них). Окрім того, у католицьких церквах, на відміну від православних, у яких паломникам можуть спеціально відкривати храми та допускати до святинь у них для поклоніння в будь-який час, тоді як у католиків діє чітка система строгих графіків відвідування святинь, які досить часто не експозиціонуються (не виставляються або не піддаються огляду) одночасно, а лише за окремоті.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, Італія – один із найбільших центрів релігійного туризму у світі. Вплив релігійного туризму на економіку країни суттєвий, він забезпечує розвиток, насамперед самих релігійних центрів і територій, де розміщені видатні християнські святині. Останні щороку приваблюють значну кількість православних паломників, які її відвідують, або релігійних туристів із пізнавальною метою. Головними районами православного паломницького туризму в країні є Північний Схід, а також Центральна Італія та південне місто святителя Миколая – місто Барі. Проте великий наплив паломників і туристів в Італії має й багато негативних наслідків: значне забруднення пляжів і вулиць стародавніх міст; з'явилася загроза збереження творів мистецтва; збільшилася кількість дрібних злочинів та правопорушень на вулиці й у громадських місцях; зросла чисельність ісламських мігрантів та мусульманських кварталів у регіонах країни (особливо після «арабської весни» 2010–2013 рр., а також постійно прибувають біженці із Сирії й інших територій, де тривають бойові дії); збільшилася чисельність концентрації населення в промислово розвинутих містах Півночі та Центру країни, а також зросла загроза терористичних актів тощо. Досвід розвитку паломницького туризму в Італії є корисним для України й потребує подальшого наукового дослідження.

Джерела та література

1. Акордтур: Італія всі тури [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.akkord-tour.com.ua/store.php/category_id/106/land_id/11/lang/ua.
2. Бабкин А. В. Специальные виды туризма / А. В. Бабкин. – Ростов н/Дону : Фенікс, 2008. – 252 с.
3. Божук Т. Релігійний туризм : термінологічний словник-довідник / Т. Божук. – Львів : Укр. бестселер, 2010. – 152 с.
4. Гаттуччо Наталія. Заробітчанство українців в Італії на жіночих плечах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bbc.co.uk/ukrainian/entertainment/story /2009/06/printable/090602_ zarobitchany_italy_oh.shtml.

5. Кадацька Ю. А. Релігійний туризм в Україні / Ю. А. Кадацька [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tourism-book.com/books/book-29/>.
6. Как путешествовать в Италии? [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.preobrazenie.ru/travel-italy.php>.
7. Как совершить паломничество в Италию? [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://kovseg.ru/foreign/italy>.
8. Любіцева О. О. Паломництво та релігійний туризм : [навч. посіб.] / О. О. Любіцева, С. П. Романчук – Київ : Альтерпрес, 2011. – 416 с.
9. Паломництво до православних святинь Італії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pilgrims.in.ua/>.
10. Паломницькі тури в Італії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mouzenidis.ua/tours>.
11. Паломництво в Италию [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.bel-orientir.ru/tours/detail/it-p.html>.
12. Патійчук В. О. Специфіка класифікації релігійно-паломницьких турів / В. О. Патійчук // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. – Серія : Географічні науки. – Луцьк : Вежа-Друк, – 2015. – № 14 (315). – С. 36–48.
13. Патійчук В. Функціональні особливості організації релігійно-паломницького туризму / В. Патійчук // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. – Серія : Географічні науки. – Луцьк : Вежа, – 2015. – № 15 (316). – С. 33–45.
14. Пілігрим: Паломництво до православних святинь Італії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pilgrims.in.ua/>.
15. Прокопенко Т. Экономико-географический и исторический аспекты развития религиозного туризма / Т. Прокопенко [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.lib.ua-ru.net/cont/30171.html>.
16. Релігійний туризм стає популярнішим у світі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.religion.in.ua/news/foreign_news/11415-religijnij.
17. Сапелкіна З. П. Релігія і культура. Релігійний туризм : навч. посіб. / З. П. Сапелкіна. – Київ : Вид-во Акад. праці і соц. відносин Федер. проф. спілок України, 2012 р. – 220 с.
18. Туризм в Італії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.geograf.com.ua/italy/542-italy-tourism>.
19. Христов Т. Т. Религиозный туризм : учеб. пособие / Т. Т. Христов. – 4-е изд., испр. – Москва : «Академия», 2008. – 288 с.

Патійчук Віктор. Італія як міжнародний центр православного релігійно-паломницького туризму. Головною метою статті є дослідження основних релігійно-паломницьких центрів Італії, які є об'єктами поклоніння для православних християн, в тому числі і українських. В теоретичному плані в статті розкрито суть поняття точечних елементів релігійно-паломницького туризму – пунктів і центрів, а також вказано на їх функціональну паломницьку спеціалізацію і виділені основні функціональні види релігійно-паломницького туризму. В практичному сенсі проаналізовано значення релігійно-паломницького туризму для розвитку економіки Італії, а також розглянуті основні сакральні-релігійні центри країни і їх головні святині, які представляють інтерес для православних паломників. Обобщено головні проблеми і перспективи розвитку релігійного туризму в Італії.

Ключевые слова: релігійний туризм, паломництво, паломницький центр, Італія.

Patyichuk Victor. Italy as an International Center of Orthodox Religious-pilgrimage Tourism. The main purpose of the article is to study the major religious and pilgrimage centers of Italy, which are objects of worship for orthodox christians, including Ukrainians. In theoretical terms, the article reveals the essence of the concept of point elements of religious-pilgrimage tourism – points and centers, as well as stated on their pilgrimage of functional specialization and the basic functional types of religious-pilgrimage tourism. In a practical sense –the value of religious-pilgrimage tourism for economic development of Italy is analyzed, as well as the basic sacral and religious centers of the country and their main shrines that are of interest to Orthodox pilgrims are examined. The main problems and prospects of religious tourism in Italy are generalized.

Key words: religious tourism, pilgrimage, pilgrimage center, Italy.

Стаття надійшла до редколегії
22.11.2016 р.

Ірина Єрко

Аналіз діяльності закладів ресторанного господарства Північно-Західного економічного району України

Досліджено заклади ресторанного господарства Північно-Західного економічного району України. Установлено, які типи підприємств відносять до закладів ресторанного господарства. Проаналізовано наукові дослідження із цієї тематики. Охарактеризовано кількісні та якісні показники діяльності закладів ресторанного господарства. Досліджено територіальне розміщення закладів ресторанного господарства району. Установлено, що більшість підприємств ресторанного господарства Північно-Західного економічного району України складають ресторани, бари, кафе із середньою кількістю працівників від п'яти до 20 осіб. Проаналізовано обсяг роздрібного товарообороту підприємств. Установлено, що для вдалого соціально-економічного розвитку регіону потрібно розрахувати показник забезпеченості міського та сільського населення мережею ресторанного господарства. Подано характеристику закладів ресторанного господарства за типами, а саме: ресторани, кафе, бари, їдальні й постачання готової їжі. Визначено основні проблеми розвитку закладів ресторанного господарства економічного району.

Ключові слова: ресторанне господарство, заклади ресторанного господарства, ресторан, бар, кафе, їдальня, Північно-Західний економічний район.

Постановка наукової проблеми та її значення. Ресторанне господарство (РГ) – одна з основних послуг із надання та задоволення потреб споживачів у харчуванні. Задоволення потреб людини в їжі – мета діяльності будь-якого закладу ресторанного господарства. Це також має важливе значення для оздоровлення та відпочинку індивіда. Для аналізу результатів діяльності закладів ресторанного господарства Північно-Західного економічного району України потрібно дослідити кількісні і якісні показники, а саме: кількість закладів, посадкових місць у них, забезпеченість міського та сільського населення мережею ресторанного господарства, рівень роздрібного товарообороту. Усі ці показники потребують наукового аналізу й визначають актуальність дослідження.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Особливості розвитку ресторанного господарства вивчає багато сучасних науковців. Найбільш відомі з них О. Аветисова, В. Антонова, О. Кравченко, А. Мазаракі, О. Музика, Г. П'ятиницька, С. Сорока та ін. Ресторанне господарство Північно-Західного економічного району України досліджено в працях науковців Волині, зокрема М. Ляшук [6] розглядає сучасний стан та динаміку ресторанного господарства Волинської області, Л. Черчик [8] – готельно-ресторанне господарство туристично-рекреаційного комплексу Волинської області.

Мета статті – аналіз та функціонування закладів ресторанного господарства Північно-Західного економічного району України. Для досягнення цієї мети розв'язувалися такі завдання: проаналізувати діяльність закладів ресторанного господарства економічного району; дослідити територіальне розміщення закладів ресторанного господарства Північно-Західного економічного району.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Для статистичного обліку сфери послуг населенню Статистична служба України враховує ресторанну діяльність одночасно в складі підприємств РГ, у складі підприємств різних видів економічної діяльності. Із 2012 р. паралельно зі статистичним обліком структури підприємств ресторанного господарства стала здійснювати статистичний облік структури підприємств за видом економічної діяльності із забезпечення стравами та напоями згідно з новим КВЕД-2010. При цьому статистичний облік підприємств ресторанного господарства за КВЕД-2004 із розподілом на ресторани, кафе, бари, їдальні й інші підприємства припинено з 2013 р. [5]. Сьогодні статистична інформація щодо діяльності підприємств ресторанного господарства відсутня.

До закладів ресторанного господарства, згідно з національним стандартом України ДСТУ 4281: 2004 «Заклади ресторанного господарства. Класифікація», належать підприємства харчування різного типу (ресторан, бар, кафе, кафетерій, закусочна, їдальня, буфет) і класу, а саме: за ступенем комфорту, рівнем обслуговування й обсягом надання послуг ресторани та бари поділяються на три класи: люкс, вищий і перший [4]. Більшість підприємств ресторанного господарства Північно-Західного економічного району України складають ресторани, бари, кафе із середньою кількістю працівників від п'яти до 20 осіб [3].

Станом на 1 січня 2014 р. мережа закладів ресторанного господарства Північно-Західного економічного району України нараховує 1418 закладів, що на 6,0 % менше, порівняно з аналогічним

періодом 2009 р. (табл. 1). Зменшення кількості підприємств ресторанного господарства району пов'язано з тим, що відбувається постійне їх скорочення, це стосується юридичних осіб.

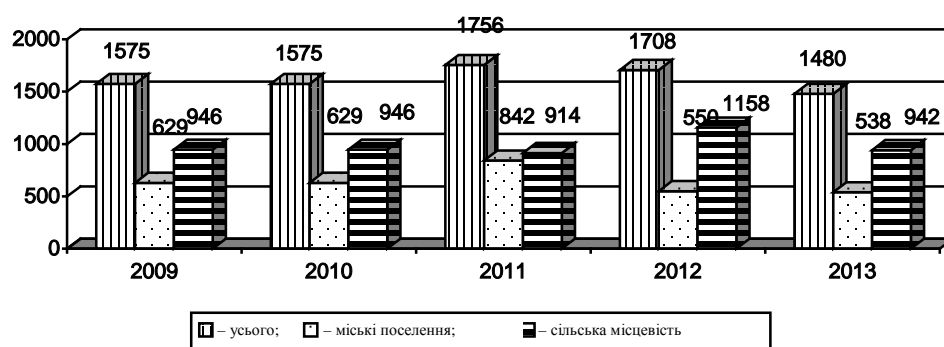
Таблиця 1

**Кількість ресторанних господарств (2009–2013 рр.)
у Північно-Західному економічному районі***

Показник	Рік	2009	2010	2011	2012	2013
Кількість, од.		1575	1575	1756	1708	1480
Місткість, місць		66862	66052	65998	63100	61158

*Складено за: [1; 2].

Частка досліджуваного регіону в ресторанному господарстві України становить 7,2 % у 2013 р. (7,9 % – у 2012 р.). Найбільшу кількість закладів РГ зосереджено у Волинській області (901 одиниця), а в Рівненській – 579. Більша частина об'єктів ресторанного господарства (63,6 %) розміщена в сільських поселеннях району. У міській місцевості на 1 січня 2014 року кількість об'єктів ресторанного господарства складає 36,4 % із загальної їх кількості, на території міст обласного підпорядкування є 279 об'єктів. Кількість об'єктів ресторанного господарства в сільській місцевості зменшилася на чотири одиниці, а в міській – на 91 (рис. 1).

Рис. 1. Розвиток мережі ресторанного господарства Північно-Західного економічного району у 2009–2013 рр. [1; 2]

Для вдалого соціально-економічного розвитку регіону потрібно розрахувати показник забезпеченості міського та сільського населення мережею ресторанного господарства Північно-Західного економічного району (табл. 2).

Таблиця 2

**Забезпеченість міського та сільського населення мережею ресторанного господарства
Північно-Західного економічного району, на 01.01.2014 р.**

Рік	Об'єкт			Місця (на 10 000 осіб)		
	усього	у міських поселеннях	у сільській місцевості	усього	у міських поселеннях	у сільській місцевості
2009	7	6	9	500	497	502
2010	7	6	9	492	478	505
2011	8	8	8	537	599	476
2012	8	5	10	489	449	530
2013	7	5	8,5	418	430	503

*Складено за: [1; 2].

Забезпеченість населення економічного району об'єктами ресторанного господарства за рік є стабільним і становить сім об'єктів у розрахунку на 10 000 осіб (Волинська область – дев'ять

об'єктів, Рівненська – п'ять об'єктів). У цілому по Україні цей показник становить п'ять об'єктів на 10 000 осіб. Отже, населення Північно-Західного економічного району забезпечене закладами ресторанного господарства на високому рівні. Забезпеченість місцями в цих об'єктах зменшилася на 16,4 %, у тому числі в міській місцевості – на 13,5 %, а в сільській – на 0,2 % збільшилась.

У структурі підприємств ресторанного господарства, що виконують діяльність із роздрібною торгівлю та ресторанного господарства Північно-Західного економічного району України, протягом 2009–2014 рр. відбулися певні зміни, які відображено в табл. 3.

Таблиця 3

Кількість і структура підприємств РГ Північно-Західного економічного району України, на 1 січня 2001–2014 рр. [1; 2]

Рік	Усього підприємств	Ресторани	Кафе, закусочні, буфети (кіоски) тощо	Бари	Їдальні
2009	1575	66	436	168	905
2010	1575	69	434	175	897
2011	1756	66	403	161	1126
2012	1708	63	393	117	1135
2013	1480	61	342	112	965

*Складено за: [1; 2].

На 1 січня 2014 р. кількість підприємств РГ в економічному районі склала 1480 одиниць. Із 2009 по 2010 р. кількість підприємств РГ кожен рік лишається стабільною. У 2011 р. відбулося зростання кількості підприємств на 10 % – із 1575 до 1756 одиниць за рахунок збільшення кількості їдальень. У 2013 р. спостерігаємо зниження кількості закладів РГ, це насамперед пов'язане з скороченням кількості кафе, їдальень і підприємств постачання їжі, які втрачають популярність серед споживачів.

Незважаючи на кризу 2009 р., на тлі зменшення загальної кількості підприємств РГ кількість ресторанів практично не зменшується (63 – 2012 р. та 61 – 2013 р. по району). У Волинській області кількість ресторанів зросла на одну одиницю й, відповідно, збільшилася кількість посадочних місць на 12 одиниць, що свідчить про стабільний розвиток закладів цього типу та конкуренцію між ними. Товарооборот ресторанів економічного району у 2012–2013 рр. зменшився на 7 тис. грн. У ресторанах їжа дорожча, ніж в інших типах закладів РГ [5].

У структурі підприємств РГ кількість кафе, закусочних і буфетів (кіосків) зменшується на 51 одиницю й, відповідно, кількість посадочних місць зменшилася на 1385 одиниць. Товарооборот на один об'єкт, незважаючи на зменшення кількості та місткості цих закладів, збільшився до 116,8 тис. грн, а отже, кількість відвідувачів збільшилася, незважаючи на кризові явища в регіоні.

Важливо структурною одиницею закладів ресторанного господарства є діяльність барів в економічному районі. Із 2012 по 2013 р. мережа барів Північно-Західного економічного району зменшилася на п'ять одиниць і, відповідно, зменшилася їх місткість на 170 посадочних місць, вони потребують перегляду концепції своєї діяльності. Товарооборот на один об'єкт зменшився на 5,6 тис. грн. Основну частку закладів ресторанного господарства складають їдальні (65,2 %), проте ці заклади є соціально орієнтованими, а тому обслуговують учнів загальноосвітніх шкіл районів, постраждалих унаслідок аварії на Чорнобильській АЕС. Серед загальнодоступних для широкого кола споживачів закладів ресторанного господарства найбільшою популярністю користуються кафе, бари, закусочні [8, с. 147]. Мережа їдальень та об'єктів постачання готової їжі економічного району з 2012 по 2013 р. зменшилася на 162 одиниці, за рахунок зменшення їдальень на території Рівненської області. Кількість посадочних місць зменшилася на 13 563 одиниці, хоча товарооборот зріс на 150,3 тис. грн. Об'єкти постачання готової їжі у 2012–2013 рр. діяли лише на території Волинської області й зменшилися на 8 одиниць за досліджуваний період.

Отже, найбільш уразливими до фінансової кризи в країні виявилися частково ресторани – для більш заможного населення, кафе, які призначені для обслуговування населення із середніми доходами, та їдальні, що призначені для обслуговування працівників відомчих підприємств. Проте, незважаючи на постійне зменшення кількості кафе та їдальень, вони все ще формують більшість серед типів підприємств РГ.

Найбільшу кількість закладів ресторанного господарства зосереджено (рис. 2) в містах Луцьку (115 на 13,1 тис. місць), Рівному (68 на 4,4 тис. місць); серед районів найбільше закладів харчування у Володимирецькому (112 на 8,4 тис. місць), Сарненському (103 на 3,3 тис. місць), Березнівському

(67 на 1,6 тис. місць), Камінь-Каширському (63 на 3,5 тис. місць), Горохівському (62, на 3,3 тис. місць) та Ківерцівському (62 на 3,5 тис. місць) районах.

Зменшення кількості закладів ресторанного господарства в економічному районі позначається на згортанні їхньої сумарної місткості, а саме вона скоротилася на 8,5 % з 2009–2013 рр. За даними Волинського й Рівненського управлінь статистики, скорочення мережі підприємств ресторанного господарства за п'ять років складає 95 одиниць, ці процеси відбуваються внаслідок існування застарілої матеріально-технічної бази, недостатньої підтримки влади, низької конкурентоспроможності та нерентабельності підприємств розміщених у сільській місцевості.

Кількість місць у мережі ресторанного господарства у 2014 р. становила 91 943 одиниці, що на 15,9 % менше, ніж у 2009 р. При цьому протягом 2013 р. кількість місць у міських поселеннях зменшилася на 12,4 %, а в сільській – на 19,2 %. У середньому на один об'єкт ресторанного господарства припадало 62 місця, у т. ч. у міських поселеннях – 88, у сільській – 48. За останні п'ять років середня кількість посадкових місць на один заклад РГ, суттєво не змінювалася й коливалася на рівні 69–62 місце на один заклад (відповідно 2009–2013 рр.). На території району з'явилися комбіновані заклади ресторанного господарства, що зумовлено відповідними пріоритетами споживчого попиту: удень – кафе, увечері – дискотека, що дає можливість подовжити робочий час підприємства [7]. Стрімкими темпами розвиваються в економічному районі альтернативні типи закладів швидкого харчування фаст-фуду, піцерії та ін.

Основний критерій діяльності торгівлі – обсяг роздрібного товарообороту. У 2013 р. загальний обсяг роздрібного товарообороту мережі закладів ресторанного господарства складає 469 029 тис грн. Кількість підприємств, які виконують діяльність із роздрібною торгівлі на підприємствах ресторанного господарства, із 2009 по 2013 р. зменшилася на 372 підприємства (із 1494 до 1122 одиниць).

Роздрібний товарооборот ресторанного господарства Північно-Західного економічного району нерівномірний (табл. 4), за останні п'ять років зріс на 35 %. Потрібно зазначити, що обсяг продажу міському населенню споживчих товарів усіма діючими підприємствами через мережу ресторанного господарства значно вищий, майже удвічі, ніж сільському, а це свідчить про кращу прибутковість закладів ресторанного господарства в містах економічного району.

Таблиця 4

**Динаміка роздрібного товарообороту мережі ресторанного господарства
Північно-Західного економічного району України, тис. грн**

Показник \ Рік	Рік				
	2009	2010	2011	2012	2013
Товарооборот мережі ресторанного господарства	303 398	340 122	412 121	512 930	469 029

*Складено за: [1; 2].

У 2014 р. серед підприємств, які виконують діяльність із роздрібною торгівлі та ресторанного господарства, підприємства РГ складають усього 12,8 %, підприємства роздрібною торгівлі – 42,4 % (у т. ч. з торгівлі автомобілями, мотоциклами, пальним – 8,3 %, і продовольчого та непродовольчого асортименту – 34,1 %), підприємства інших видів економічної діяльності – 44,8 % загальної кількості підприємств. У сфері надання послуг РГ до 2013 р. питома вага інших підприємств роздрібною торгівлі (продовольчого й непродовольчого асортименту) збільшилася від 25,2 до 34,1 % із 2009 до 2013 рр. відповідно. Кількість підприємств ресторанного господарства стабільно втримується на рівні близько до 12,2 % до загальної кількості. При цьому питома вага цієї категорії закладів ресторанного господарства в загальній кількості цих закладів роздрібною торгівлі постійно збільшується з 12 % у 2009 р. до 12,8 % у 2013 р. [1; 2; 5].

Основними проблемами розвитку закладів РГ економічного району є недосконалість законодавчої бази; відсутність продуманої цінової політики; низький рівень рентабельності діяльності підприємств ресторанного бізнесу; невисокий рівень якості послуг та їх вплив на розвиток закладів РГ району.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, провівши аналіз особливостей розвитку діяльності закладів ресторанного господарства Північно-Західного економічного району,

можна зробити висновок, що кількість підприємств із кожним роком зменшуються, за рахунок значного скорочення кафе, барів та їдалень. Забезпеченість населення економічного району об'єктами ресторанного господарства за п'ять років є стабільною. Найбільшу кількість закладів ресторанного господарства зосереджено в містах обласного підпорядкування. Для подолання основних проблем розвитку закладів РГ потрібно сформувати конкурентні відносини на ринку ресторанних послуг, забезпечити підготовку кваліфікованих кадрів, покращити якість продукції, створювати тематичні заклади РГ, прискорити темпи економічного розвитку району та інше.

Джерела та література

1. Головне управління статистики у Волинській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lutsk.ukrstat.gov.ua> – 11.11.16.
2. Головне управління статистики у Рівненській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rv.ukrstat.gov.ua> – 11.11.16.
3. Єрко І. В. Ресторанне господарство в інфраструктурі туризму Волинської області / І. В. Єрко // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. – Серія : Географія. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ. – № 1 (Вип. 25). – 2009. – С. 119–122.
4. Заклади ресторанного господарства. Класифікація : ДСТУ 4281 : 2004. – [Чинний від 31.03.2004]. – Київ : Держспоживстандарт України, 2004. – 12 с.
5. Кравченко О. М. Регуляторні механізми у забезпеченні ефективності ресторанного господарства України [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.opu.ua/uoload/files/diss/new_diss/disser_Kravchenko.pdf – 11.11.16.
6. Ляшук М. М. Ресторанне господарство Волинської області: сучасний стан та динаміка / М. М. Ляшук // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Географічні науки. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2009. – № 10. – С. 69–74.
7. П'ятницька Г. Т. Ресторанне господарство України: ринкові трансформації, інноваційний розвиток, структурна переорієнтація : [монографія] / Г. Т. П'ятницька. – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2007. – 465 с.
8. Черчик Л. М. Туристично-рекреаційний комплекс Волинської області : передумови розвитку : монографія. – Ч. 1 / Л. М. Черчик, О. В. Міщенко, І. В. Єрко ; МОНУ. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – 128 с.

Єрко Ірина. Аналіз діяльності заведень ресторанного господарства Северо-Западного економічного району України. Исследуются заведения ресторанного хозяйства Северо-Западного экономического района Украины. Установлено, какие типы предприятий относят к заведениям ресторанного хозяйства. Проанализированы научные исследования по данной тематике. Охарактеризованы количественные и качественные показатели деятельности заведений ресторанного хозяйства. Исследовано территориальное размещение заведений ресторанного хозяйства района. Установлено, что подавляющее большинство предприятий ресторанного хозяйства Северо-Западного экономического района Украины составляют рестораны, бары, кафе со средним количеством работников от пяти до 20 человек. Проанализирован объем розничного товарооборота предприятий. Установлено, что для удачного социально-экономического развития региона необходимо рассчитать показатель обеспеченности городского и сельского населения сетью ресторанного хозяйства. Дается характеристика заведений ресторанного хозяйства за типами, а именно: рестораны, кафе, бары, столовые и снабжения готовой еды. Определены основные проблемы развития заведений ресторанного хозяйства экономического района.

Ключевые слова: ресторанное хозяйство, заведения ресторанного хозяйства, ресторан, бар, кафе, столовая, Северо-Западный экономический район.

Yerko Irina. Analysis of the Institutions of Restaurant Business in North-Western Economic Region of Ukraine. Institutions of restaurant business of North-Western economic region of Ukraine have been explored. It has been established which types of enterprises belong to institutions of restaurant business. Scientific researches from this theme have been analyzed. Territorial placement of institutions of restaurant business in the region have been explored. It is established, that the majority of institutions of restaurant business of North-Western economic region of Ukraine consists of restaurants, bars, cafes with the average number of workers from 5 to 20 workers. Quantity of retail commodity turnover have been analyzed. It has been set, that you have to calculate the provision indicator of urban and village citizens with restaurant chains to have successful social and economic development of the region. Characteristics of institutions of restaurant business by types, speaking about restaurants, bars, cafes, dining-rooms and providing with prepared food is given. Major development problems of institutions of restaurant business in the economical region have been identified.

Key words: restaurant business, institutions of restaurant business, restaurant, bar, cafe, dining-room, North-Western economic region.

Стаття надійшла до редколегії
04.12.2016 р.

Микола Ляшук

Готельно-ресторанні комплекси Волинської області: сучасний стан

Досліджено вплив факторів на розвиток та функціонування готельно-ресторанних комплексів регіону. Установлено, що готельно-ресторанні комплекси є складовою частиною готельно-ресторанного господарства, яке є частиною сфери обслуговування. Запропоновано авторське визначення терміна «готельно-ресторанний комплекс». Проведено просторово-кількісний аналіз територіальної організації готельно-ресторанних комплексів Волинського регіону. Проаналізовано потенціал готельно-ресторанних комплексів регіону. Виявлено відмінності в дислокації готельно-ресторанних комплексів на території Волинського регіону. Охарактеризовано кількість і місткість готельно-ресторанних комплексів у розрізі адміністративних районів досліджуваного регіону.

Ключові слова: готельно-ресторанний комплекс, розміщення, харчування, підприємства готельного господарства, підприємства ресторанного господарства, готельно-ресторанне господарство.

Постановка наукової проблеми та її значення. Дослідження готельно-ресторанних комплексів (ГРК), складової частини готельно-ресторанного господарства (ГРГ), яке є елементом сфери обслуговування, є актуальним завданням, оскільки наявність функціонуючої мережі підприємств ГРК на певній території – визначальний чинник ефективного господарювання, необхідний для визначення шляхів подальшого розвитку, удосконалення його організації та функціонування. Сучасний стан ГРК потрібно аналізувати з погляду його територіальної дислокації, ураховуючи типи підприємств, які функціонують у структурі ГРК, та їх інвестиційну привабливість. Аналіз ГРК Волинського регіону дасть змогу більш повно розкрити напрями подальшого розвитку та функціонування ГРГ як компонента туристичної інфраструктури регіону.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Теоретичні дослідження організації й управління підприємствами ГРГ, а саме форми й методи організації, управління, обслуговування в закладах готельного та ресторанного типу, класифікацію підприємств готельного й ресторанного господарства висвітлено в працях вітчизняних науковців [1–3; 6–8; 16–18]. Аналіз стану розвитку підприємств ресторанного господарства (ПРГ) та підприємств готельного господарства (ПГГ) як складової частини ГРГ у межах досліджуваного нами регіону здійснено в роботах [3; 5; 9–15; 18]. Проте систематизований аналіз сучасного стану ГРК у межах Волинського регіону нами виконується вперше.

Мета статті – проаналізувати сучасний стан ГРК у межах Волинського регіону. **Завдання дослідження:** 1) вивчити вплив факторів на розвиток та функціонування ГРК; 2) розкрити особливості територіальної дислокації ГРК з урахуванням сучасних економічних реалій.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У структурі ГРГ Волинської області провідне місце належить ГРК. Наявність розвинутої мережі ГРК – важливий фактор, що визначає спрямованість потоків споживачів і залежить від якісного й кількісного складу послуг на них. На розвиток та функціонування ГРК впливають такі фактори, як інвестиційна привабливість території; транспортна доступність; концентрація населення. Їх вплив став причиною того, що, ГРК найбільш локалізовано в міській та приміській території. Цей фактор обмежує географію територіальної концентрації ГРК й утворює диспропорцію навантаження на окремі території регіону. Інфраструктуру ГРК утворюють такі послуги, як розміщення, харчування, екскурсійні, рекламно-інформаційні, банківсько-фінансові та ін. ГРК – загальнодоступні підприємства всіх типів, що розміщені як у населених пунктах, так і за їх межами. Нормативне визначення терміна «готельно-ресторанний комплекс» на сьогодні відсутнє. Проте цей термін використовується як заклад, діяльність якого спрямована на формування комплексу послуг, пов'язаних із розміщенням та харчуванням, організацією дозвілля, рекреацією.

Тому нами запропоновано авторське визначення терміна «готельно-ресторанний комплекс» – комбінований заклад сфери обслуговування, у якому, крім послуг тимчасового розміщення та послуг харчування, надається певний перелік інших послуг, пов'язаних з організацією дозвілля, відпочинку

й рекреації з метою максимального задоволення попиту споживачів та отримання прибутку. Територіальна організація ГРК за своєю функціональною природою зорієнтована на прийом й обслуговування споживачів із метою задоволення їх попиту у відпочинку, рекреації, активному туризмі, профільному лікуванні. До ГРК у дослідженні нами віднесено всі типи ПГГ, які функціонують на території регіону, де структурним підрозділом є один або декілька типів ПРГ. Об'єктивніше про стан розвитку ГРК можна судити на підставі просторово-кількісного аналізу (табл. 1). Для дослідження обрано період 2009–2013 рр., оскільки після 2013 р. статистичні дослідження про дислокацію ПРГ відсутні [4].

Таблиця 1

Динаміка дислокації готельно-ресторанних комплексів Волинської області у 2009–2013 рр.

Адміністративно-територіальна одиниця	Рік				
	2009	2010	2011	2012	2013
м. Луцьк	13	13	13	13	14
м. Володимир-Волинський	1	1	1	1	1
м. Ковель	7	7	9	9	9
м. Нововолинськ	2	3	3	4	4
Володимир-Волинський район	2	2	2	2	2
Горохівський район	-	-	-	-	1
Іваничівський район	2	2	3	3	3
Камінь-Каширський район	-	-	-	-	-
Ківерцівський район	11	11	11	11	11
Ковельський район	4	4	4	4	4
Локачинський район	1	1	1	1	1
Луцький район	7	8	9	9	11
Любешівський район	1	1	1	1	1
Любомльський район	8	8	8	8	8
Маневицький район	4	4	4	3	3
Ратнівський район	1	1	1	1	2
Рожищенський район	2	2	2	2	2
Старовижівський район	3	3	3	3	3
Турійський район	3	3	3	3	3
Шацький район	7	8	8	8	8
Усього по області	79	82	86	86	91

У Волинській області у 2013 р. функціонував 91 ГРК. Найбільше ГРК локалізовано в м. Луцьку (15,4 %), м. Ковелі (10 %), Ківерцівському та Луцькому (по 12,1 % відповідно), Любомльському й Шацькому (по 8,8 %) адміністративних районах. У період 2009–2013 рр. простежено значне збільшення кількості ГРК у м. Ковелі та Луцькому адміністративному районі. Динамічний розвиток ГРК спостерігаємо в м. Луцьку, м. Нововолинську, Горохівському, Іваничівському адміністративних районах. Найменше ГРК дислокується в Горохівському, Локачинському, Любешівському адміністративних районах та в м. Володимирі-Волинському (по одній одиниці відповідно). У 2009–2013 рр. у Маневицькому адміністративному районі кількість ГРК зменшилась.

Загалом по регіону в досліджуваній період приріст ГРК становив 15,2 % (12 од.).

Потенціал ГРК визначається значними територіальними диспропорціями в розрізі адміністративно-територіальних одиниць (рис. 1).

Отже, дислокація ГРК регіону представлена в усіх адміністративно-територіальних одиницях, крім Камінь-Каширського адміністративного району. Лідерами концентрації ГРК є м. Луцьк, м. Ковель, Ківерцівський, Луцький, Любомльський, Шацький адміністративні райони, де зосереджено 67,2 % ГРК (61 од.), при цьому простежено тенденцію до збільшення кількості нових ГРК.

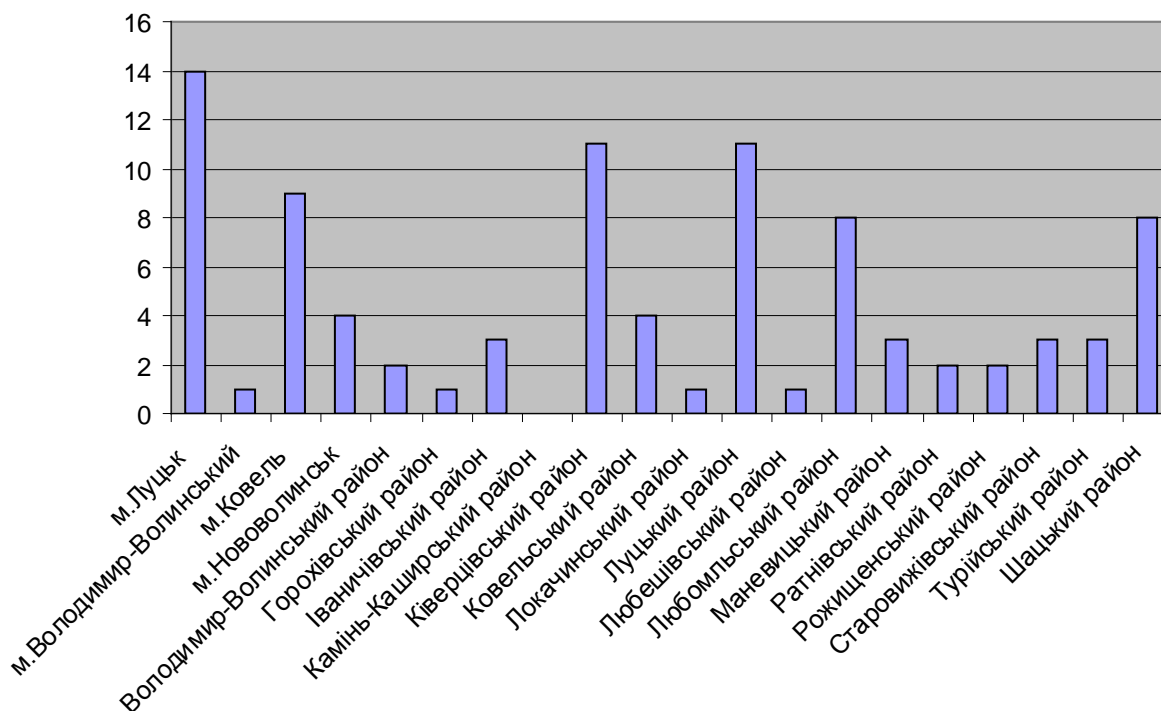

Рис. 1. Дислокація ГРК Волинської обл., 2013 р.

Територіальну організацію ГРК регіону формує також мережа закладів курортного типу: санаторії, профілакторії, пансіонати, дитячі табори, туристичні бази та бази відпочинку. Оскільки їх основна мета – це рекреація й оздоровлення, то ці послуги неможливі без надання послуг тимчасового проживання та організації лікувального харчування, а тому, на нашу думку, послуги розміщення й харчування потрібно віднести до першочергових. Інші послуги також є основними, проте вони не стосуються нашого дослідження, а тому не беруться до уваги. Виходячи з аналізу статистичних даних [4], даних районних управлінь економіки, освіти та науки, культури й туризму у Волинській обл., структурні підрозділи ГРК регіону у 2013 р. можемо представити в табл. 2.

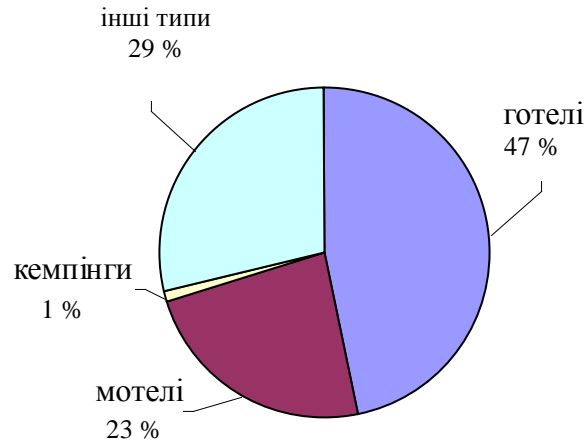
Таблиця 2

Структурні підрозділи ГРК Волинської обл., 2013 р.

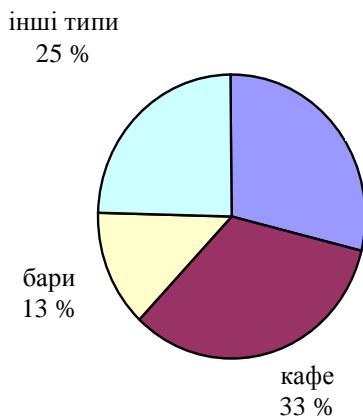
Назва підрозділу	Кількість, одиниць
Готелі	42
Мотелі	21
Кемпінги	1
Туристичні бази та бази відпочинку	4
Дитячі табори	13
Санаторії, профілакторії, пансіонати	9
Ресторани	28
Кафе	32
Бари	13
Закусочні	1
Їдальні	23

Отже, основними структурними підрозділами ГРК регіону, які надавали послуги у 2013 р., є готелі, мотелі, кемпінги, туристичні бази та бази відпочинку, дитячі табори, санаторії, профілакторії, пансіонати (послуги тимчасового проживання (розміщення)) (рис. 2), ресторани, кафе, бари, їдальні, закусочні (послуги харчування з організацією дозвілля або без нього) (рис. 3; 4). Серед закладів розміщення переважають готелі (47 %) й мотелі (23 %). У ГРК послуги тимчасового розміщення

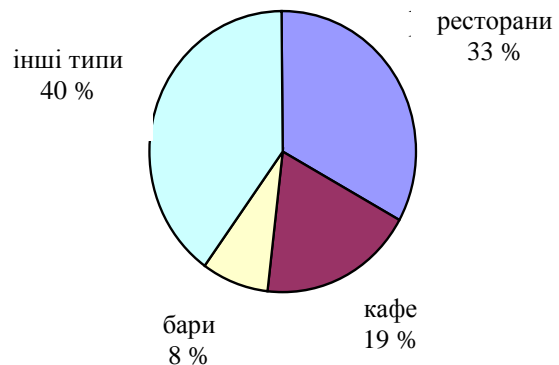
надає один із вищезгаданих типів підприємств, який розміщується в одній будівлі або в кількох корпусах, окремих будиночках.

Рис. 2. Структура закладів розміщення ГРК Волинської обл. у 2013 р.

Рис. 3. Структура закладів харчування ГРК Волинської обл. у 2013 р.

Рис. 4. Структура посадкових місць у закладах харчування ГРК Волинської обл., 2013 р.

У ГРК обов'язково повинен бути один заклад харчування. Проте їх може бути й більше. У такому випадку заклад, що надає послуги харчування, вважається комбінованим. У 2013 р. послуги харчування надавали кафе (33 %) та ресторани (29 %). Кількість посадкових місць у закладах харчування найбільше припадає на ресторани (33 %) й інші типи (в основному це їдальні (40 %)), тоді як частка посадкових місць у кафе і барів становить 19 і 8 % відповідно.

Місткість ГРК (кількість номерів, ліжко-місць, посадкових місць у закладах харчування) має інформаційний параметр і корелюється залежно від обсягів споживачів, які користуються їхніми послугами. За обсягами ліжко-місць та кількості посадкових місць у ГРК між адміністративними районами склався просторово-часовий диспропорційний розрив. Найбільшу кількість ліжко й посадкових місць зосереджено в Пісоченському, Світязькому, Шацькому рекреаційних вузлах Шацького адміністративного району, де зосереджено санаторії, профілакторії, пансіонати, дитячі табори. Крім того, виділяються також Ковельський і Луцький рекреаційні вузли, де найбільша локалізація готелів та мотелів у регіоні.

У територіальній організації ГРК простежено диспропорцію в локалізації номерного фонду та місткості в розрізі адміністративно-територіальних утворень (рис. 5). Найбільшу кількість споживачів можуть розмістити ГРК м. Луцька, м. Ковеля, м. Нововолинська, Ківецького, Луцького,

Любомльського, Шацького адміністративних районів. Найменшу – у Горохівському, Любешівському, Локачинському, Ратнівському адміністративних районах. У період 2009–2013 рр. збільшився номерний фонд закладів розміщення на 7,1 % (на 151 номер). Лідерами в зростанні стали м. Новолинськ (35,1 %), м. Ковель (10 %), Луцький (64,3 %), Іваничівський (37,3 %), Старовижівський (13 %) адміністративні райони. На 5 % зменшився номерний фонд у Маневіцькому адміністративному районі.

Протягом досліджуваного періоду кількість ліжко-місць зросла на 6,6 %. Тенденцію до зростання кількості місць спостерігаємо в м. Ковелі (8,9 %), м. Новолинську (18,7 %), Іваничівському (19,7 %), Луцькому (33,9 %), Старовижівському (29,5 %) адміністративних районах. У Маневіцькому адміністративному районі простежено тенденцію до зменшення кількості ліжко-місць на 5,3 %. У 2009–2013 рр. змінилася структура місткості закладів харчування у ГРК регіону. Кількість посадкових місць зросла на 14,6 %. Найбільший приріст зафіксовано в м. Луцьку (11,1 %), м. Ковелі (14,2 %), м. Новолинську (23 %), Іваничівському (54,6 %), Луцькому (64,5 %), Маневіцькому (20 %) адміністративних районах.

Виходячи з цього, можемо зробити висновки, що місткість ГРК регіону динамічно зростає, проте характеризується значними територіальними диспропорціями. Проте подані кількісні показники не розкривають усієї повноти діяльності ГРК, оскільки окремі заклади (дитячі табори та санаторії) не мають коштів на функціонування або перебувають у стані капітального ремонту.

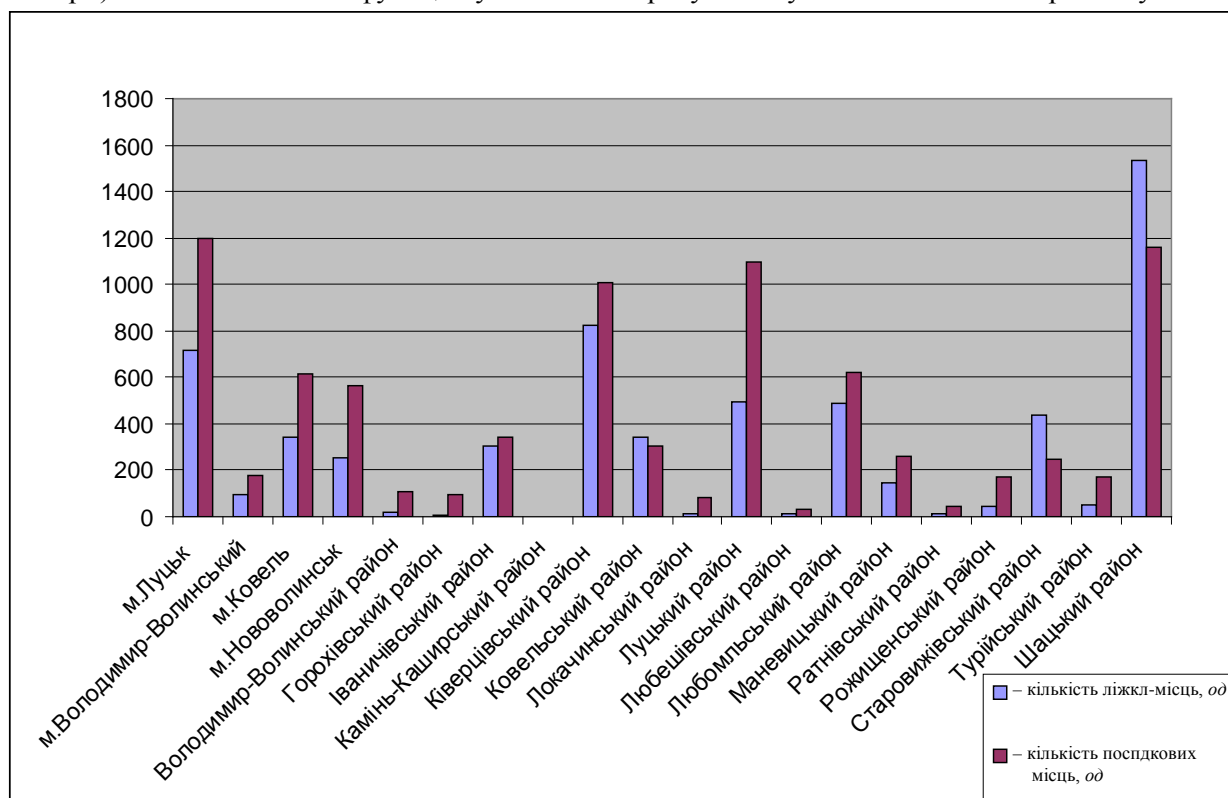

Рис. 5. Місткість ГРК Волинської обл., 2013 р.

Отже, ГРК – це підприємство, де основними першочерговими послугами визначено розміщення й харчування.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проаналізувавши ГРК регіону, можемо стверджувати, що стан їхнього розвитку в середньому є високим. ГРК регіону представлені більшістю типів закладів розміщення та закладів харчування. ГРК значно розвинуті в міській місцевості. Територіальна організація ГРК характеризується тяжінням до середніх і великих міст регіону. Крім того, виявлено геопросторовий поліморфізм ГРК у розрізі адміністративно-територіальних одиниць. А тому у Волинській області сформовані всі передумови для подальшого розвитку ГРК. Подальшим

етапом у дослідженні ГРК є аналіз рекреаційних районів регіону, з'ясування їх просторових диференціацій і розвиток способів оптимізації.

Джерела та література

1. Архіпов В. В. Організація ресторанного господарства : навч. посіб. / В. В. Архіпов. – Київ : Центр учб. літ., 2007. – 280 с.
2. Байлик С. И. Гостинничное хозяйство : учебник. / С. И. Байлик. – 2-е изд., перераб. и доп. – Киев : Дакор, 2009. – 368 с.
3. Герасимчук З. В. Регіональна політика розвитку рекреаційного природокористування: механізми формування та реалізації : монографія / З. В. Герасимчук, Н. В. Коленда, Л. М. Черчик. – Луцьк : Надстир'я, 2007. – 172 с.
4. Головне управління статистики у Волинській області. Статистична інформація [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lutsk.ukrstat.gov.ua/>
5. Єрко І. В. Ресторанне господарство в інфраструктурі туризму Волинської області / І. В. Єрко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/NZTNP/geo/2009_1/119.pdf.
6. Карпенко В. Д. Організація виробництва та підприємствах громадського харчування : навч. посіб. / В. Д. Карпенко, А. Л. Рогова, В. Г. Шкарупа [та ін.]. – Київ : НМЦ «Укоопосвіта», 2003. – 248 с.
7. Кравченко Н. О. Характеристика сучасного стану та тенденцій розвитку рекреаційного господарства Полісся / Н. О. Кравченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://tourlib.net/books_ukr/kravchenko2-2.htm.
8. Любіцева О. О. Туристичні ресурси України : навч. посіб. / О. О. Любіцева, Є. В. Панкова, В. І. Стафійчук. – Київ : Альтерпрес, 2007. – 369 с.
9. Ляшук М. М. Ресторанне господарство Волинської області: сучасний стан та динаміка / М. М. Ляшук // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Географічні науки. – № 10. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2009. – С. 69–74.
10. Ляшук М. М. Готельне господарство Волинського регіону: сучасний стан та динаміка / М. М. Ляшук // Проблеми педагогічних технологій : зб. наук. праць. – 2009. – Вип. 5–6. – С. 126–130.
11. Ляшук М. М. Готельно-ресторанне господарство Волинської області / М. М. Ляшук // Розвиток туризму в період економічної кризи : матеріали XII Міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів і молодих учених (м. Донецьк, 13–14 квітня 2010 р.). – Донецьк, 2010. – С. 54–56.
12. Ляшук М. М. Сучасний стан готельно-ресторанного господарства Волинської області / М. М. Ляшук // Волинь очима молодих науковців: минуле, сучасне, майбутнє : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. аспірантів і студентів (м. Луцьк, 13–14 трав. 2009 р.) : у 3-х т. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009. – Т. 2. – С. 55–56.
13. Ляшук М. М. Готельно-ресторанне господарство Ковельсько-Турійського рекреаційного району Волинської області / М. М. Ляшук // Природа Західного Полісся та прилеглих територій : зб. наук. праць / за заг. ред. Ф. В. Зузука. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – № 11. – С. 136–139.
14. Ляшук М. М. Готельно-ресторанне господарство Поліського рекреаційного району / М. М. Ляшук // Стратегія розвитку туризму в XXI столітті у контексті вирішення глобальних проблем сучасності : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 28 берез. 2014 р.). – Львів : ЛІЕТ, 2014. – С. 333–336.
15. Ляшук М. М. Ресторанне господарство Поліського рекреаційного регіону: сучасний стан / М. М. Ляшук // Географія та туризм : наук. зб. / ред. кол. : Я. Б. Олійник (відп. ред.) та ін. – Київ : Альтерпрес, 2014. – Вип. 31. – С. 75–84.
16. Мунін Г. Б. Управління сучасним готельним комплексом : навч. посіб. / [за ред. члена-кор. НАН України, д-ра екон. наук, проф. Дорогунцова С. І.] ; [Г. Б. Мунін, А. О. Змійов, Г. О. Зінов'єв та ін.]. – Київ : Ліра-К, 2005. – 520 с.
17. Організація обслуговування у підприємствах ресторанного господарства / за ред. проф. Н. О. П'ятницької. – Київ : Київ. нац. торг-екоп. ун-т, 2005. – 632 с.
18. Черчик Л. Туристично-рекреаційний комплекс Волинської області: передумови розвитку : монографія. – Ч. 1 / Л. Черчик, О. Міщенко, І. Єрко ; МОНУ. – Луцьк : Східноєвр. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – 128 с.

Ляшук Николай. Гостиннично-ресторанные комплексы Волинской области: современное состояние. Исследовано влияние факторов на развитие и функционирование гостиннично-ресторанных комплексов региона. Установлено, что гостиннично-ресторанные комплексы являются составной частью гостиннично-ресторанного хозяйства как части сферы обслуживания. Предложено авторское определение термина «гостиннично-ресторанный комплекс». Проведен пространственно-количественный анализ территориальной организации гости-

нично-ресторанних комплексів Волинського регіону. Проаналізовано потенціал готельно-ресторанних комплексів регіону. Відзначено відмінності в дислокації готельно-ресторанних комплексів на території Волинського регіону. Охарактеризовано кількість і вмістимість готельно-ресторанних комплексів в разі розрізу адміністративних районів досліджуваного регіону.

Ключевые слова: готельно-ресторанний комплекс, розміщення, харчування, підприємства готельного господарства, підприємства ресторанного господарства, готельно-ресторанне господарство.

Lyashuk Nikolay. Hotel-restaurant Complexes of the Volyn Region: Modern State. The influence of factors on the development and operation of hotel-restaurant complexes in the region is explored. It is established that the hotel-restaurant complexes are an integral part of hotel-restaurant economy, which is part of the service sector. The author's definition of the term «hotel-restaurant complex» is proposed. The spatially-quantitative analysis of territorial organization of hotel-restaurant complexes of the Volyn region is conducted. Potential of hotel-restaurant complexes of region is analysed. Differences in distribution of hotel-restaurant complexes on territory of the Volyn region are exposed. The number and capacity of the hotel-restaurant complexes in the context of administrative districts of the studied area are characterized.

Key words: hotel-restaurant complex, placing, feed, enterprises of hotel economy, enterprises of restaurant economy, hotel-restaurant economy.

Статтю подано до редколегії
10.14.2016 р.

УДК 338.483.1: 911.5

**Михайло Мельничук,
Тарас Безсмертнюк**

Підходи до класифікації туристсько-рекреаційної діяльності в межах природно-заповідного фонду

У статті обґрунтовано підходи до класифікації рекреаційної діяльності в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду. Розглянуто види рекреаційної діяльності з використанням ресурсів природоохоронних територій, закріплених на нормативно-правовому рівні. Зважаючи на це, рекреаційна діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України може здійснюватися за такими видами: туристична діяльність; екскурсійна діяльність; оздоровлення; любительське й спортивне рибальство; любительське та спортивне мисливство; загальнооздоровчий, короткостроковий і культурно-пізнавальний відпочинок. Запропоновано вдосконалену класифікацію рекреаційної діяльності в межах природно-заповідного фонду із врахуванням сучасних тенденцій. У результаті виділено види та різновиди туристсько-рекреаційної діяльності в межах природоохоронних територій та об'єктів за трьома категоріями (цілями туризму, рекреацією, способом переміщення) та низкою ознак. Визначено й узагальнено різновиди сталого туризму в межах природно-заповідного фонду.

Ключові слова: рекреаційна діяльність, форми та види туризму, природно-заповідний фонд, класифікація рекреаційної діяльності, сталий туризм.

Постановка наукової проблеми та її значення. Згідно із Законом України «Про Загальнодержавну програму розвитку заповідної справи на період до 2020 року» [8] з метою сприяння розвитку рекреаційної й оздоровчої діяльності в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ) передбачено оптимізацію їх рекреаційного використання. Як наслідок, виконання рекреаційної діяльності на основі природоохоронних територій вимагає проведення всебічних досліджень, у тому числі питання класифікації допустимих на основі об'єктів ПЗФ різноманітних рекреаційних занять.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Проблема розвитку рекреаційної діяльності в межах ПЗФ в останні роки набула певної актуальності, що пов'язано з працями таких науковців, як О. О. Бейдик, В. І. Гетьман, О. Ю. Дмитрук, С. В. Дмитрук, О. В. Міщенко, Н. В. Овсяннікова, Я. Б. Олійник,

---

© Мельничук М., Безсмертнюк Т., 2016

В. М. Петлін, Л. П. Царик, П. Л. Царик тощо. Проте на спроби класифікувати виконувану в межах природоохоронних територій туристсько-рекреаційну діяльність у науковій літературі не натрапляємо.

Мета й завдання статті. Мета дослідження – обґрунтування підходів до класифікації рекреаційної діяльності в межах природно-заповідного фонду. Для цього поставлено такі **завдання**: розглянути види рекреаційної діяльності в межах територій та об'єктів ПЗФ, закріплені на нормативно-правовому рівні; запропонувати вдосконалену класифікацію туристсько-рекреаційної діяльності в межах природоохоронних територій із врахуванням сучасних тенденцій; визначити та узагальнити різновиди сталого туризму в межах ПЗФ.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Основні види рекреаційної діяльності, виконуваної в межах територій та об'єктів ПЗФ, закріплені на законодавчому рівні. Відповідно до статті 9 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» [10] одним із видів використання територій і об'єктів ПЗФ за умови дотримання природоохоронного режиму є їх використання в оздоровчих й інших рекреаційних цілях. Зважаючи на активне зростання використання територій та об'єктів ПЗФ із рекреаційною метою, у тому числі для цілей туризму, постало питання правового регулювання цих відносин, що відображено в проекті «Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України» (далі – Положення) [9]. Основна мета цього документа, розробленого Державною службою заповідної справи, – створення умов для організованого туризму, відпочинку й інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах із додержанням режиму охорони природних комплексів та об'єктів.

Згідно із Положенням, рекреаційна діяльність у межах територій і об'єктів ПЗФ України може відбуватися за такими видами, як туристична діяльність, екскурсійна діяльність (екскурсії маркованими екологічними стежками, а також на виставки, музеї, засновниками яких є установи ПЗФ); оздоровлення (використання рекреантами природних лікувальних ресурсів ПЗФ із метою відновлення розумових, духовних і фізичних сил людини); любительське й спортивне рибальство; любительське та спортивне мисливство; відпочинок (загальнооздоровчий, короткостроковий (від 5–10 годин до 1–2 днів, розбиття наметів і розкладання вогнищ у спеціально обладнаних та відведених для цього місцях), культурно-пізнавальний). Туристична діяльність уключає науково-пізнавальний пішохідний, орнітологічний, етнографічний, лижний, гірськолижний, велосипедний, кінний, водний, спелео-, підводний види туризму й парапланеризм. Організаційними формами реалізації в межах територій та об'єктів ПЗФ рекреаційної діяльності, пов'язаної з туризмом, є внутрішній і міжнародний туризм [9].

Проте наявна класифікація, на нашу думку, не відповідає сучасному стану та перспективам туристсько-рекреаційного використання ПЗФ і потребує вдосконалення. Природно-заповідні території мають значні можливості для розвитку різних видів рекреаційної й туристичної діяльності: лікувально-оздоровчої, спортивно-оздоровчої, пізнавальної, екскурсійної, архітектурно-краєзнавчої, а особливо сільського й екологічного туризму. Туризм і відпочинок дають можливість відвідувачам цих територій отримати задоволення від спілкування з природою, відновити свої сили й здоров'я, ознайомитися з історією та культурою, особливостями місцевої флори й фауни [7]. Виокремлення форм і видів туризму в чистому вигляді є складним завданням, оскільки провести чітку межу між окремо взятими, тісно пов'язаними його видами просто неможливо, адже кожен із них є доповненням іншого.

Нами запропоновано виділити такі види та різновиди туристсько-рекреаційної діяльності в межах ПЗФ за трьома категоріями:

1. За цілями туризму: екологічний туризм – це пізнавальний і науковий види туризму, зосереджений на природних (малозмінених людиною) територіях, що передбачає заняття різними формами активного відпочинку в природних ландшафтах без заподіяння шкоди навколишньому середовищу [4]. Більшість науковців під екологічним туризмом розуміє подорож, об'єктами спостережень якої є компоненти природного середовища (уключаючи райони, практично не порушені існуванням людства, і території ПЗФ) та визначні культурні пам'ятники. Для характеристики екологічного туризму вживається досить широка гама назв: «агротуризм», «альтернативний», «біологічний», «зелений», «м'який», «пригодницький», «природний», «сільський». Виділяють такі базові форми екотуризму, як активний туризм (піший, кінний, велосипедний, водний, збиральницький, любительська риболовля), фауністичні та флористичні поїздки (орнітологічні тури, фотополування, тематичні поїздки), культурологічні й етнографічні поїздки. Уважаємо, що екологічний туризм у межах ПЗФ уключає всі

види пішохідного, кінного, велосипедного, гірського, сільського, водного й спелеотуризму, зоологічні, орнітологічні, ботанічні, палеонтологічні та інші тури й виступає як у пасивній (туристи отримують лише екологічну інформацію та освіту), так і в активній (туристи беруть безпосередню участь в екологічних заходах) формі. Під сільським туризмом у межах ПЗФ розуміємо активну (прогулянки, екскурсії, спортивні ігри, мисливство, рибальство) чи пасивну (культурно-етнічну) туристичну діяльність, яка безпосередньо організовується в межах сільських територій природно-заповідних установ, пов'язана із сільськогосподарською діяльністю особистих господарств, проживанням екскурсантів у сільських садибах, знайомством із наявними природними ресурсами, звичаями, побутом, національною кухнею, фольклором, культурою та унікальними традиціями відповідного регіону. Сільський туризм дуже тісно пов'язаний з аграрним, який є дещо вужчим поняттям та вважається його різновидом. Розрізняють дві форми агротуризму: винаймання помешкання з обслуговуванням безпосередньо в межах господарства; розміщення на нічліг із самообслуговуванням на землях, що належать до господарства, наприклад у кемпінгах чи наметах. Зелений туризм – діяльність, яка проходить у контакті з природою, проживанням у наметах, сільській місцевості, а також пов'язана із сільськогосподарськими роботами, знайомством із життям сільських мешканців, пішохідними екскурсіями, вивченням флори й фауни, заняттям річковим спортом тощо [2]. Виділяємо активний (збиральництво, кінний, річковий, велосипедний) та пасивний (вивчення флори й фауни, знайомство з місцевими звичаями) види зеленого туризму. Пізнавальний (екскурсійний) туризм у межах ПЗФ передбачає ознайомлення з природними та історико-культурними особливостями території, що відвідується. Виділяють також так званий заповідний туризм, основними різновидами якого виступають орнітологічний (спостереження за рідкісними видами птахів, їх фотографування, відеозйомка), фітологічний, зоологічний, фотомисливство (фотографування найрізноманітніших представників фауни). Релігійний туризм у межах ПЗФ можна визначити як відвідування релігійних святинь (храмів, монастирів, святилиць) і місць, пов'язаних із діяльністю релігійних осіб. Він може бути як паломництвом, частиною духовного життя віруючих людей, так і подорожжю світських осіб із метою ознайомлення з релігійними спорудами як частиною історичного спадку території. Лісовий туризм – багатоденна подорож групи людей із ночівлею за визначеним маршрутом із метою відпочинку, фізичного розвитку, пізнання [11]. Виділяють такі різновиди лісового туризму, як оглядово-пізнавальний, спортивне орієнтування. Науковий туризм передбачає проведення семінарів, конференцій, засідань екологічного спрямування, науково-дослідницьких турів для науковців та польових практик для школярів і студентів. Науковий туризм також має на меті польові дослідження екосистем та ландшафтів, оцінку їх стану, вивчення біології різних видів тварин і рослин. Відповідно до специфіки територій ПЗФ, поширені такі різновиди спортивно-оздоровчого туризму, як пішохідний, водний, велосипедний, лижний, гірський, кінний, спелеотуризм, повітряний, екстремальний. Туризм гірський – спеціальні категорійні походи, що передбачають проходження маршрутів пішки гірською місцевістю, подолання перевалів, проходження скельними ділянками, крутими схилами, гірськими річками [3]. До різновидів гірського туризму в межах природоохоронних територій відносимо скелелазіння, альпінізм, сноубордизм, катання на гірських лижах, санний спорт. Спелеотуризм – вид туристичної діяльності, що включає огляд та обстеження печер [11]. Екстремальний туризм – різновид туризму, який пов'язаний із певним ступенем екстриму; подорож, основною метою якої є отримання гострих відчуттів. Найпопулярнішими видами екстрім-туризму є спелеотуризм, рафтинг, альпінізм, скелелазіння. До екстрім-турів належать також маунтбайкінг, гірський туризм небезпечним маршрутом, треккінг (подорож пішки горами). Етнокультурний туризм має на меті вивчення етнографічно-краєзнавчих особливостей природоохоронних територій. Етнокультурний туризм спрямований на залучення туристів до вивчення місцевих звичаїв, традицій та обрядів, ознайомлення з народними ремеслами, збирання фольклору. Пригодницький туризм – різновид туризму, пов'язаний із фізичними навантаженнями та організацією нестандартних турів в екзотичні й екологічно чисті природні резервації та включає незвичайні подорожі, нетрадиційні транспортні засоби [5]. Навчальний туризм у межах територій ПЗФ являє собою різновид туризму, що включає навчальні й ознайомчі поїздки до природоохоронної установи, проходження в них навчальних стажувань. Подієвий туризм – напрям туризму, де основною мотивацією поїздки є відвідання певної події, зокрема громадські заходи (гастрономічні фестивалі, фестивалі та виставки квітів), мистецькі заходи (музичні, театральні фестивалі й конкурси, кінофестивалі, фольклорні обряди, свята та фестивалі),

культурно-історичні театралізовані шоу, спортивні заходи, релігійні (релігійні свята, ходи, події), концерти, ярмарки, карнавали.

II. За рекреацією в цій групі виділяємо лікувальну рекреацію, яка поділяється за основними лікувальними факторами: клімат (кліматолікування), мінеральні джерела (бальнеолікування), лікувальні грязі (грязелікування). Умови лікувальної рекреації повинні строго відповідати медико-біологічним нормам. Оздоровча рекреація представлена купально-пляжним відпочинком. Відпочинок біля й на воді включає різні рекреаційні заняття: купання, сонячні ванни, прогулянки по березі. Спортивна рекреація поділяється на маршрутну, водноспортивну, гірськолижну. До складу пізнавальної рекреації відносять натуралістичну (ознайомлення з природними явищами та об'єктами) і культурно-історичну (огляд культурно-історичних пам'яток, архітектурних споруд, ознайомлення з етнографією, фольклором території).

III. За способом переміщення – пішохідний туризм – це вид туризму, який характеризується подоланням маршруту пішки в усіх районах, за винятком високогір'я. Для цього виду туризму характерне подолання найпростіших перешкод, таких як схили пагорбів, ярів, балок, ділянки густого лісу, болота, струмки, річки. Розвиток цього виду туризму в межах ПЗФ повинен супроводжуватися створенням еколого-освітніх стежок, розміщенням інформаційних стендів, проведенням науково-пізнавальних екскурсій. Під водним туризмом у межах ПЗФ розуміємо вид туризму, при якому відпочинок здійснюється на воді з використанням байдарок, човнів, катамаранів тощо. Водний туризм у межах ПЗФ організовується з використанням екологічно безпечних видів водного транспорту, що зазначено в правилах користування природно-заповідними територіями. Виділяємо надводний (риболовля, безмоторні човни, катамарани, байдарки) і підводний (підводна археологія, підводне мисливство) різновиди водного туризму. Велосипедний туризм – вид туризму, який характеризується подоланням маршруту на велосипедах в усіх районах. Цей вид туризму приваблює, передусім, своєю високою мобільністю. Часто велосипедні маршрути збігаються з пішохідними, а за той же час турист на велосипеді може подолати набагато більші відстані й побачити чимало цікавого. Розвиток велосипедного туризму повинен супроводжуватися розробкою та прокладанням спеціальних вело-маршрутів та створенням велогаражів. Кінний туризм має різні форми й набув широкого поширення як активний вид відпочинку та можливість пізнання навколишнього середовища.

Крім того, спілкування людини з конем – це багато нових емоцій, що позитивно впливає на психофізичний стан. Лижний туризм – спеціальні категорійні походи, що передбачають проходження маршруту на лижах, різновид туризму на лижних засобах пересування. Повітряний туризм являє собою вид туризму, в основі якого – подолання маршруту в повітрі. У межах ПЗФ найбільш доцільними є такі різновиди, як парашутизм, дельтапланеризм, використання повітряних куль. Автомобільний туризм – особливий вид подорожі з використанням у якості транспортного засобу особистого або орендованого автомобіля. Однак використання туристами такого виду транспорту спричиняє додаткове навантаження – шум двигунів, масляні плями, забруднення повітря відпрацьованими газами, забруднення поверхневих вод унаслідок самовільного миття автотранспорту. Комбінований туризм характеризується використанням різних транспортних засобів під час руху за маршрутом. Також здійснювані на природоохоронних територіях туризм і рекреацію можемо класифікувати за такими ознаками: терміном подорожі (короткотривалий, середньотривалий, довготривалий); кількістю учасників (індивідуальний, груповий); віковими особливостями (дитячий, молодіжний, середнього віку, похилого віку); сезонності (сезонний, постійний); організаційними особливостями (самодіяльний, плановий); особливостями розміщення рекреантів (готельного, неготельного типів). Однією із найактуальніших на сьогодні є проблема сталого розвитку, спричинена ускладненням взаємозв'язків між людиною й навколишнім природним середовищем. На сьогодні екотуризм на природоохоронних територіях визнано як найбільш виражену форму сталого туризму, що становить одну з основ сталого розвитку держави. Сталий туризм (м'який туризм, туризм мінімального впливу, відповідальний туризм, екологічно свідомий туризм, альтернативний туризм) – туристична діяльність, за якої управління всіма ресурсами проходить таким чином, що економічні, соціальні, естетичні потреби задовольняються та зберігається культурна складова, екологічні процеси, біологічне різноманіття й системи підтримки життя [5].

Як наслідок указаної класифікації, нами запропоновано узагальнену схему різновидів сталого туризму в межах природоохоронних територій (рис. 1).

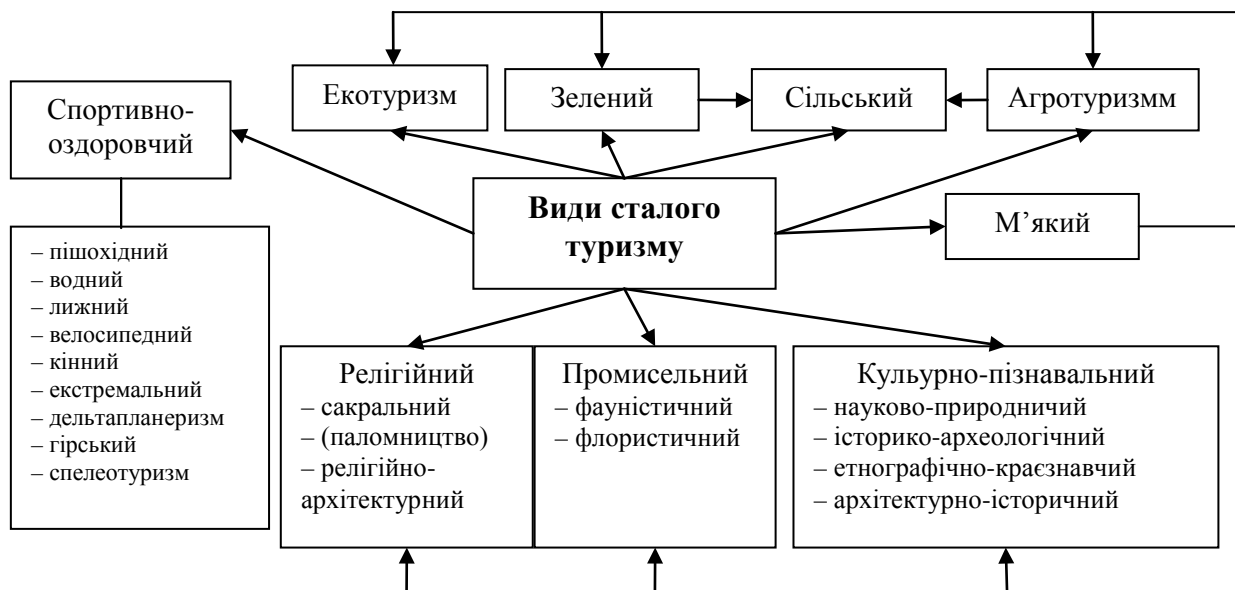

Рис. 1. Схема різновидів сталого туризму в межах території та об'єктів ПЗФ

Примітка. Адаптовано автором для природно-заповідних установ із використанням [1; 4; 6].

В. М. Ісаєнко виділяє такі види сталого туризму, як екотуризм, сільський туризм, зелений туризм, агротуризм, м'який туризм [4]. Водночас Г. В. Вартанян до м'яких видів туризму відносить агротуризм, етнографічний, фермерський, екологічний, зелений [1]. Н. О. Кравченко у своїй публікації виділила такі види сталого екологічного туризму, як власне екотуризм (природний, біотуризм, абіотуризм, соціоекотуризм), промисловий, сільський (зелений, агрорекреаційний), релігійний, культурно-пізнавальний та науковий, спортивно-оздоровчий.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Природоохоронні території виступають важливим ресурсом для розвитку різних видів туристсько-рекреаційної діяльності. Території й об'єкти ПЗФ володіють необхідними природними та культурно-історичними ресурсами для організації в їх межах різних рекреаційних занять. Закріплені на правовому рівні види рекреаційної діяльності в межах природоохоронних територій пропонуємо доповнити й удосконалити класифікацією за трьома основними категоріями (цілями туризму, рекреацією, способом переміщення) та низкою ознак. Визначено й узагальнено різновиди сталого туризму в межах природно-заповідного фонду. Питання реалізації різноманітних видів рекреаційної діяльності в межах природоохоронних територій потребує подальшого вивчення та конструктивно-географічних досліджень задля їх раціональної організації, адже розвиток туризму й рекреації в межах природно-заповідного фонду має високе соціально-економічне значення.

Джерела та література

1. Вартанян Г. В. Екотуризм та забезпечення оптимального навантаження на природно-заповідний фонд / Г. В. Вартанян // Вісник Сумського державного університету. – Серія «Економіка». – 2011. – № 2. – С. 93–97.
2. Екологічна енциклопедія : [у 3 т.]. – Т. 2 : Є–Н / [редкол. : Толстоухов (голов. ред.) А. В. та ін.]. – Київ : Центр екологічної освіти та інформації, 2007. – 415 с.
3. Екологічна енциклопедія : [у 3 т.]. – Т. : 3 О–Я / [редкол. : Толстоухов (голов. ред.) А. В. та ін.]. – Київ : Центр екологічної освіти та інформації, 2008. – 471 с.
4. Ісаєнко В. М. Стратегія сталого розвитку (туристична галузь) / В. М. Ісаєнко, К. Д. Ніколаєв, К. О. Бабікова [та ін.]. – Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. – 295 с.
5. Кляп М. П. Сучасні різновиди туризму : навч. посіб. / М. П. Кляп, Ф. Ф. Шандор. – Київ : Знання, 2011. – 334 с. – (Вища освіта XXI століття).
6. Кравченко Н. О. Напрямки екологізації туристичної індустрії України / Н. О. Кравченко // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. – Серія «Економіка». – Вип. 3 (31). – Рівне : НУВГП. – 2005. – С. 72–77.
7. Питуляк М. Р. Рекреаційне використання природно-заповідних об'єктів Тернопільщини / М. Р. Питуляк, М. В. Питуляк // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Природно-запо-

- відний фонд України – минуле, сьогодення, майбутнє», присвяченої 20-річчю природного заповідника «Медобори» (сmt Гримайлів, 26–28 травня 2010 р.). – Тернопіль : Підруч. і посіб., 2010. – С. 898–900.
8. Про Загальнодержавну програму розвитку заповідної справи на період до 2020 року : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.wildnet.ru/images/stories/bibl/Prog_PZF_v15.doc
  9. Про затвердження Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України : Наказ, Положення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0679-09>.
  10. Про природно-заповідний фонд України : за станом на 09.05.2015 / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-12>.
  11. Смолій В. А. Енциклопедичний словник-довідник з туризму / В. А. Смолій, В. К. Федорченко, В. І. Цибух ; передм. В. М. Литвина. – Київ : Вид. дім «Слово», 2006. – 372 с.
  12. Фоменко Н. В. Рекреаційні ресурси та курортологія / Н. В. Фоменко. – Київ : Центр навч. літ., 2007. – 312 с.

Мельничук Михаил, Безмертнюк Тарас. Подходы к классификации туристско-рекреационной деятельности в пределах природно-заповедного фонда. В статье обоснованы подходы к классификации рекреационной деятельности в пределах территорий и объектов природно-заповедного фонда. Рассмотрены виды рекреационной деятельности с использованием ресурсов природоохраненных территорий, закрепленных на нормативно-правовом уровне. Рекреационная деятельность в пределах территорий и объектов природно-заповедного фонда Украины может осуществляться по следующим видам: туристическая деятельность, экскурсионная деятельность, оздоровление, любительское и спортивное рыболовство, любительская и спортивная охота, общеоздоровительный, краткосрочный и культурно-познавательный отдых. Предложена усовершенствованная классификация рекреационной деятельности в пределах природно-заповедного фонда с учетом современных тенденций. В результате выделены виды и разновидности туристско-рекреационной деятельности в пределах природоохраненных территории и объектов по трем категориям (целями туризма, рекреацией, способом перемещения) и ряду признаков. Определены разновидности устойчивого туризма в пределах природно-заповедного фонда.

Ключевые слова: рекреационная деятельность, формы и виды туризма, природно-заповедный фонд, классификация рекреационной деятельности, устойчивый туризм.

Melniychuk Michael, Taras Bezsmertniuk. Approaches to the Classification of Tourism and Recreational Activities Within the Nature Reserve Fund. In the article the approaches to the classification of recreational activities within the territories and objects of nature reserve fund are founded. The types of recreational activities with using resources of protected areas, fixed on the legal level, are considered. Despite this, recreational activities within the territories and objects of nature reserve fund of Ukraine may be carried out in the following kinds: tourism activity; excursion activity; sanitation; amateur and sport fishing; amateur and sport hunting; general health, short-term and cultural-cognitive rest. The improved classification of recreational activities within the nature reserve fund taking into account modern trends is offered. As a result, the kinds and varieties of tourism and recreational activities within the protected areas and objects in three categories (purposes of tourism, recreation, way of moving) and a number of features are identified. The types of sustainable tourism within the nature reserve fund are defined and generalized.

Key words: recreational activities, forms and types of tourism, nature reserve fund, classification of recreational activities, sustainable tourism.

Стаття надійшла до редколегії
15.12.2016 р.

УДК 379.85(477.82)

Андрій Єрко

Особливості розвитку самодіяльного спортивно-оздоровчого туризму Волинської області

Досліджено діяльність самодіяльних туристських організацій на території Волинської області. Виділено типи самодіяльних туристських організацій за територіальною ознакою. Проаналізовано наукові дослідження

із цієї тематики. Розкрито поняття самодіяльного спортивно-оздоровчого туризму. Охарактеризовано активні й неактивні (пасивні) клуби Волинської області. Досліджено територіальне розміщення громадських організацій. Виявлено громадські організації, які причетні до спортивно-оздоровчого туризму та ті які є опосередкованими або дотичними до активного туризму. Установлено, що у Волинській області станом на 2016 рік нараховується близько тридцяти громадських організацій, які причетні до спортивно-оздоровчого туризму. Подано характеристику туристичних клубів області. Визначено головну мету самодіяльних туристських організацій на території Волинської області.

Ключові слова: самодіяльний туризм, спортивно-оздоровчий туризм, клуб, громадська організація, туризм, Волинська область.

Постановка наукової проблеми та її значення. Поняття самодіяльного туризму (або клубно-секційного туризму) широко розкрито в науковій літературі. Здебільшого самодіяльний туризм відносять до однієї з форм неорганізованого туризму. Головною ознакою самодіяльного туризму є те, що туристи самі організують подорож (визначають мету подорожі, розробляють маршрут, планують ночівлі).

Словом «самодіяльність» називають прояв особистого почину в будь-якій справі. Самодіяльність – висока форма соціальної активності, її варто розуміти як внутрішнє детерміноване самовираження особистості або групи. Тому самодіяльний туризм вважають соціально значущим явищем. Самодіяльний туризм як сфера масової самодіяльності містить у собі все різноманіття аматорських туристичних заходів, які проводяться відповідно до нормативної бази організації туризму в країні, уключаючи обмеження правилами, нормами й іншими керуючими матеріалами, які вводяться в самодіяльний туризм для створення управляючої системи самодіяльного туризму. Цим самодіяльний туризм і відрізняється від незалежного туризму, де випадки порушення правил охорони навколишнього середовища й інших нормативних актів не є поодинокими [4].

Аналіз досліджень цієї проблеми. Методологічною основою дослідження послужили праці вітчизняних учених із проблем структури та діяльності туристських клубів (Ю. П. Грицак, С. П. Фокін, Л. В. Фрей, В. І. Цибух, Ф. Ф. Шандор, Ю. В. Щур й ін.). Спортивно-оздоровчий туризм Волинської області досліджено в розвідках науковців Волині. Зокрема Л. М. Черчик [3] розглядає спортивно-оздоровчий туризм як один із перспективних видів туризму Волинської області; І. В. Єрко [1] відзначає роль самодіяльних туристичних організацій в інфраструктурі туризму регіону.

Мета статті – аналіз діяльності самодіяльних туристських організацій на території Волинської області. Для досягнення цієї мети виконували такі **завдання:**

- проаналізувати діяльність самодіяльних туристських організацій на території Волинської області;
- виявити громадські організації, які причетні до спортивно-оздоровчого туризму, та ті, які є активними й неактивними (пасивними) у цій діяльності.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Самодіяльний спортивно-оздоровчий туризм має значні традиції та історію розвитку у Волинській області. Сьогодні йому приділяють значну увагу, зокрема в Стратегії розвитку Волинської області на період до 2020 р.; Стратегії транскордонного співробітництва Люблінського воєводства, Львівської області, Волинської й Брестської області на 2014–2020 рр.; регіональній Програмі розвитку культури, мистецтва і туризму в області на 2011–2015 рр.; обласній цільовій соціальній програмі «Молодь Волині» на 2011–2015 рр., поряд з актуальними питаннями розвитку туризму значної уваги потребують питання розвитку різних видів самодіяльного спортивно-оздоровчого туризму.

Основними організаційними ланками самодіяльного спортивно-оздоровчого туризму виступають самодіяльні туристські організації, які передбачають добровільне об'єднання громадян, як правило, не комерційної спрямованості, мета й завдання яких – популяризація спортивно-оздоровчого туризму серед населення. Діяльність самодіяльних туристських організацій ґрунтується на Законі України «Про об'єднання громадян», кожна туристська організація керується статутом.

За територіальною ознакою самодіяльні туристські організації Волинської області можна поділити на обласні й місцеві.

У загальному розумінні, прикладом самодіяльних туристських організацій обласного рівня можна вважати Федерацію спортивного туризму Волині та туристсько-спортивний союз Волині, відомчі клуби й клуби, у яких, відповідно до статуту, діяльність поширюється на всю область. Місцевий рівень представляють клуби, діяльність яких поширюється лише в межах району чи міста.

Також потрібно виділити й інші форми самодіяльних туристських організацій, такі як сімейні клуби, відомчі клуби, клуби за інтересами, клуби за місцем проживання. Головною особливістю таких громадських об'єднань є те, що вони створюються зазвичай як не юридичні особи. Усі ці громадські об'єднання уміщують основні напрями діяльності, такі як спортивний напрям (передбачає проведення змагань із туристського багатоборства), екскурсійно-краєзнавчий (передбачає організацію та проведення екскурсій, екскурсійних програм і краєзнавчих експедицій), організаційно-масовий (передбачає проведення масових заходів туристської спрямованості для всіх верств населення), методичний напрям (передбачає організацію та проведення підготовки, перепідготовки й підвищення кваліфікації кадрів для сфери спортивно-оздоровчого туризму).

Для повного розуміння діяльності відомих клубів Волинської області їх потрібно також диференціювати на активні й неактивні (пасивні). До активних клубів належать громадські організації, які виконують свою діяльність (проводять зібрання, заняття, організаційно-масові заходи) протягом року. До неактивних клубів (пасивних) потрібно віднести клуби, які на сьогодні (протягом одного-двох років) перестали проводити свою діяльність, але не вилучені з Реєстру громадських організацій. Зрозуміло, що будь-яка громадська організація, відповідно до своєї діяльності, може перейти від активної до неактивної форми та, відповідно, навпаки.

Залежно від мети діяльності, потрібно розмежовувати громадські організації, які безпосередньо мають за мету діяльність, пов'язану з активним туризмом чи іншими його видами, та на громадські організації, що опосередковано або дотично дотичні до туристичної діяльності.

На кінець 2016 р. у Волинській області нараховувалося 1404 громадські організації, зареєстровані управліннями юстиції у Волинській області, із яких значна частина припадає на міста області Луцьк (527), Ковель (117), Нововолинськ (104), Володимир-Волинський (59).

Загалом у Волинській області, за інформацією Волинської ОДА, станом на 2014 р. нараховується 28 громадських організацій, які виконують свою діяльність у сфері туризму. За даними управліннями юстиції, у Волинській області з 2014 р. зареєстровано ще дві організації.

Туристсько-спортивний союз Волині є однією з перших громадських організацій Волинської області, яка створена в 1994 р. з метою пропаганди й розвитку саме спортивно-оздоровчого туризму у Волинській області. Один із найстаріших діючих клубів – Волинський обласний туристичний клуб «Ми», створений у грудні 1995 р., зареєстрований 4 листопада 1999 р. в обласному управлінні юстиції. Основна мета діяльності тур-клубу «Ми» – задоволення та захист законних соціальних, творчих, економічних, вікових, культурних, туристсько-спортивних й інших спільних інтересів молоді, розкриття інтелектуального та духовного потенціалу молодих людей і розвиток інтеграційних процесів на підставі розширення міжнародних контактів у галузі туризму, спорту, науки, освіти. Вищим керівним органом є загальні збори членів, які обирають голову. Постійним керівним органом є рада тур-клубу, до складу якої входять голова, заступники, члени ради. Кількість активних членів організації – близько 30 осіб, волонтерів – близько 20 осіб. За час існування клубу здійснено дуже багато соціально-гуманітарних проектів для молоді міста Луцька й не тільки. Зокрема, проведено велику кількість мандрівок по Волині, замках, печерах, горах України, створено фільм і буклет на чотирьох мовах «Сім чудес Волині», «Сім природних чудес Волині», «Волинське Купайло», «Поліська регата 2015». Щорічно проводяться заходи до дня туризму, акції «З гостинцями до звірів», «Розмалуй фігуру в парку – подаруй дитині казку», чотири рази проводився фестиваль авторської пісні, фото й кіно «Вітрила пригод».

Волинське молодіжне об'єднання «Хорс» засновано у вересні 1996 р. у м. Луцьку, а юридично в лютому 2000-го р. Мета діяльності – об'єднано-гармонійний розвиток фізичної та духовної сфер особистості на основі культурних, естетичних, екологічних і християнських цінностей за допомогою залучення молоді, підлітків, сімей та всіх інших громадян до активного дозвілля й творчого пізнання світу, розширення світогляду. Громадська організація – це неполітичне об'єднання на основі спільності інтересів. Волинське молодіжне об'єднання «Хорс» є представництвом Федерації альпінізму та скелелазіння на Волині з 2005 р., співпрацює з управлінням молоді та спорту Волинської облдержадміністрації, історико-культурним заповідником «Старе місто», фірмою «Модуль», Кромберг енд Шуберт, Луцьк Прокат [2].

Члени волинського молодіжного об'єднання «Хорс» у 2003 р. вперше з 1991 р. здійснили сходження на г. Ельбрус (5642 м) за власної організації та підготовки без посередників і в складі

волинських представників. Окрім мандрів, проводиться громадська діяльність: екологічні суботники «Туристичне Еко» (2000–2006 рр.); екологічні моніторинги; робота з девіантними та соціально неблагополучними підлітками, у тому числі таборування до Всесвітнього дня захисту дітей; фотовиставки; створення фільмів «Волинь туристична» для представлення на міжнародний аматорський кінофестиваль «Вітер мандрів» та «Життя без допінгу куріння»; програми й проекти: «Молодь. Спорт. Здоровий спосіб життя», «Молодіжний екстрим – здоровий спосіб життя», «Екстрим-таборування до Дня молоді», екологічна програма «Чистий шлях», комплексна експедиція «Стародавня Волинь», Університетські «Говерляни» (СНУ ім. Лесі Українки) [2].

У лютому 2000 р. створено Волинський обласний туристсько-спортивний клуб «Арго», який має екологічно-туристичне спрямування. Зокрема, клубом реалізовано молодіжний проект «Корпорація здорової нації», проведено молодіжну екологічну акцію «Давайте будемо чистішими!» на території парку імені Лесі Українки у Луцьку. Також реалізовано мистецьку благодійну акцію за здоровий спосіб життя «Чиста пляма», що відбулася на території Луцького замку; здійснено мистецьку мандрівку «Стежками здоров'я крокуємо до мрій». Проведено мандрівний тур через смт Маневичі, м. Володимир-Волинський та м. Ковель. Під час цього заходу діяли наметовий інформаційний центр, виставка декоративно-прикладних робіт і фотоконкурс «Тверезий погляд». У мандрівному турі представлено презентацію страв здорового харчування в умовах польової кухні. Традиційно клуб долучається до заходів із нагоди Міжнародного дня туризму.

Туристсько-технічний спортивний клуб «Екстремум» створено у 2000 р. Головна його мета – пропаганда водних видів туризму (вітрильного та водного). Спортивно-оздоровчий клуб «Твій шанс», засновано в лютому 2001 р. Він пропонує заняття з йоги, рукопашного бою, оздоровчого бігу, організовує сходження на Говерлу, відвідування печер, надає транспортні послуги для організації активних подорожей.

Волинська обласна Федерація спортивного туризму легалізована в грудні 2001-го р. Федерація у своїй роботі активно співпрацює зі спортивним комітетом України з питань фізичної культури і спорту. Основна статутна мета діяльності Федерації – сприяння розвитку спортивного туризму в області, підвищення ролі фізичної культури та спорту у всебічному гармонійному розвитку особи, зміцненні здоров'я населення, формуванні здорового способу життя. Федерація спрямовує свої зусилля на розвиток пішого, гірського, велосипедного, водного, лижного, вітрильного, спецеологічного, автомобільного й мотоциклетного видів спортивного туризму. До основних напрямів діяльності Федерації відносять організацію та проведення спортивних туристських заходів (змагань із техніки спортивного туризму й спортивних туристських походів та експедицій), вивчення й пропаганда спортивних туристських ресурсів, розробка та апробація класифікованих туристсько-спортивних маршрутів, сприяння організації навчально-методичної роботи з підготовки та підвищення кваліфікації кадрів спортивного туризму, сприяння інформаційному, нормативному й методичному забезпеченню розвитку спортивного туризму в області. При федерації діє маршрутно-кваліфікаційна комісія. За час свого існування Федерація провела чимало обласних змагань із різних видів спортивного туризму, у яких узяли участь значна кількість спортсменів. Члени Федерації регулярно здійснюють спортивні туристські походи та беруть участь у всеукраїнських експедиціях. У перспективах розвитку Федерації є подальше сприяння розвитку й поширенню спортивного туризму в області як масового, широкодоступного виду спорту, з одного боку, і як спорту вищих досягнень – з іншого, розвиток міжнародних зв'язків із туристсько-спортивними організаціями інших країн.

Луцький міський молодіжно-туристичний клуб «Терра» створений у квітні 2002 р. Його мета – згуртування молоді для занять спортивним туризмом, проведення змагань і походів зі спортивного туризму.

Туристичний клуб Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки засновано у 2005 р. у м. Луцьку. Туристичний клуб Східноєвропейського національного університету об'єднував студентів, аспірантів та викладачів, які люблять подорожувати. Діяльність клубу проводилася без підтримки й участі інших волинських спортивно-туристичних, громадсько-політичних, молодіжних, організацій, отримувачів грантів. Принцип дії клубу – у кожного своя «вершина». Подорожі проходили в найрізноманітніших формах: походи, таборування, експедиції, виїзні заняття, екскурсії, сплави на байдарках чи катамаранах, гірський туризм, альпінізм, скелелазіння. Характер подорожей теж різноманітний: пізнавальний, оздоровчий, реабілітаційний, навчально-

тренувальний, спортивний, виховний, мистецький, тематичний (згідно з потребами факультетів). Основні мета та завдання клубу – розвиток і популяризація гірського туризму, альпінізму й скелазиння, рафтингу та іншого активного дозвілля, популяризація здорового способу життя, сприяння змістовному дозвіллю, екологічне й патріотичне виховання, профілактика негативних проявів серед молоді, соціальна реабілітація. Щорічно клубом організовувалися лекції та консультації, у тому числі з метою врахування побажань студентів і викладачів СНУ ім. Лесі Українки, проводилися постійні практичні та теоретичні заняття щочетверга. У 2016 р. клуб припинив свою діяльність.

Молодіжно-спортивний клуб «Адреналін» створено в березні 2006 р. Клуб має на меті – проведення змагань з екстремальних видів туризму та організацію активних подорожей по Волині й не тільки. У лютому 2006 р. зареєстровано дві самодіяльні організації, а саме: волинський обласний спортивно-туристичний клуб «Сокіл» і дитяча громадська організація «Туристичний клуб “Абрис”» при Нововолинській спеціалізованій школі I–III ступеня № 1.

Громадська організація «Європейський фонд сприяння рекреаційно-природознавчій, природоохоронній і гуманітарній діяльності “Футурус ХХІ”» створена в листопаді 2008 р. і є місцевою громадською організацією, яка створюється на основі вільного волевиявлення громадян, котрі об’єднуються на основі спільних інтересів і займаються громадсько корисною діяльністю відповідно до законодавства України. Фонд створено і діє на основі добровільності й рівноправності своїх членів, самоврядування, законності та гласності. Мета діяльності Фонду – усебічна підтримка рекреаційно-природознавчої, природоохоронної та гуманітарної діяльності, поширення європейського досвіду в цих галузях, задоволення й захист соціальних, економічних, творчих, культурних, спортивних та інших загальних інтересів своїх учасників, створення умов для подальшого розвитку рекреаційно-природознавчій діяльності, покращення здоров’я, підвищення рівня фізичного й духовного розвитку населення.

Фонд проводить щорічний відкритий туристичний фестиваль на кращий аматорський відеофільм, слайд-шоу, фотографію «Туристична хроніка». Фестиваль проводиться задля популяризації та подальшого розвитку туризму й рекреаційно-природоохоронної діяльності в Україні як одного із засобів і способів гармонічного розвитку особистості, залучення населення до подорожей та туристичних змагань як одного із найбільш ефективних і доступних форм відпочинку. Фонд проводить традиційні Міжнародні змагання з екстремального туризму «Стохід-дербі», у подальшому ці змагання трансформувалися у міжнародний фестиваль екстремального водного туризму «Поліська регата», який проводять із метою пропаганди й розвитку екологічного туризму в Україні, обміну досвідом, розширення дружніх і ділових зв’язків між туристичними та спортивними групами України й сусідніх країн та залучення літніх людей до активного дозвілля. Проходить цей фестиваль на території Національного природного парку «Прип’ять – Стохід», у частині, яка не є заповідною в зоні регульованої рекреації в Любешівському районі із 1999 р., руслом річки Стохід. За час проведення фестивалю на байдарках узяли участь екстремали з Волині, Тернопільщини, Львівщини, Білорусі та Польщі. Із грудня 2008 р. фонд розпочав велику дослідницьку програму – «Фронт на Стоході», присвячену подіям Великої війни, котрі відбулися на території Волині у 1915–1917 рр.

Фонд бере участь у регіональній програмі оцінки стану та розчищення русел основних річок Волині на 2010–2016 рр. Саме для відтворення реальної картини стану основних річок Волинської області з ініціативи Постійної комісії з питань екології й раціонального використання природних ресурсів Волинської обласної ради започатковано серію моніторингових екологічних експедицій малими та середніми річками Волинської області. Виконавцем цієї роботи виступила громадська організація, яка в період із серпня по жовтень провела підготовку й здійснила вісім експедицій річками Стир і Стохід.

Волинське обласне екологічно-туристичне об’єднання «Друїди» створено у 2009 р. Воно має екологічне спрямування, але долучається до проведення спортивно-масових заходів із туризму. Громадська організація «Клуб екологічного туризму», легалізовано у 2009 р. Клуб активно бере участь у проектній діяльності. Зокрема, проект «Створення інформаційного комплексу у сфері транскордонного екологічного туризму в євро регіоні Буг». Мета проекту – підвищення туристичної привабливості Полісся в Люблінському воєводстві, Брестській і Волинській областях.

Волинська обласна громадська організація «Асоціація розвитку туризму Волині» зареєстрована у 2010 р. Мета діяльності асоціації – консолідація зусиль організацій, які працюють у сфері туризму Волинської області.

Луцька міська громадська організація «Туристичний клуб «Анамандрія» легалізована в грудні 2012 р. та міститься в місті Луцьку при одноіменному магазині продажу туристичного спорядження «Анамандрія». Клуб об'єднує любителів активного відпочинку й подорожей та пропонує прокат необхідного спортивно-туристичного спорядження, щотижневі поїздки на гірськолижні курорти: Буковель, Драгобрат, смт Славське, смт Пилипець, прокат гірськолижного одягу, лиж та абонементів, ремонт і сервіс лиж та сноубордів, ексклюзивні тури на замовлення для груп від 10 осіб.

Кінноспортивний оздоровчий клуб туризму «Земля коней» розміщено в с. Котів Ківерцівського району. Цей клуб створено разом із кінно-спортивним клубом TERRA HIPPIKA. Клуб пропонує відпочинок для дітей віком від восьми до 15 років, доступне проживання та харчування, заняття з верхової їзди. Клуб здійснює пішохідні та кінні маршрути Національним природним парком «Цуманська пуща». При клубі діє прокат велосипедів.

Туристичний клуб «ANTAR» – займається організацією та проведенням спортивних туристичних походів, створений у 2015 р. У клубі пропагуються розвиток зеленого туризму, активний відпочинок, екологічна культура. Клуб «Антар» пропонує мандрівки як початківцям, так і досвідченим туристам. Основними напрямками діяльності клубу є спортивні пішохідні та велосипедні мандрівки Українськими Карпатами, сходження на гірські вершини, сплави річками Волині й України, створення мережі маркованих туристичних шляхів на Волині. Сьогодні до клубу входить 12 постійних учасників. Співпрацює «ANTAR» із туристичними клубами Рівненської, Черкаської й Житомирської областей України. Туристичний клуб «ANTAR» в особі керівника займається маркуванням туристичних маршрутів на території області. Станом на 2016 р. промарковано близько 160 км туристичних маршрутів: два водні маршрути в НПП «Прип'ять-Стохід», два веломаршрути в Шацькому НПП, екологічна стежка біля оз. Пісочне тощо. Туристичний клуб надає послуги з прокату спорядження, а також допомагає недосвідченим туристам комплектувати та обирати необхідне спорядження для походів. За період 2015 р. туристичний клуб надав послуги 183 туристам, серед яких 113 припадає на Волинську область.

На сьогодні планується впровадження нового пішого походу «Слідами героїв УПА» територією Турійського району на три дні. Також туристичний клуб пропонує 12 маршрутів Українськими Карпатами. Основний контингент туристів клубу – менеджери вищої ланки та працівники ІТ-технологій, дизайнери. Середній вік туристів – 25–35 років.

Туристичний клуб «Меридіан» – громадська організація, створена при кафедрі туризму та готельного господарства Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Вона зареєстрована в грудні 2016 р. Девіз клубу – «Подорожуй, навчайся, пізнавай світ!». Діяльність громадської організації поширюється на територію Волинської області. Головна мета роботи клубу – популяризація туризму серед студентів і викладачів Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Основні завдання клубу – підвищення туристичної привабливості міста Луцька й Волинської області, створення нових туристичних продуктів, промоція туристичних брендів міста й регіону, виконання рекламно-інформаційної діяльності на туристичному ринку (організація та участь у туристичних виставках, конференціях, тренінгах тощо), розвиток зеленого туризму, пропагування здорового способу життя, туристичної культури серед студентів, залучення студентів до активного й здорового відпочинку, надання інформації про туристичні місця Волині, місця проживання та харчування, відпочину й розваг, транспортне сполучення, установа та зміцнення зв'язків з українськими й міжнародними організаціями даного типу. Основні напрями діяльності туристичного клубу «Меридіан»: проведення публічних заходів, надання туристичної інформації, прокат туристичного спорядження, екскурсійна діяльність, пішохідний туризм, водний туризм, велосипедний туризм, розважальний туризм (анімаційний туризм), проведення публічних заходів.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, у Волинській області станом на 2016 р. нараховується близько тридцяти громадських організацій, які причетні до спортивно-оздоровчого туризму, це складає більше одного відсотка від загальної кількості громадських організацій, які діють в області. До громадських організацій, що безпосередньо причетні до спортивно-оздоровчого туризму, потрібно віднести такі: Волинська обласна Федерація спортивного туризму, туристсько-спортивний союз Волині, туристичний клуб «Анамандрія», Луцький міський молодіжно-туристичний клуб «Терра», Волинський обласний туристичний клуб «Ми», дитячу громадську організацію «Туристичний клуб «Абрис»», спортивно-оздоровчий клуб «Твій шанс», молодіжно-спортивний клуб «Адреналін», громадську організацію «Туристичний клуб «Меридіан», громадську організацію

«Європейський фонд сприяння рекреаційно-природознавчій, природоохоронній і гуманітарній діяльності “Футурус ХХІ”», Волинське молодіжне об’єднання «Хорс», Туристичний клуб Східноєвропейського національного університету.

До громадських організацій, які опосередковано займаються спортивно-оздоровчим туризмом, належать асоціація скаутів Волині «Розвідник», Волинське обласне еколого-туристичне об’єднання «Друїди», громадська організація «Клуб екологічного туризму» Волинська обласна громадська організація «Асоціація розвитку туризму Волині», Волинська округа Пласту національно-скаутської організації України та ін. Станом на 2016 р. активну діяльність ведуть організації, які безпосередньо причетні до спортивно-оздоровчого туризму, серед яких – Волинська обласна Федерація спортивного туризму, туристичний клуб «Анамандрія», Волинський обласний туристичний клуб «Ми», дитяча громадська організація «Туристичний клуб «Абрис», спортивно-оздоровчий клуб «Твій шанс», громадська організація «Туристичний клуб “Меридіан”», громадську організацію «Європейський фонд сприяння рекреаційно-природознавчій, природоохоронній та гуманітарній діяльності «Футурус ХХІ», Волинське молодіжне об’єднання «Хорс», туристичний клуб «ANTAR».

Отже, розвиток самодіяльних туристських організацій на території Волинської області за останні роки набув стабільного розвитку та спостерігається стійка тенденція до подальшого їх зростання. Мета діяльності цих організацій – підтримка організму людини в здоровому фізичному стані та відновлення її фізичних і духовних сил засобами залучення до туристичної діяльності.

Джерела та література

1. Олійник Я. Б. Суспільно-географічне дослідження туристичної інфраструктури Волинської області : монографія / Я. Б. Олійник, І. В. Єрко. – Луцьк : Волин. обл. друк., 2014. – 164 с.
2. Сайт волинського молодіжного об’єднання «Хорс» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vmo-hors.in.ua>. – 12.11.2016.
3. Черчик Л. М. Сучасний стан розвитку туристично-рекреаційного комплексу Волинської області : монографія / Л. Черчик, І. Єрко, Н. Коленда, О. Міщенко. – Луцьк : Східноєвр. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – 154 с.
4. Шандор, Ф. Ф. Сучасні різновиди туризму : підручник / Ф. Ф. Шандор, М. П. Кляп. – Київ : Знання, 2013. – 334 с.

Єрко Андрей. Особенности развития самодетельного спортивно-оздоровительного туризма Волинской области. Исследуется деятельность самодетельных туристских организаций на территории Волинской области. Выделены типы самодетельных туристских организаций по территориальному признаку. Проанализированы научные исследования на данной тематике. Исследуется понятие самодетельного спортивно-оздоровительного туризма. Охарактеризованы активные и неактивные (пассивные) клубы Волинской области. Исследуется территориальное размещение общественных организаций. Обнаружены общественные организации, которые причастные к спортивно-оздоровительному туризму, и те, которые активные и неактивные (пассивные) в данной деятельности. Установлено, что в Волинской области состоянием на 2016 г. насчитывается около тридцати общественных организаций, которые причастные к спортивно-оздоровительному туризму. Проанализированы общественные организации, которые непосредственно причастные к спортивно оздоровительному туризму. Подается характеристика туристических клубов области. Определяется главная цель самодетельных туристских организаций на территории Волинской области.

Ключевые слова: самодетельный туризм, спортивно оздоровительный туризм, клуб, общественная организация, туризм, Волинская область.

Yerko Andriy. Features of Development of Amateur Sports Health Tourism in Volyn Region. The activity of amateur tourist organizations on territory of the Volyn region is investigated. The types of amateur tourist organizations on a territorial basis are identified. Scientific researches on this subject are analyzed. The concept of amateur sporting health tourism is analyzed. The active and inactive (passive) clubs of Volyn region are characterized. The territorial location of public organizations is investigated. Public organization, involved in sport health tourism and those which are indirect or concerning active to tourism are discovered. It is established that in the Volyn region in 2016, there are about thirty public organizations which are involved in sports health tourism. The characteristic of tourist clubs of region is given. The main purpose of amateur tourist organizations on the territory of Volyn region is determined.

Key words: amateur tourism, sports health tourism, club, public organization, tourism, Volyn region.

Стаття надійшла до редколегії
21.12.2016 р.

Особливості розвитку зимового відпочинку в межах рекреаційної зони «Байкал»

Проаналізовано особливості розвитку зимового відпочинку в межах природно-рекреаційної зони «Байкал». Розглянуто вплив природно-географічних і соціально-економічних чинників на формування та нарощення туристичного потенціалу досліджуваної зони. Висвітлено основний шлях утворення нових видів розширень туристичних атракцій та ресурсів у природно-рекреаційній зоні «Байкал» у зимовий період.

Ключові слова: природно-рекреаційна зона, природно-географічні умови, туристична атракція, рекреація, природно-рекреаційна зона «Байкал»

Постановка наукової проблеми та її значення. Туристична діяльність у природно-рекреаційній зоні «Байкал» сприяє розвитку території, нарощенню її потенціалу, створюючи сприятливий туристичний імідж і країни, загалом. Розвиток зимових видів туризму тут виступає необхідністю, із погляду підняття рівня туристичної привабливості та збереження її активності протягом усього року, зважаючи на характерні для регіону природно-кліматичні умови з привабливими туристичними ресурсами та атракціями, що зацікавлять туриста в зимовий період часу. Розробка нових видів зимового туризму та залучення відпочивальників, спричинить притік нової групи туристів різновікових категорій, різних соціальних груп і вподобань та притік інвестицій у цю сферу діяльності. Це покращить економічне становище регіону, підвищить рівень його розвитку й сприятиме поширенню культурних традицій та добросусідства. Саме тому розвиток туризму й створення сприятливих умов для його реалізації в природно-рекреаційній зоні «Байкал», унікальність якого є світовим надбанням, вважається одним із ключових завдань як держави, так і міжнародної спільноти. Один із можливих варіантів реалізації цього завдання – розвиток зимового туризму в зазначеній вище туристичній зоні.

Аналіз досліджень цієї проблеми. У публікаціях на сторінках періодичної преси та в інтернет-ресурсах розглянуто передумови формування, сучасний стан і перспективи розвитку різних видів туризму в природно-рекреаційній зоні «Байкал». Дослідники аналізували різноманітні природно-географічні й соціально-економічні фактори розвитку природно-рекреаційної зони «Байкал» та особливостей реалізації різних видів туризму в ній. Серед них – праці Г. І. Галазого, В. І. Зоркальцева, А. Некрасова та ін., котрі займалися вивченням рекреаційних, кліматичних і фауністичних ресурсів природно-рекреаційної зони «Байкал», аналізували її туристичний потенціал та сучасний стан розвитку туризму в ній. Їхні дослідження конкретно охоплюють природно-рекреаційну зону «Байкал». У таких працях, як «Скарби Байкалу» [11] і «По той бік льоду» [12] розкрито стан водно-рекреаційних ресурсів, а також указано на важливість формування туристично-відпочинкових комплексів у межах зони та можливість розвитку нових атракцій на базі Байкальського озера. На особливу увагу заслуговує праця «Науки о Земле. Озеро Байкал» [3], де Г. І. Галазий розкриває цінність ландшафтно-земельного забезпечення природно-рекреаційної зони «Байкал», а також його вплив на розвиток її туристичного потенціалу. Природно-географічні чинники розвитку туризму, особливості цієї території вивчали В. І. Зоркальцев та Е. В. Дзюба в роботі «Байкал – унікальная природа. Лаборатория: мифы, история и реальность». Надбання цих науковців можуть бути використані в процесі запровадження нових видів туризму в межах запропонованої території. Проте, незважаючи на всю важливість вивчення передумов формування, сучасного стану та перспектив розвитку туризму в природно-рекреаційній зоні «Байкал», а також нарощення її туристичного потенціалу, ця система залишається недостатньо дослідженою. Зимовий туризм є генератором залучення туристичних потоків протягом усього року. Саме тому опрацювання цієї теми дасть змогу проаналізувати й виокремити перспективні напрямки розвитку туризму, а особливо зимового, що сприятиме нарощенню туристичного потенціалу та розвитку нових видів туризму в природно-рекреаційній зоні «Байкал».

Мета статті – дослідити особливості розвитку різних видів зимового відпочинку, чинників, характерних рис, сучасного стану та можливих способів формування нових туристичних атракцій, видів розширень туристичних ресурсів у природно-рекреаційній зоні «Байкал». Основними

завданнями, котрі виконувалися в процесі дослідження, були аналіз особливостей розвитку зимового відпочинку в природно-рекреаційній зоні «Байкал» за допомогою вивчення передумов і чинників, характерних рис та перспектив залучення різних видів туризму під час зимового періоду в межах досліджуваної території; вивчення можливих способів формування нових туристичних атракцій і видові розширення туристичних ресурсів досліджуваної зони.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Природно-рекреаційна зона «Байкал» – головний центр туризму Сибіру, де є тайга, напівпустеля, тундра та кам'яний степ. Вона лежить у центрі Азії на межі Іркутської області й Республіки Бурятія [3]. Ця зона має величезний туристичний потенціал, що не втрачає своєї динаміки, а з розвитком нових видів туризму ще більше вплине на нарощення туристичного потенціалу, зокрема й узимку. Вона з кожним роком нарощує притік туристів з усього світу, чому сприяє науково технічний прогрес, адже дістатися туди нелегко. Рекреаційна зона зумовлена жорстким кліматом Сибіру, недосконалою інфраструктурою доріг. Однозначно Байкал – місце для активного відпочинку та екстремальних туристів, проте з розвитком туристичної інфраструктури й науково технічного прогресу це місце стало доступне всім: шукачам пригод, людям, котрі прагнуть усамітнитися чи просто підлікуватися або провести вікенд на пляжі. Природно-рекреаційна зона «Байкал» потребує залучення нових інноваційних програм із метою зруйнування заангажованості поглядів на відпочинок у Радянському Союзі, залучення туристів та розвитку різних туристичних атракцій, аби оновити прагнення відвідувачів завітати, а то й ще раз повернутися до цього мальовничого місця, незважаючи на віддаленість, суровий клімат і важко доступність території.

Саме тому для виконання цих завдань запропоновано розвивати нові атракції, що можуть привабити туристів узимку й скласти гідну конкуренцію літньому відпочинку. Це, зокрема, підводний дайвінг та фототуризм, дедалі більше драйверів і підводних фотографів надають перевагу зануренням під кригу, зимовому гольфу, катанню на лижах, верхи або на гужовому транспорті та собачих упряжках; зимовій риболовлі, катанню на ковзанах, на джипах і квадроциклах по Байкальській кризі, купанню в термальних джерелах, російській лазні та споживанню традиційної сибірської й бурятської кухонь.

Сприятимуть розвитку зимового відпочинку в межах природно-рекреаційної зони «Байкал» природно-географічні чинники, а особливо наявні в ній кліматичні умови. Вона розміщена в самому центрі Сибіру й характеризується часто доволі прохолодною погодою. Середньорічна температура повітря в південній частині западини – 0,7 °С, у середній – -1,6°, у північній – -3,6°С. У бухті Піщаній на західному березі Байкалу середня річна температура повітря позитивна – 0,4°С. Це найтепліше місце в Східному Сибірі. Перехід температури через 0°С відзначається восени, у кінці жовтня – на початку листопада, навесні, у кінці лютого – на початку березня. Протягом року середня температура повітря над поверхнею Байкалу змінюється від -21°С взимку до +15°С – улітку у відкритій частині озера й від -25°С до + 17°С – у прибережних частинах [14]. Завдяки впливу величезної маси води озера, на Байкалі сформувався схожий на морський, клімат. Зима на Байкалі м'якша, ніж в інших регіонах країни, а ось літо прохолодніше, ніж на решті території Сибіру. Завдяки впливу сухого повітря, на Байкалі низькі зимові температури досить легко переносяться. Вигідність запровадження зимових видів туризму в межах досліджуваної зони пояснюємо тим, що зимовий період на цій території утримується з грудня по квітень, що дає змогу залучити більшу кількість туристів протягом усього року. За своєю красою зимовий Байкал не поступається річному й привертає увагу туристів химерними формами та міццю прозорого льоду, що виступають чинниками формування нового виду туризму – джип-дайвінг у сафарі.

Байкал – найглибше озеро світу (1642 м), найбільший у світі запас прісної води (23 600 км³), котра за вмістом солей наближена до дистильованої). Глибинна видимість води в озері – понад 40–45 м, а сам Байкальський край відзначається мальовничими пейзажами, багатою флорою й фауною. Його вік сягає 25–30 мільйонів років [9]. У регіоні проводять різні виставки та чемпіонати з підводних фотографій. Так, незабаром відбудеться відкритий чемпіонат «Кубок Байкалу» (21–25 липня 2017) із такими номінаціями, як «Підводний пейзаж», «Людина і Байкал», «Байкал-Макро», «Байкал-Арт». Тут працюють різні дайвінг-центри, а найпопулярніші з них – «Байкал-Тек» [7] та «Новое измерение Байкала» [13]. Такі драйвери, як Геннадій Місан, Катерина Бояринцева, котрі вивчають і працюють на Байкалі, відзначають та наголошують на актуальності підводних зимових занурень [7]. Навіть наші

вітчизняні драйвери запевняють нас про переваги зимового дайвінгу на Байкалі (Андрій Некрасов й Олександр Куракін). Вони вказують на велике скупчення льоду як речовини агрегатного стану в одному місці (близько 30 тис км²). Стан криги в озері вирізняється зосередженнями куполів зледенілих підводних печер і гротів, оточених крижаними голками. Лід у деяких місцях драйвери асоціюють зі «склом» [12]. Усе це створює позитивні умови для розвитку фотодайвінгу та простого дайвінгу як виду зимового відпочинку в природно-рекреаційній зоні «Байкал». Найкращим часом для таких занурень вважається кінець лютого – початок березня, адже в результаті температурних перепадів утворюються тріщини, котрі роблять льодовий покрив надзвичайно мальовничим.

Байкал замерзає повністю в другій половині січня (але буває й в останніх числах грудня). Товщина криги в цей час – 10–20 см. У лютому її товщина сягає 100–150 см, що дає змогу відкривати сезон автоподорожей [12]. Так, у лютому та березні 2017 р. проведено два сезони «Льодового Джайп-Дайвінг у “Сафарі”» за підтримки дайвінг-центрів – «Mares & SSI & Baikaltec» [7]. Можна зробити висновок, що запровадження зимових джайп-сафарі-турів, як різновиду серед інших видів туризму, котрий варто активно розвивати в межах екстремального туризму, набуде значної популярності серед туристів. Це уможливить залучення нових видів зимового відпочинку в природно-рекреаційній зоні «Байкал».

Територія рекреаційної зони «Байкал» має значний гірськолижний потенціал. Озеро з усіх боків оточене гірськими хребтами й гірськими відрогами, а найвищою точкою є пік Байкал Баргузинського хребта (2841 м) [3]. При цьому західне узбережжя скелясте й обривисте, рельєф східного узбережжя пологіший (місцями гори відступають від берега на десятки кілометрів). Територія обмежена хребтами Яблоновим і Баргузин на сході та Байкальським – на заході. Озеро розміщене загалом на висоті 455 м. Сніговий покрив у Прибайкаллі унікальний – із листопада по лютий на схилах Хамар-Дабана, що на південному сході Байкалу, випадає до трьох-п'яти метрів чудового, найчистішого, пухкого й м'якого снігу, що ідеально підходить для катання на гірських лижах. Тут розміщені такі гірськолижні курорти, як «Соболева Гора», «Істленд» у Листвянівці, «Єрші» в Ірутську, «Ангарська гора» в м. Ангарську й ін. [4]. Специфічний м'який клімат і близькість унікального озера забезпечують відмінні умови для любителів цього виду спорту.

Озеро простягнулося з півночі на південний захід на 636 км у вигляді гігантського півмісяця. Його ширина коливається від 25 до 80 км. Байкал – найчистіше на Земній кулі «природне сховище» прісної питної води. Тільки за рік рачки (епішура), які живуть в озері, здатні тричі очистити верхній шар води в межах 50 метрів. У воді лише незначна частина розчинених і зважених мінеральних речовин, дуже мало органічних домішок і багато кисню. Виняткова чистота й дивовижні властивості байкальської води відзначаються біологічним різноманіттям. В озері мешкає понад 2500 видів і підвидів тварин [10]. Це робить привабливою туристичною атракцією риболовлю. Тут нараховується 52 види риб декількох сімейств: осетрові (байкальській осетер), лососеві (даватчан, таймень, ленок, байкальська омуль – ендемічна риба, сиг), харіусових (сибірський харіус), щукові, коропові, в'юнів, сомів, тріскові, окуневі, бички-подкаменщики, голом'янки [2].

Отже, до привабливих зимових атракцій у досліджуваній зоні потрібно віднести риболовлю. Риба «голом'янка» є унікальним видом, що водиться тільки в Байкалі, що є нехарактерним для цих кліматичних умов. Уперше її описав Петро Паллас у 1771–1772 рр., котрий відзначав її особливості, а саме те, що ця риба тверда й насичена жирними прошарками, через що має повністю білий колір, але водночас і делікатна в приготуванні, та важка щодо її вилову. Учені-лімнологи з'ясували, що голом'янка може здійснювати протягом дня вертикальні пересування до максимальних глибин. Швидка реакція дає їй змогу миттєво визначати близькопідпливаючих рачків або малюків. Незважаючи на те, що ця риба веде одиночний спосіб життя, не збиваючись у косяки, вона становить величезний відсоток біомаси всієї риби в Байкалі (близько 200 тис. т.) [8]. Омуль – бренд озера Байкал, фірмовий туристичний делікатес і популярна закуска в місцевого населення – колись досить великий, а зараз невеликий за розміром представник роду сигових, що сягає 65 см завдовжки. Його родич, арктичний омуль, скромно живе в північних річках Росії й Канади [2]. Але саме на Байкалі цю рибу оспівано в легендах, піснях і найбільш часто вона згадується в кулінарних рецептах, що зумовлює необхідність створення належних умов для риболовлі в межах природно-рекреаційної зони «Байкал» та залучення туристів до цього виду діяльності.

Перспективно розвивати в межах досліджуваної зони й гастрономічний туризм, адже користуються популярністю серед туристів страви сибірської та бурятської кухонь. Оскільки протягом

тривалого часу народи Сибіру годувалися дарами тайги та озера, то приготовлені страви не відрізнялися різноманітністю, але були поживними й практичними. Мисливці та рибалки передали багато екзотичних рецептів приготування їжі на вогнищі, за допомогою розпеченого каміння та вугілля. Тут можна знайти безліч способів приготування омуля й іншої риби. Традиційна їжа бурят, зазвичай, проста у приготуванні та поживи, а переважають м'ясні й молочні страви. Популярні в Сибіру та особливо поширені на Байкалі бурятські пози – традиційна м'ясна страва бурятії й ніше [15].

Перспективний вид туризму природно-рекреаційної зони «Байкал» у зимовий період – це такрж оздоровлення туристів у російській лазні. Сьогодні лазневі традиції відроджуються. За допомогою лазні лікують м'язовий і суглобний ревматизм, подагру, золотуху, ожиріння, запалення верхніх дихальних шляхів і сечового міхура, хвороби кісток та нервів. У парній використовують березові вінки [10]. Сучасна медицина підтверджує їх користь та рекомендує за різних хворобливих станів і в період реабілітації після різноманітних хвороб. Користуються популярністю також термальні джерела Байкалу. Тут їх безліч: на курортах Аршан, Горячинськ, у Чивиркуйській затоці, на місі Котельниковському, у селищах Перли, Гоуджекит, Дзелінда, у високогірній долині ста джерел Шумак. Усі джерела різні за своїми цілющими властивостями. Наприклад, на курорт Аршан приїжджають лікувати захворювання шлунково-кишкового тракту, у Гоуджекит – шкірні й гінекологічні, хвороби кістково-м'язової та нервової систем, у Горячинськ – якщо наявні проблеми з органами дихання й шкіри [7]. Термальні ванни лікують багато хвороб і здатні зміцнити організм. Новим видом зимового відпочинку в природно-рекреаційній зоні «Байкал» є льодовий гольф. Гольф вважають спортом аристократичним, а в цьому випадку – й екстремальним, грою, у якій окремі учасники або команди змагаються, заганняючи маленький, складної конструкції м'яч для гольфу в спеціальні лунки ударами ключок, намагаючись пройти відведену дистанцію за мінімальної кількості ударів [5]. Тут щорічно проводять міжнародний фестиваль «Baikal Ice Golf Festival» [7]. Лід озера готують для гри співробітники Федерації льодового гольфу Іркутської області, які вміло комбінують природні перешкоди зі штучно зведеними бар'єрами. За бажанням, для учасника можуть підготувати окрему тренувальну лунку або ж повноцінне ігрове поле.

Ще один різновид рекреації зимового відпочинку в досліджуваній зоні – прогулянки верхи, санні поїздки, катання верхи, собачі упряжі. Тварини й спілкування з ними позитивно впливають на нервову та ендокринну системи людини, створюючи відчуття захищеності; покращують настрій, знімають утому й стрес, покращують перцепцію, зміцнюють опорно-руховий апарат, сприяють процесам утрати ваги. Саме на території природно-рекреаційної зони «Байкал» розміщений єдиний у Східному Сибірі центр їздового спорту, де розводять і тренують сибірських та аляскінських хаскі, у Листвянівці (саме звідти й організовуються одноденні подорожі в упряжках) [1]. Такі прогулянки – активний та перспективний вид зимового відпочинку в досліджуваній зоні, що дасть змогу збільшити притік туристів, а також може бути популярним серед наймолодших вікових категорій туристів.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Байкал – унікальний природний осередок, що приваблює багатством флори та фауни, чистою водою, живописними пейзажами й живильними джерелами. Однією з пріоритетних сфер розвитку туризму, який варто активно впроваджувати та розвивати на сучасному етапі, у рекреаційно-туристичній зоні «Байкал» є розвиток зимових видів туризму, а саме: підводний фотодайвінг та дайвінг-туризм, зимовий гольф, катання на лижах, верхи, на гужовому транспорті й собачих упряжках, зимова риболовля, джип-сафарі, термальні джерела та лазневі терапії як види активного оздоровчо-рекреаційного туризму. Отже, розвиток цих видів туризму в зимовий період дасть змогу зберегти й покращити туристичний потенціал природно-рекреаційної зони «Байкал», приверне та залучить нових інвесторів у цю сферу, покращить добросусідські й культурні відносини, сприятиме залученню туристів різних вікових груп і вподобань.

Джерела та література

1. Байкальский центр ездового спорта [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://www.tripadvisor.ru/Attraction_Review-g298528-d3678605-Reviews-Baikal_Dog_Sledding_Centre-Listvyanka_Irkutsk_Oblast_Siberian_District.html
2. Відпочинок і риболовля на Байкалі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://yaksovet.xyz/rizne/miscja/5887-vidpochinok-i-ribolovlja-na-bajkali.html>
3. Галазий Г. И. Науки о Земле / Г. И. Галазий // Озеро Байкал. Око Сибири. – 1985. – 283 с.

4. Горнолыжные курорты Байкала [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://tonkosti.ru/%D0%91%D0%B0%D0%B9%D0%BA%D0%B0%D0%BB>
5. Гольф [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D%BE%D0%BB%D1%8C%D1%84>.
6. Горячие источники Байкала [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.russiantraveller.ru/Mobile/zimny-otdyh/na-ldu-bajkala>
8. Дайвинг и отдых на Байкале [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.baikaldiving.ru/>
9. Загадка байкальских глубин: голомянка [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.baikalvisa.ru/baikal/golomjanka.html>
10. Зоркальцев В. И. «Байкал – уникальная природа. Лаборатория: мифы, история и реальность» / В. И. Зоркальцев, Е. В. Дзюба // Країна знань. – 2012. – № 6. – С. 36–41.
11. Користь лазні. Види лазні: російська лазня, фінська сауна, турецький хаммам, японське фуру. Кому лазня протипоказана? [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://ywoman.ru/page/korist-lazni-vidi-lazni-rosijska-laznja-finska-sauna-tureckij-hammam-japonske-furo-komu-laznja-protipokazana>
12. Некрасов А. Скарби Байкалу / А. Некрасов // Международный туризм. – 2013. – № 16. – С. 114–124.
13. Некрасов А. По той бік льоду / А. Некрасов, О. Куракін // Гидрология озер. Международный туризм. – 2013. – № 6. – С. 114–121.
14. Новое измерение Байкал [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://dive-baikal.ru/>
15. Особенности климата на Байкале [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.baikalvisa.ru/baikal/klimat.html>
16. Сибирская национальная кухня. Рецепты от байкальских рыбаков [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://fanatbaikala.livejournal.com/11789.html>

Копачинская Галина, Агапова Ирина. Особенности развития зимнего отдыха в пределах природно-рекреационной зоны «Байкал». Проанализированы особенности развития зимнего отдыха в пределах природно-рекреационной зоны «Байкал». Рассматриваются влияние природно-географических и социально-экономических факторов на формирование и наращивания туристического потенциала исследуемой зоны. Отражаются основные пути образования новых видовых расширений туристических атракций и ресурсов в природно-рекреационной зоне «Байкал» во время зимнего периода.

Ключевые слова: природно-рекреационная зона, природно-географические условия, туристическая атракция, рекреация, природно-рекреационная зона «Байкал».

Kopachynska Galina, Agapova Iryna. Peculiarities of Winter Rest on the Territory of Natural Recreation Zone «Baikal» Formation. The features of winter rest in the natural recreation zone «Baikal» were analyzed. The influence of the natural geographical and socio-economic factors on the formation and increase of the tourist potential of the study area were studied. The basic way of formation of new kinds of tourist attractions and resources in the recreational area «Baikal» in the winter time were investigated.

Key words: natural recreation area, natural and geographical conditions, tourist attraction, recreation, natural recreation area «Baikal».

Стаття надійшла до редколегії
21.12.2016 р.

Леонід Володимирович Ільїн
(до 50-річчя від дня народження)

2 березня виповнюється 50 років доктору географічних наук, професору, завідувачу кафедри туризму та готельного господарства Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, відміннику освіти України, члену Наукової ради з туризму та курортів при Міністерстві економічного розвитку і торгівлі України, заступнику голови науково-технічної ради Національного природного парку «Прип'ять–Стохід», члену науково-технічної ради Черемського природного заповідника, члену редакційних колегій вітчизняних і зарубіжних наукових часописів та збірників
ЛЕОНІДУ ВОЛОДИМИРОВИЧУ ІЛЬЇНУ

Леонід Володимирович народився 2 березня 1967 р. в селі Великі Межирічі Корецького району Рівненської області. У 1984 р. вступив на I курс природничо-географічного факультету Луцького державного педагогічного інституту імені Лесі Українки. У 1985–1987 рр. проходив строкову військову службу в Німецькій Демократичній Республіці, старшина запасу. Після закінчення з відзнакою Луцького державного педагогічного інституту імені Лесі Українки у 1991 р. за направленням Міністерства освіти УРСР призначений на посаду асистента кафедри фізичної географії як молодий спеціаліст. До аспірантури за спеціальністю 11.00.01 – фізична географія, геохімія і геофізика ландшафтів Волинського державного університету імені Лесі Українки зарахований у 1992 р., закінчив у 1995-му. Кандидатську дисертацію захистив у Львівському національному університеті імені Івана Франка в 1996 р. Із 1996 р. – старший викладач кафедри фізичної географії; із 1997 р. – доцент кафедри фізичної географії; із 2008 р. – завідувач кафедри туризму та готельного господарства, професор.

Дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора географічних наук на тему «Лімносистеми Українського Полісся: регіональні закономірності та особливості оптимізації» за спеціальністю 11.00.11 – конструктивна географія і раціональне використання природних ресурсів захистив у 2009 р. у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка.

Рішенням Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України йому присвоєно вчене звання доцента кафедри фізичної географії (2000 р.), професора кафедри туризму (2010 р.).

Наукова діяльність Леоніда Володимировича пов'язана з комплексним вивчення природних (озера) та штучних (водосховища, ставки) водойм України для конструктивно-географічних потреб, розробкою засад їх раціонального використання та охорони, оцінкою природних рекреаційно-туристських ресурсів. Він є одним із фундаторів нових напрямів конструктивної географії – екологічне озерознавство та конструктивна лімнологія. Керує науковою школою «Загальне та регіональне озерознавства».

Ільїн Л. В. веде велику науково-організаційну й громадську діяльність: член спеціалізованих вчених рад Д 64.051.04 Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

та К 41.090.02 Одеського державного екологічного університету; член редакційних колегій наукових журналів «Badania fizjograficzne. Seria A. Geografia fizyczna» (Польща), «Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Географія», «Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Географічні науки», «Природа Західного Полісся та прилеглих територій: збірник наукових праць», «Туризм и гостеприимство: научно-практический журнал» (Беларусь) та ін.; він один із засновників Міжнародної екологічної асоціації «Заболочений край Західне Полісся» (International ecological association «West Polissia Wetland»), член Українського географічного товариства й т. ін.

Леонід Володимирович – автор понад 250 наукових і навчально-методичних праць. Поміж них – «Ліснокомплекси Українського Полісся: у 2-х т. Т. 1: Природничо-географічні основи дослідження та регіональні закономірності» (2008), «Ліснокомплекси Українського Полісся: у 2-х т. Т. 2: Регіональні особливості та оптимізація» (2008), «Загальне землезнавство: навч. посіб.» (1997), «Український словник-довідник з екології: словник, довідкові матеріали» (2001), «Тестові завдання для вступників. Географія (2007), «Озера Волині: лімнолог-географічна характеристика» (2000), «Озерознавство. Українсько-російський тлумачний словник. Поняття і терміни» (2000), «Озероведение: украинско-русско-английский словарь» (2002), «Озера України: довідник» (1998), «Основи екологічних знань: навч. посібник» (1993).

Ювіляр – висококваліфікований фахівець, йому властиве вміння швидко і якісно узагальнювати нове, прогресивне в науці та практиці й виділяти ключові проблемні питання в географії, туризмознавстві, сфері обслуговування.

Невтомна організаційна, наукова, викладацька та громадська діяльність, компетентність, високі ділові якості, доброзичливість, вимогливість, скромність Л. В. Ільїна заслужили на глибоку повагу студентів, аспірантів, колег і партнерів як в Україні, так і за кордом.

Вітаємо Леоніда Володимировича з ювілеєм, бажаємо міцного здоров'я, нових творчих звершень.

*Колектив редколегії Наукового вісника «Географічні науки»,
члени кафедри туризму та готельного господарства
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*

Наші автори

- Агапова Ірина** – студентка факультету міжнародних відносин Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.
- Безсмертнюк Тарас Петрович** – аспірант Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.
- Василюк Людмила Леонідівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри фізичної географії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.
- Гавриленко Олена Петрівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри фізичної географії та геоecології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
- Громик Оксана Миколаївна** – здобувач кафедри туризму та готельного господарства Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.
- Льїна Ольга Вікторівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри туризму та готельного господарства Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.
- Льїн Леонід Володимирович** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри туризму та готельного господарства Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.
- Єрко Андрій Віталійович** – директор Міського центру туризму, спорту і краєзнавства учнівської молоді Луцької міської ради.
- Єрко Ірина Володимирівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри туризму та готельного господарства Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.
- Копачинська Галина Василівна** – кандидат географічних наук, в. о. доцента кафедри краєзнавства і міжнародних відносин Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.
- Коцан Наталія Несторівна** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри краєзнавства і міжнародних відносин Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.
- Краснопольська Надія Володимирівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної та соціальної географії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.
- Лажник Володимир Йосипович** – кандидат географічних наук, виконувач обов'язків професора кафедри краєзнавства і міжнародних відносин Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.
- Ляшук Микола Миколайович** – старший викладач кафедри туризму та готельного господарства Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.
- Майстер Андрій Анатолійович** – кандидат географічних наук, старший викладач кафедри туризму Луцького інституту розвитку людини Університету «Україна».
- Маковецька Лариса Олексіївна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної та соціальної географії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.
- Мандрик Ірина Петрівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри краєзнавства і міжнародних відносин Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.
- Мельнійчук Михайло Михайлович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри фізичної географії, декан географічного факультету Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.
- Пасічник Михайло Петрович** – аспірант кафедри фізичної географії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.
- Патійчук Віктор Олексійович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри краєзнавства і міжнародних відносин Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.
- Потапова Алла Геннадіївна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної та соціальної географії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.
- Пугач Сергій Олександрович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної та соціальної географії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.
- Сосницька Ярослава Сергіївна** – кандидат географічних наук, старший викладач кафедри економічної та соціальної географії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.
- Чижевська Лариса Тарасівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри фізичної географії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.
- Фесюк Василь Олександрович** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри фізичної географії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.